

Ova publikacija je nastala kao rezultat istraživačkog projekta „Socio- psihološki profil glasača u Bosni i Hercegovini”, koji je od početka do kraja finansijski podražala Fondacija „Friedrich Ebert Stiftung”.

Izdavač
Art print, Banja Luka

Recenzenti
Prof. dr Miodrag Živanović
Dr Vladimir Turjačanin

Autori
Dr Ivan Šijaković
Mr Tanja Topić
Srđan Puhalo

Lektor
Nataša Savanović

Naslovna strana
Srđan Puhalo

Priprema za štampu
Vedran Čičić

Štampa
Art print, Banja Luka

Za izdavača i štampariju
Milan Stijak

Tiraž
300 primjeraka

Socio- psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini

Između Opštih izbora 2006. godine i
Lokalnih izbora 2008. godine

**Priredio:
Srđan Puhalo**

Banja Luka, 2007. godine

Radije ću biti nezadovoljni Sokrat, nego zadovoljna budala.

Džon Stjuart Mil

SADRŽAJ

Šta možete očekivati od ove publikacije?	9
--	---

HIBRIDNI REŽIM I POLITIČKE PARTIJE U BOSNI I HERCEGOVINI – Mr Tanja Topić	13
--	----

1. Određenje politike	14
2. Političko nasljeđe i politička kultura	21
3. Političke partije	25
3. 1 Neki primjeri stranačke demokratije	32
3. 2 Politička dihotomija ljevica-desnica	33
4. Razvitak političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini i stranački život	34
4. 1 Obilježja stranaka (sjedište u Federaciji BiH)	36
4. 2 Bitnije stranke, registrovane ili djeluju na području Republike Srpske	41
5. Umjesto zaključka	45
Literatura	49
Prilog 1	51
Prilog 2	52

IZBORI I DEMOKRATIJA- Dr Ivan Šijaković	53
--	----

1. Pluralizam i demokratija	56
1. 1 Partije i civilno društvo	59
1. 2 Partije, društveni interesi i interesne grupe	61
2. Izborni sistem i demokratija	63
2. 1 Uticaj birača na partije	64
2. 2 Postizborne koalicije i birači	66
3. Birači i apstinenti	68
4. Šta su pokazali Izbori 2006. u BiH?	69
4. 1 Uspjeh velikih partija	69
4. 2 Kraha malih partija	70
Literatura	73

SOCIO-PSIHOLOŠKI PROFIL GLASAČA I APSTINENATA U BOSNI I HERCEGOVINI- Srdan Puhalo	75
--	----

1. Uvod	75
1. 1 Politička kultura i politička socijalizacija	75

1. 2 Politička participacija i apstinencija.....	77
1. 3 Ličnost i političko ponašanje.....	79
2. Definisane varijabli.....	82
2. 1 Tolerancija na druge ideje.....	82
2. 2 Nacionalizam.....	84
2. 3 Osjećanje etičke superiornosti.....	88
2. 4 Odnos prema vođi.....	89
2. 5 Konformizam.....	91
2. 6 Politički pogled na svijet liberalizam/ konzervativizam.....	93
2. 7 Lokus kontrole.....	95
3. Istraživački postupak.....	97
3. 1 Metodologija.....	97
3. 2 Instrument.....	99
3. 3 Pouzdanost instrumenta.....	101
3. 4 Uzorak.....	101
3. 5 Metode obrade podataka.....	106
4. Rezultati istraživanja.....	106
4. 1 Psihološki profil apstinenata i glasača.....	106
4. 2 Da li se glasači i apstinenti međusobno razlikuju?.....	108
4. 3 Šta možemo zaključiti o glasačima i apstinentima?.....	114
5. 1 Socio- psihološki profil glasača.....	116
5. 2 Socio-demografske karakteristike glasača.....	117
5. 3 Psihološki profil glasača.....	120
5. 4 Da li se glasači ovih osam političkih partija međusobno razlikuju?.....	121
5. 5 Šta možemo zaključiti o glasačima pojedinih političkih partija?.....	132
Literatura.....	135
Prilog 1 Socio- demografske karakteristike apstinenata i glasača.....	141
Prilog 2 Socio- demografske karakteristike nekih političkih partija.....	149
Prilog 3 Spisak političkih partija koje su se spominjale u istraživanju (pun naziv i skraćenice).....	175

Šta možete očekivati od ove publikacije?

Bosna i Hercegovina nema dugu demokratsku tradiciju. Poslije prvih višestranačkih izbora, početkom devedesetih, počeo je rat. Okončanjem rata u zemlji smo imali tri dominantne političke partije, velika očekivanja građana i nimalo demokratije. Početak demokratizacije paralelno su pratili i neki drugi procesi: vraćanje povjerenja između tri etničke grupe, formiranje institucija na svim nivoima vlasti, povratak izbjeglica, raseljenih lica i njihove imovine. Obnova zemlje i privatizacija državnih preduzeća praćena je nezaposlenošću i lošom ekonomskom situacijom, što je dovodilo do čestih zastoja u razvoju demokratskih procesa u zemlji koji su (vrlo često) rješavani „efikasnim” potezima visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, tj. međunarodne zajednice.

Za razvoj demokratije u jednoj zemlji dvadeset i sedam godina nije dug period. To je, vjerovatno, jedan od razloga malog broja empirijskih istraživanja koja se bave političkim partijama, biračima i apstinentima u Bosni i Hercegovini. Ako je i bilo takvih istraživanja, najčešće su inicirana od strane međunarodnih organizacija, rjeđe političkih partija, i zadovoljavala su se opisom socijalnih i demografskih karakteristika glasača, dok su apstinenti malo koga interesovali. Dosadašnja istraživanja najčešće su se zasnivala na opservacijama pojedinca, koji su na manje ili više uspješan način analizirali i predviđali dešavanja u bosanskorecegovačkoj politici. Veoma je mali broj istraživanja koja su pokušala sagledati, na bilo koji način, šta stoji iza samog čina glasanja ili odabira neke političke partije.

Kada se govori o istraživanju političkog ponašanja u odnosu na zemlje iz okruženja, Bosna i Hercegovina nema mnogo toga za ponuditi. Ovim projektom želimo dati neke odgovore o sociološkom i psihološkom profilu glasača u Bosni i Hercegovini, ali se istovremeno nadamo da ćemo potaknuti i neka nova istraživanja o ovoj problematici.

Prilikom rada na ovom projektu nailazili smo na dileme sa kojima se susreću i drugi istraživači u zemljama regiona (Sajc, 2002; Antić, 2002) baveći se istom tematikom, a neke od njih su:

- Da li možemo da koristimo teorijske koncepte, pojmove i metode sa Zapada, ako znamo da oni imaju znatno dužu demokratsku tradiciju, tj. da je njihovo iskustvo znatno drugačije od našeg;
- Da li možemo porediti naše rezultate sa rezultatima iz drugih država, ako znamo da se politička scena u ovim državama (pa i onih u regionu) dosta razlikuju od naše;
- Da li u našem društvu postoji jasna i čvrsto strukturisana politička scena da bi, na osnovu toga, došlo do diferencijacija i glasača;
- Da li glasanje znači i podržavanje najbolje političke opcije ili je to glasanje za partiju od koje glasači imaju najmanje štete;
- Da li su varijable kojima mjerimo crte ličnosti stavovi ili nešto treće?

U našem istraživanju koristili smo neke pojmove, teorijske modele i metodologiju sa Zapada, jer nismo imali bolju alternativu, ali kada je riječ o poređenju rezultata to smo činili samo ponekad i poredili naše rezultate sa rezultatima dobijenim u zemaljama iz okruženja.

Istraživanje je sprovedeno u periodu između Opštih izbora u Bosni i Hercegovini održanih 2006. godine i Lokalnih izbora koji će se održati u jesen 2008. godine. Ovaj period je pogodan za istraživanje jer nije „kontaminiran” predizbornom političkom borbom i glasači imaju mogućnost da racionalno i bez povišenih emocija, koliko je to moguće u Bosni i Hercegovini, daju svoje sudove.

Publikacija se sastoji iz tri dijela.

U prvom dijelu mr Tanja Topić ukratko nas upoznaje sa pojmovima koji su neophodni za razumijevanje politike, političkog nasljeđa i političke kulture. U daljem tekstu autorka daje pregled razvoja i tipologiju političkih partija, dok je poseban akcenat stavljen na odnos između ljevice i desnice. U drugom dijelu teksta naglasak je stavljen na razvoj političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini, kao i davanje kratkog opisa najznačajnijih političkih partija koje u njoj djeluju. To će nam umnogome pomoći da dobijemo cjelovitu sliku o političkim dešavanjima na našim prostorima.

Sociolog Ivan Šijaković razmatra nastanak, opstanak i funkciju političkih partija (posebno onih malih) u Bosni i Hercegovini. Autor traži odgovore na pitanja: šta je to što uzrokuje pojavu tolikog broja političkih partija na našim prostorima; ako se političke partije održavaju na političkoj sceni,

kako pronalaze puteve za ostvarenje svojih uskih, grupnih političkih interesa i kako te interese predstavljaju kao važne i opštedruštvene interese; da li mnoštvo političkih partija i njihovih koalicija doprinose demokratizaciji društva, ili zamagljuju i sprečavaju razvoj demokratije, te kakav je uticaj birača i profil apstinenata na Izborima 2006. u Bosni i Hercegovini?

Psiholog Srđan Puhalo svoju analizu zasniva na empirijskim nalazima dobijenim kroz istraživanje. Prije same analize on definiše i operacionalizuje pojmove koji su neophodni za razumijevanje ovog rada. Takođe, on daje sve potrebne informacije da bi se stekla potpuna slika o metodologiji istraživanja, uzorku i metrijskim karakteristikama korišćenog upitnika. Sama analiza se može podijeliti na dva dijela: u prvom dijelu se razmatra razlika između glasača i apstinenata prema određenim osobinama ličnosti, dok se u drugom dijelu analiziraju razlike između glasača osam političkih partija u Bosni i Hercegovini.

Na kraju publikacije nalaze se dva priloga u kojima su date detaljne socio-demografske karakteristike glasača i apstinenata, kao i glasača svake političke partije ponaosob.

Ova publikacija može biti korisna svima koji se bave izučavanjem demokratije i višepartijskog sistema u Bosni i Hercegovini. Od velike koristi može biti i onima koji se po prvi put susreću sa politikom u Bosni i Hercegovini, jer daje dobar presjek političkih dešavanja u protekloj godini i danas. Biće od koristi i sociolozima, socijalnim psiholozima, politikolozima koji žele upoznati strukturu i profil bosanskohercegovačkih glasača i apstinenata. Nadamo se da će ovu publikaciju pročitati kako domaći tako i strani političari, ne da bi manipulirali građanima ove zemlje već da bi ih bolje razumjeli i radili u njihovom interesu. Na kraju, ova publikacija može biti koristan „alat“ za sve one koji planiraju strategije, kreiraju i osmišljavaju političke kampanje u Bosni i Hercegovini.

Priredivač
Srđan Puhalo

HIBRIDNI REŽIM I POLITIČKE PARTIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Mr Tanja Topić
Friedrich Ebert Stiftung, Banja Luka

Protekli izbori izdiferencirali su političku scenu, tako da je u parlamentarni život od 56 političkih partija i političkih organizacija ušlo 12 političkih partija.¹ Na izbore je izašao veći broj birača zahvaljujući pasivnoj registraciji,² iako je trend izlaznosti na izbore ostao u okvirima ranijih izbora (54 odsto). Oni koji su prvi put izašli na izbore opredijelili su se za stranke desnog krila, čime je otpočeo proces stvaranja urbanog desnog centra. Biračko tijelo se, po ko zna koji put u protekloj deceniji, homogenizovalo na nacionalnoj retorici i etničkom principu. Etnički princip od samog početka predstavlja temeljni osnov formiranja i djelovanja političkih partija u BiH.

Političke partije, prvobitno nastale u formi nacionalnih pokreta, su vremenom gubile karakter i obilježja masovnih nacionalnih pokreta; prije svega, Srpska demokratska stranka koja je danas desetkovana a „nacionalnu palicu” je predala strankama lijeve orijentacije.

I unatoč tome što je broj političkih subjekata znatno opao u odnosu na protekle godine, interes za političkom utakmicom nije osjetno smanjen. Broj političkih stranaka se ne smanjuje što opravdava tezu da se o tranzicijskoj stabilizaciji društva uopšte ne može govoriti. U istraživanju indeksa demokratičnosti, sprovedenog od strane britanskog časopisa „The Economist”, Bosna i Hercegovina je svrstana u zemlje sa hibridnim režimom. Ovim istraživanjem vršena su mjerenja u pet kategorija: izborni proces i pluralizam, građanske slobode, funkcionalnost vlade, političko učešće i politička kultura. Od 165 zemalja obuhvaćenih ovom analizom, Bosna i Hercegovina se nalazi na 87. mjestu.³ Pojam „hibridni

¹ SDA, S BiH, SNSD, Socijalistička partija RS, SDS, HDZ BiH, HDZ 1990, PDP, Demokratski narodni savez (DNS), Bosanka patriotska stranka, Narodna stranka radom za boljitak, Demokratska narodna zajednica

² Stvarni odziv na izborima 2006. povećao se za više od 350 hiljada glasača.

³ Ispred BiH su Albanija (83), Madagaskar (85), Liban (85), iza su Turska (88), Nikaragva (89) i Fidži (91).

režim” pojavio se devedesetih godina prošlog vijeka i odnosi se na one zemlje koje nisu uspješno obavile proces tranzicije, te se nalaze negdje između demokratije i totalitarizma. Demokratija je u zemljama hibridnog režima uglavnom floskula, dobar predizborni slogan i političko sredstvo „mazanja očiju”, a nikako način življenja.

1. Određenje politike

Kant je smatrao „da politika ne može da učini nijedan korak a da se pre toga ne pokloni moralu; i premda je politika sama za se teška veština, njeno sjedinjenje sa moralom nije nikakva veština. Jer moral preseca čvor koji politika nije mogla da odreši čim se te dve snage suprotstave jedna drugoj.”

Politika nosi u sebi čitav niz paradoksa. Sociolozi govore o očiglednoj zloupotrebi politike u našem vremenu, a za takve zajednice u kojima postoji zloupotreba politike kažu da se politika upotrebljava za manipulisanje i iznevjeravanje. „Većina u takvim političkim zajednicama upada u duboku apatiju i rezigniranost, a manjina na vlasti se učvršćuje, stabilizuje, 'operiše' i teroriše.”⁴

Takođe, istorija nam potvrđuje da je politika do sada ljudima nanijela više zla nego dobra. Ipak, tu ne možemo a da ne spomenemo i drugu stranu medalje koja politiku prikazuje u drugačijem svjetlu – politika je pomagala ljudima da odrastaju, da se suoče sa životnim nepogodama, učestvuju u stvaranju kontrolnih principa, pravila i instrumenata putem kojih će se odbraniti od zla. Demokratska varijanta politike govori da je normalno da ljudi imaju različite stavove, mišljenja, potrebe, želje i motive; takođe bi bilo normalno da se zbog toga međusobno ne ubijaju i uništavaju.

„Platon je bio prvi, a čini se i poslednji, koji je zahtevao da umni vladaju svetom: po tome se vidi da je on bio idealista. Jer u njegovo vreme baviti se politikom i činiti dobro bilo je isto. Istinska politika moguća je tamo gde joj u temelju leži etika. Ovaj stari pojam politike važio je do prošlog veka, a onda je zamenjen novim: suština politike je nemilosrdna borba oko raspodele i kontrole društvene moći! Baviti se politikom i činiti zlo –

⁴ Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Beograd 1997, str. 23

isto je. Odvajanje politike od etike tragično je: sada politika deluje kao da etička načela i ne postoje. Tako je politički život u stvari obesmišljen. Možda je danas politički život jedini koji čoveka moralno unakažava i duhovno siromaši: lepa ličnost i uzvišena misao ne mogu se ovde sresti.”⁵

U svom ontološkom značenju, pojam politike „razapet je između ideje zajednice i tehnologije političkog vladanja” (Podunavac, 1992:58). Iz ovakvog „rascjepa” razvile su se i glavne tradicije političkog mišljenja u istoriji političkih ideja.

Prvu tradiciju političkog mišljenja nalazimo u starogrčkom poimanju politike, ona ima ishodište u Aristotelovoj političkoj filozofiji; on je politiku odredio kao praktičnu ljudsku djelatnost. Sama riječ politika mijenjala je svoje značenje od nastanka pa do danas. Riječ „politika” je grčkog porijekla; izvodi se od riječi „polis” koja označava grad-državu. Prema starogrčkom shvatanju „prva racionalna misao čoveka je misao o državi i politici” (Kasirer). Pojam politike sadržan je u pojmu zajednice i izrasta direktno iz težnji čovjeka da osnovne principe (arhe) ljudske zajednice opredijeli kao logičke, a ne vremenske pojmove, kako se to inače čini u mitskim kosmologijama.

Platon je prihvatio Sokratovu tezu da su osnovna pitanja ljudskog života etička pitanja, te je podvukao, idući korak dalje, da je osnovne zakone ljudskog života nemoguće spoznati u uskim granicama čovjekova individualnog života, već da je ono što je ispisano malim slovima u individualnoj duši čovjeka, jasno i vidljivo tek kad se čitaju velika slova ispisana u političkom životu (država). Tako je politički kosmos ključ za odgonetanje etičkih pitanja.

„Grčka je kultura u najvećoj mjeri izuzetna baš zbog toga što je sva prožeta politikom, što je skladno udružila humanizam i politiku.”⁶ Otuda je bitno naglasiti, što je učinio i Ruso, da je grčka kultura imala demokratsko i humanističko obilježje. U okviru ove tradicije političkog mišljenja, politika je određena kao spoj vrline (arete) i mudrosti (phronesis). Njeni ciljevi su održanje političke zajednice i osiguranje dobrog života u slobodi i vrlini. Tako Aristotel piše u svom poznatom

⁵ Đuro Šušnjić u: *Politika i zlo*, Čedomir Čupić, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Beograd 1997.

⁶ M. Đurić, *Humanizam kao politički ideal*, SKZ, Beograd 1968, str. 14

djelu *Politika*: „Ljudi se nisu ujedinili samo radi života nego radi srećnog života; država, to je zajednica koja ima za cilj srećan život i porodica i rodova; prema tome, država postoji radi delanja prema moralnim zakonima, a ne naprosto radi zajedničkog života.”⁷ Toma Akvinski politiku interpretira na isti način, za njega je „život prema vrlini konačan cilj ljudske zajednice”. Ova tradicija političkog mišljenja bitno je opredijelila misao o politici Rusoa, Marksa i Hegela.

Sam politički život za antičke Grke bio je javni, djelatni i praktični život. „Djelatno živjeti značilo je tragati za onim što je dobro, pravедno i korisno za cijelu zajednicu. Pošto je ovo traganje stvar svih članova zajednice, tačnije svih (slobodnih) građana – opšta stvar – ono nije moguće bez jedne posebne veze među njima. Ta veza data je u govoru (logosu). Tako su rad (praxis) i logos neposredno upućeni jedan na drugo: nema djela bez riječi. Govor je, prema tome, sredstvo međusobnog uticaja, saobraćanja i sporazumijevanja. Za stare narode nije bilo politike u pravom smislu koja nije posredovana *govorom, razgovorom ili dogovorom*. Zato je razgovor (dijalog) pravi oblik političkog mišljenja i pravi način političkog opštenja. Ova naglašena sklonost Grka prema govoru, besjedništvu, navela je poznatog historičara starina Burkhardta da njihov polis nazove „najbrbljivijim od svih državnih oblika”.⁸

Za antičke Grke politika je bila pojam organizovanog javnog života ljudi, i kao takva je izjednačavana sa zajednicom. Pojam politike označava čvrsto organizovanu zajednicu ljudi, utemeljenu na moralnim principima. Cilj takve politike je opšte dobro, pravda, korist i odgajanje karaktera slobodnih građana.⁹

Začetnik nove tradicije političkog mišljenja (novovjekovnog značenja politike) je Makijaveli. U novovjekovnom shvatanju politike dominira tehničko, kalkulatивно shvatanje politike. „Politika se počela baviti pitanjem korektno izračunatih pravila, odnosa i ustanova, tj. problemima jednog mehanizma kojim se moglo instrumentalno ovladati, tj. postići optimalno efikasne rezultate u vršenju političkog zanata ili majstorije upravljanja ljudima kao stvarima.”¹⁰ Zapravo, političar je postao

⁷ Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, str. 3-5

⁸ Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, RAD, Beograd 1988, str. 18-19

⁹ Ljubomir Tadić, *Poredak i sloboda*, Kultura, Beograd 1967, str. 24-25

¹⁰ Ljubomir Tadić, *Poredak i sloboda*, Kultura, Beograd 1967, str. 26

račundžija a politika račun. Ovo računsko mišljenje utjelovljavalo je „novi duh racionalnosti”. Državno umijeće je sebe predstavljalo, kako piše Alfred von Martin, „objektivnim” i „bespredrasudnim” umijećem koje postupa samo prema stanju stvari i svrhama koje se moraju postići, a počiva na svestranom proračunu činilaca moći (Wielfried Röhrlich uz sudjelovanje Wolf-Dietera Narra, *Politika kao znanost*, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb 1989, str. 28).

Za Makijavelija je politika tehnika vladanja, bazirana i zamišljena na borbi za osvajanje, učvršćivanje i zadržavanje vlasti. Cilj politike je vlast. Takva politika je oslobođena morala i svih etičkih normi; moralno je neutralna. I Hobs (Hobbes) politiku svodi na tehničku vještinu i sigurnost. Maks Veber (Max Weber) je politiku odredio kao „težnju za učestvovanjem u moći ili ka uticaju na raspodjelu moći bilo između država ili između grupa ljudi u državi u kojoj žive.”¹¹ Svi koje se bave politikom, prema Veberu, teže moći.

U prethodnom pregledu navedena su osnovna shvatanja politike kroz politička mišljenja. U međuvremenu su se razvila još neka od značenja same politike. Prema nekim autorima, politika je svedena na državu i državne poslove, drugi pak smatraju da je politika svjesna aktivnosti ljudi, usmjerena i organizovana na postizanje određenog cilja. Između ostalih, u ovu grupu shvatanja ubraja se i Lenjinovo shvatanje politike. Po nekim drugim shvatanjima, politika se određuje na osnovu sukoba i u okviru ove interpretacije politika je djelatnost koja se bavi smirivanjem, kontrolisanjem i neutralisanjem društvenih sukoba. Moris Diverže, Harold Lasvel, Hans Morgentan, V. O. Kej, Karl Levenštajn politiku svode na vlast. „Politika je ništa drugo do borba za vlast” – smatra K. Levenštajn ili „esencija politike leži u vlasti”, navodi V. O. Kej. Svako od ovih određenja, na neki način, dodiruje jednu od mogućnosti koje politika pruža. Sve mogućnosti sažeo je, na jedan obuhvatan način, Čedomir Čupić koji pod politikom podrazumijeva „delatnost usmerenu na organizovanje, osmišljavanje, vođenje i regulisanje zajedničkog života ljudi, u skladu s njihovim potrebama, interesima, vrednostima, ciljevima i sredstvima, u određenoj zajednici, uz saglasnost svih ili uz potčinjavanje (s pristankom ili bez pristanka) jednih drugima.”¹² Prema Čupiću, pojam

¹¹ Max Weber, *Politika kao poziv* u zborniku *Kritika kolektivizma*, Filip Višnjić, Beograd 1988, str. 56

¹² Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Beograd, 1977, str. 20

politike neosporno uključuje i vrijednosne i tehničke elemente, svaka politika ima ciljeve ali i njima primjerena sredstva. Ona obećava, racionalizuje i realizuje, počiva na organizovanju, slobodnom izboru ili podređivanju. Čupić u samoj strukturi pojma politike izdvaja slijedeće pojmove: moć, interes, potreba, želja, nada, vrijednost, cilj, sredstvo, izbor, javnost, organizacije, zajednice, vođenje i saglasnost, pa izdvaja dva koncepta politike:

- a) antropološko-humanistički i demokratski, gdje se politika ispoljava kao racionalna, efikasna i humana djelatnost u službi pojedinca i zajednice i
- b) nihilističko-mizantropski i autoritaran, gdje se politika ispoljava kao moć nad svima, gola sila i nasilje u službi pojedinačnog i posebnog egoizma, uz zloupotrebu zajednice i zajedničkog života.

Na osnovu ovakve podjele, mogu se potcrtati neka od osnovnih obilježja ovih koncepata i uočiti razlika između demokratske i autoritarne politike. Otvorena demokratska politika daje mogućnost izbora; pojedinci i grupe u takvoj politici su svjesni mogućnosti izbora.

U demokratskim politikama pojedinci i društvene grupe stvaraju situacije u kojima mogu birati, a u političkim odlukama i procesima bitno mjesto zauzima upravo ta mogućnost izbora.

U demokratskim politikama pitanje lične odgovornosti zauzima značajno mjesto. U politički diskurs uveo ga je Agneš Heler na slijedeći način: „Za naš vrednosni izbor i naše vrednosno racionalno delovanje mi smo moralno lično odgovorni.”¹³ Čupić kaže da na toj odgovornosti i njenom njegovanju treba insistirati svaka demokratska politika. To bi bio garant da svi u zajednici učestvuju u dogovoru i da pojedinačno snose odgovornost. Autoritarna politika manipuliše vrijednostima ili isključuje mogućnost izbora vrijednosti. Takođe se može desiti da se u ime nekih „viših” vrijednosti, kao što su: nacionalne, religijske, ratne ili klasne u unutrašnjem životu zajednice, eliminišu sve druge vrijednosti. Autoritarna politika nameće izbor, a u takvim politikama postoji samo jedna mogućnost: članovi zajednice obavezni su je prihvatiti pa bilo manipulacijom ili čak primjenom sile.

U svakom prakticiranju politike, osim političkih subjekata (političkih partija) sa kojima ćemo se susresti nešto kasnije, bitan je faktor javnost.

¹³ Agneš Heler, *Filozofija levog radikalizma*, Mladost Beograd 1985, str. 123

Politika jeste javna djelatnost, a demokratska politika je javna politika. Naravno, ne treba biti suviše iluzionista, pa misliti kako u politici nema i tajne djelatnosti. Zapravo, politika je najčešće mješavina javnih i tajnih poslova.

„Javnost u demokratskoj politici podrazumijeva slobodu, otvorenost, trezvenost, toleranciju, kritičko preispitivanje, saglasnost u zajedničkim odlukama i akcijama. To nije samo javnost većine, pre svega, javnost različitosti. U takvom konceptu javnost ne teroriše nikoga – pa ni manjinu.”¹⁴ Kada se ljudi *urazumljuju* onda to čine „snagom razložnih argumenata čija je pretpostavka međusobna tolerancija stranaka u sporu“. (Ljubomir Tadić, *Ogled o javnosti*, Univerzitetska riječ, Nikšić 1987, str. 30). U istom ogledu, Ljubomir Tadić daje okvire bez kojih je demokratija nemoguća, politički demokratski prostor podrazumijeva: govor i um, slobodu i javnost.

Ne možemo se ne osvrnuti na funkcionisanje javnosti u Bosni i Hercegovini. Enes Osmančević, sa Univerziteta u Tuzli, smatra da javnost u BiH postoji „tek u svom embrionalnom obliku kao neka latentna javnost, koja se u svom samorazvitku oslanja na tradicionalne medije.”¹⁵

„Dodatni problem u Bosni i Hercegovini je šematizirana i tipizirana podjela inače slabo razvijene tradicionalne javnosti u tri nacionalno determinirane javnosti, između kojih postoji malo interakcije. Svaka od ovih javnosti struktuirana se, konfrontira i postaje saglasna unutar sebe same.”¹⁶ U autoritarnim politikama javnost je ili ograničena, izmanipulisana ili isključena. Ova politika, kroz ograničavanje javnosti, koristi poluistine kako bi zamaglila suštinu problema i sukoba u zajednici. Takvu javnost profesor Čupić naziva doziranom javnošću i smatra da se „manipulacijama javnošću stvara privid demokratskog života.” (Č. Čupić, *Politika i zlo*, Beograd 1997, str. 29).

„Jakom propagandnom mašinerijom utiče se na pokretanje i masovne izlive emocija za nedokučive i iracionalne projekte. Takvom javnošću

¹⁴ Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Beograd, 1997, str. 28-29

¹⁵ Enes Osmančević, *Historijat i osobnosti javnosti u BiH*, Pogledi, br. 8, Tuzla, juli 2001, str. 1

¹⁶ Enes Osmančević, *Internet, tradicionalna i virtualna javnost*; magistrat, Sarajevo 2003, University Press str. 2

koja je na nivou mase i gomile, kojom vlada masovna psihologija, vešto se manipuliše. I u prvom i u drugom slučaju krajnji bilans je je isključenje javnosti.”¹⁷

„Ograničavanje javnog izražavanja, mnjenja i mišljenja znači, u stvari, ukidanje javnosti, pa možemo slobodno zaključiti: u antidemokratskim društvima nema javnosti, sve i kada postoje sredstva masovne komunikacije. Umesto javnosti, kao njena zamena, postoji politička propaganda. U apsolutističkim, autoritarnim i totalitarnim režimima svi listovi i novine su faktički službeni listovi ili novine. Ograničavanje ili zabrana javnosti je, u stvari, uperena protiv same ljudske prirode, tj. prirodne potrebe čoveka da se odnosi sa drugima i da taj svoj odnos javno izražava svojim mislima i svojim govorom.”¹⁸ Autoritarna politika operiše umjesto pojmom javnosti principom tajnosti koji se najčešće brani „višim” razlozima zajednice kao što je „državni razlog” – stalna prijetnja od spoljašnjeg napada, diplomatsko lukavstvo, unutrašnji neprijatelj, etc.

Dva pojma su veoma bitna i ulaze u pojmovno određenje politike: *institucija i organizacija*. Pod institucijom se podrazumijevaju čvršći, trajniji, povezaniji odnosi ljudi „koji su se obrazovali, odnosno okoštali, dugotrajnim ponavljanjem u obliku nekog poretka koji je najčešće 'cementiran' navikama, običajima, pravom ili nekim drugim pravilima ponašanja.”¹⁹ Postoje različite vrste institucija: brak, porodica, crkva, vojska, država. Za politiku je država najznačajnija institucija. Život pojedinca i društvenih grupa se odvija u institucionalnim okvirima, određenim od strane politike. Samo određivanje se vrši političkim aktima i zakonima, pa se na taj način određuju uloge, status i ponašanje članova političke zajednice.

Pojam *organizacija* ima više značenja. Po jednom, ona je spoljašnji omotač institucija. Drugo shvatanje organizaciju određuje kao „unaprijed određena kolektivna ponašanja koja su po izvjesnim smišljenim i unaprijed utvrđenim modelima raspoređena, hijerarhizovana i centralizovana u više ili manje krute šeme.”²⁰ Treće stanovište pod

¹⁷ Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Beograd 1997, str. 29

¹⁸ Ljubomir Tadić, *Ogledi u javnosti*, Univerzitetska riječ, Nikšić 1987, str. 31-32

¹⁹ Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, Rad Beograd 1988, str. 213

²⁰ Žorž Gurvič, *Savremeni poziv sociologije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1965, str. 82

organizacijom podrazumijeva „planirane, brižljivo izgrađene i na specifične ciljeve usmerene socijalne tvorevine.”²¹ Sama organizacija je okvir za političke aktivnosti i djelatnosti, ona počiva na hijerarhiji, raspodjeli uloga, pa prema tome i nejednakosti uloga, odnosu podređenosti i nadređenosti.

2. Političko nasljeđe i politička kultura

Naše političko nasljeđe je totalitarno jednostranačje u kojem je postojala potpuna kontrola od strane partije, sa bitnim polugama: policijom i vojskom. Nismo poznavali, kao ni ostale zemlje iz socijalističkog lagersa, pojam civilnog društva, višestranački sistem, parlamentarizam, građanske slobode i prava. Naša politička kultura bila je parohijalna i podanička, autoritarna, a naš građanin uokviren u kolektivne identitete, sklon vođama, slijepo im odan i poslušan. Okova kolektivnog nismo se ni danas oslobodili, JA je u potpunosti potčinjeno od MI. (Mi prelazimo iz jednostranačkog sistema u parlamentarnu demokratiju i politički pluralizam, riječ je, takođe, o tranziciji dirigovane i planske ekonomije u tržišnu privredu, izlaženju iz parohijalne i podaničke kulture u participativnu i mješovitu političku kulturu).

Na skupu Fondacije Friedrich Ebert o *Tradiciji i modernosti*, decembra 2006. godine, profesor Čedomir Čupić sa Fakulteta političkih nauka u Beogradu sažeo je neke posljedice autoritarnog karaktera srpske kulture (dominacija pater familias – ogleda se i danas i u jeziku koji ne poznaje termine za ženska zanimanja). Čupić je to slikovito prikazao rekavši da je „vjekovno ropstvo elemenat autoritarne kulture i kao takav (elemenat) je ostavio traga u mentalnoj strukturi ličnosti, istakavši slijedeće odlike: poslušništvo, neiskrenost, nasilništvo, moralnu mimikriju.

Na XIV međunarodnom kongresu za političke nauke 1988. u Washingtonu, u svom plenarnom izlaganju Gabrijel Almond je anticipirajući promjene u Istočnoj Evropi naglasio da će „demokratiji neprimjerena politička kultura biti glavni problem kod tih zemalja u narednom razdoblju.” Nakon pada Berlinskog zida na sličnom fonu bio je i Ralf Dahrendorf, koji je u *Razmatranjima o revoluciji u Evropi* (1992) rekao:

²¹ Amitai Etzioni, *Soziologie der Organisation*, Juventa Verlag, München 1971, str. 13 u: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, Rad Beograd 1988, str. 214

„Za promjene političkog sistema dovoljno je 6 mjeseci, za promjene ekonomskog sistema treba 6 godina; za izgradnju civilnog društva (civilne i političke kulture demokratije) treba najmanje 60 godina.” Kao što vidite, riječ je o procesu dugog trajanja u kojem nastaju nove institucije i novi politički odnosi, nove političke orijentacije i novi obrasci političke kulture.

Politička kultura je „niz stavova, vjerovanja i osjećanja koji daju smisao političkom procesu i koji pružaju pretpostavke i pravila koja usmjeravaju ponašanje u političkom sistemu. Ona obuhvaća i političke ideale i operativne norme politike. Politička kultura je iskazivanje u ukupnom obliku psiholoških, subjektivnih dimenzija politike. Politička kultura je ujedno i rezultat kolektivne istorije pripadnika tog sistema i na taj način je jednako ukorijenjena i u sferi javnosti i u ličnom iskustvu.”²² Politička tradicija i politička socijalizacija su dvije bitne komponente svake političke kulture. Tradiciju uopšte ne treba odbacivati kao vrijednost uzetu iz prošlosti, i svako odbacivanje tradicije ostaje na razini površnosti, ali ono što se nama na ovim prostorima dešavalo jeste instrumentalizacija tradicije od strane političkih elita i zarobljavanje nas samih u okove prošlosti. Evo kako je ugledni psiholog i političar iz Beograda Žarko Korać sažeo naše odnose prema prošlosti: „Iako naša epika voli prošlost da prikazuje kao herojsku i punu vrlina, ona istovremeno govoreći o prošlosti, šalje i jednu mnogo mračniju poruku. Ta prošlost je, naime, puna izdaje i zločina koje su nam drugi učinili. To je prošlost koja opominje i upozorava da opasnost neprekidno vreba. I konačno, to je prošlost koja sistematski čuva sećanje na stvarne i izmišljene nepravde koje su nam učinjene.”²³ Ja bih dodala da je jedno od nasljeđa (posebno iz nedavne prošlosti) i strah jednih od drugih, koji su političke elite iskoristile da nas drže podalje jedne od drugih. Korać svoju misao dalje razrađuje, pa kaže: „Naša prošlost nije bajkovita i vedra kako je Tolstoj mislio, ona u kolektivnom sećanju naroda služi kao podsećanje na zlo i zahteva osvetu. Kod nas je prošlost mučna i teška. Ona je herojska samo u meri da je neko, nešto, nekada osvetio. I to veličanje osvete, jedan je od glavnih uzroka naše svekolike nesreće.” I na toj premisi može se graditi pretpostavka opravdanog zločina – osvetničko ponašanje krije u sebi tu neizgovorenu pretpostavku: „Kada danas pratimo prve korake u stvarnom suočavanju sa nedavnom prošlošću, ljudi

²² Dr Radule Knežević, predavanje: *Politička kultura demokratije: o čemu je riječ?* Filozofski fakultet, Banja Luka, april 2003.

²³ Žarko Korać, kolumna: *Opravdani zločin*, u: *Nezavisne novine*, 14. 6. 2005, str. 7

koji odbijaju i samu pomisao da to treba učiniti, suočeni sa nepobitnim činjenicama, obično ističu da se neki konkretan zločin dogodio kao odgovor na zločin suprostavljene strane. Ova takozvana simetrija zla, nemoralna je pre svega zbog ideje da je zločin prihvatljiviji kada je proizvod osвете.” (Korać, *Nezavisne novine*, 14. 6. 2005, str. 7).

Dakle, stvar je izgraditi građanina kojeg mi nemamo, on je parohijan i podanik (sluga). I gdje je spona između onog što nosimo kao nasljeđe i gradnje budućnosti. Zapravo, složila sam se sa Čedomirom Čupićem, profesorom Fakulteta političkih nauka iz Beograda, koji je nedavno sazeo probleme u Srbiji, a mislim da su oni u manje-više sličnoj mjeri i formi izraženi u svim zemljama regije. Profesor Čupić je iskazao šta je to iz prošlosti što opterećuje napredak, progres u sadašnjosti i doglednoj budućnosti. Pitanje koje je Čupić postavio bilo je kako zakonima formirati (oformiti) odgovornu vlast, jer u kolektivnim odgovornostima niko nije odgovoran, a nije utemeljena pojedinačna odgovornost. Mislim da je ovo stvar koja se može u cjelosti prenijeti na ovaj naš prostor. Kada je riječ o ideologiji, na prostorima Srbije su se sukobljavale liberalna, nacionalna (utemeljena na prošlosti) i socijalna ideja (koja je završila u zloupotrebi komunističke ideje).

Mi nemamo preveliku demokratsku tradiciju, iako su nam usta puna demokratije. Današnja uspješna država najviše odgovara gledištu liberala i pojavljuje se kao „pravna država” koja svima jamči jednakost pred zakonom i jednakost u pravima. „Upravo po ovoj drugoj jednakosti, o kojoj danas toliko slušamo, ova država, o kojoj danas toliko slušamo, ova država, oko koje se i naši domaći političari toliko trude, nije naprosto demokratska: zakon je zakon svih, a prava su prava pojedinaca. Nesporazum je utoliko veći što svi naši vodeći političari dolaze iz demokratskih partija (bilo nacionalnih ili građanskih)”, kaže Ugo Vlasisavljević.

Pri tome je bitno ukazati na to šta podrazumijeva odrednica liberalnosti u jeziku političke teorije, jer tek tada neće doći do brkanja pojmova građana i naroda, a dobro će doći kao pojašnjenje domaćim političarima zašto im se stalno, na putu donošenja uistinu demokratskih odluka i zakona, međunarodna zajednica suprostavlja pravima pojedinca i manjina. Jedino liberalna politika može naučiti da ljudska prava upravo stoje na putu demokratije. „Demokratske politike često nisu usvajale liberalistički ideal poštivanja sloboda pojedinca, neprikosновенosti njegovog životnog izbora i interesa. Takve politike su zapravo zastupale „tiraniju većine”.

U uslovima dominacije kolektivnih odgovornosti i kolektivnih identiteta, ne možemo a da ne spomenemo kako su kolektivne odgovornosti, zapravo, zatvorene; one ne misle na drugog, savijest je ugašena zbog kolektivism. Jedna bitna vrsta odgovornosti koja bi se morala uvesti, najprije u javni diskurs a potom i praksu, jeste odgovornost prema profesiji koja kod nas jako malo znači. Dakle, hoću reći da mi moramo što prije uvesti pojam pojedinačne odgovornosti, koji nikako ne bi zanemario odgovornost prema profesiji.

Ovdje je korupcija postala način življenja i možda ne možemo napraviti iskorak u budućnost, ukoliko ne donesemo systemske zakone (poput zakona o ispitivanju porijekla imovine etc.) ali i napravimo kontrolne mehanizme. Mislim da BiH nije riješila pitanje funkcionisanja temeljnih sistema bitnih za samu državu. Po mom mišljenju, najbitniji su: obrazovni (kako izgleda prošlost, obrasci netrpeljivosti, mržnje) i bezbjedonosno-siguronosni sistem, pri čemu ne treba zanemariti niti zdravstveno-socijalni.

Mnogo je još polja na kojima se systemski treba raditi; među njima i nevladin sektor, vrlo bitan segment društva. Mi zapravo moramo prevazići nasljeđe autoritarne političke kulture – nizak kulturani nivo stanovništva, sklonost ka vođama, ideološku rigidnost, zapovjedni način komuniciranja, prijetnje, upotrebu nasilja. Nije dovoljno samo na papiru uvesti i zalagati se za te standarde, već se mora nastojati da ti isti standardi zažive. Mi smo više okrenuti prošlosti nego što razmišljamo o budućnosti, još uvijek se u vrijednosnim orijentacijama više cijeni herojstvo i junaštvo od individualne slobode, radinosti, odgovornosti. Zato se teško suočavamo sa stranputicama prošlosti i istorijskih procesa, a jedino tako bi se doživjela neophodna katarza i formulisao realniji pogled na kapacitete naroda za demokratske procese. Političku kulturu obilježavaju i politička vođstva. Da ne bude zabune, za tranzicijske zemlje političke nauke ne koriste pojam političkih elita jer ovo što na našim prostorima figurira kao politička elita, zapravo to nije. Od političkog vođstva, njegovog karaktera, mentalnog sklopa umnogome zavisi i tip političke kulture. „U strukturi tih vođstava prevladava autoritarni mentalitet, što njihove deklaracije čini praznim i prikriva stvarnu nakanu da djeluju nedemokratskim metodama. Jedan od argumenata za to je tajnost donošenja političkih odluka i odsustvo odgovornosti da se građanima predoče razlozi za donošenje *ovakvih* ili *onakvih* odluka. Drugi dokaz se iskazuje u odsustvu potrebe vlasti da potiče i razvija političku participaciju građana (Radule Knežević). Da ne

bude zabune, na ovim prostorima imamo i „presađivanje demokratije”, što je vrlo često bilo praćeno korišćenjem nedemokratskih sredstava i metoda od strane nekih međunarodnih zvaničnika. Naime, BiH je zemlja pod (istina nikad ozvaničenim) međunarodnim protektoratom.

Mali dio intelektualne elite djeluje na procesima društvenih promjena, veći dio se odrekao kritičkog poimanja stanja u društvu. Naše društvo je izrazito siromašno pa su opšti kulturni uslovi izrazito nepovoljni za razvitak individue kao nezavisne i slobodne ličnosti. Kako se socijalističko društvo raspalo negdje drugdje su tražena uporišta, i nađena su u: naciji, religiji, istoriji. Veća autoritarnost neminovno stvara veću isključivost prema drugima, veću religioznost, okrenutost ka tradiciji, veću naklonjenosti izboru desnih (nacionalističkih) stranaka.

Retrogradne snage koje su učestvovala u ratu postale su nosioci i graditelji mira, snage bez kojih se ne odvijau reofrmski procesi u zemlji. Ukoliko težimo ka modernoj državi u smislu zapadne demokratije, znamo što nam je dosegnuti: participativnu demokratiju, opšte dobro, modernu ustavnu državu, javni i privatni interes, jako civilno društvo²⁴, iskristalisan odnos između građanina i države. Kako riješiti problem što građani BIH, a i građani zemalja u okruženju, ne vjeruju svojim državnim institucijama jer su nestabilne; već tu stojimo pred sizifovskim poslom.

3. Političke partije

„Istorijski gledano, stranke su organizacijska zamjena za vladavinu starih aristokratskih i ranograđanskih elita koje su bile tako samoniklo društveno povezane sa središtima vlasti da im nisu bili potrebni posebni oblici organizacije. Tek su se njihovi izazivači (liberali, radikali, socijalisti, kršćansko-socijalne skupine) u 19. vijeku organizovali kao stranka. Konzervativci su bili prva stranka samo tamo gdje su potisnuli s vlasti liberale prije nego što su se oni formalno konstituisali kao stranka. Već u preddemokratskim sistemima svaka je stranka izazivala nastanak

²⁴ Civilno društvo – pojam koji dobiva na aktuelnosti i značaju raspadom komunističkih režima u srednjoj i istočnoj Evropi, a trebalo je ovim društvima da ponudi ono što im je prilično nedostajalo u prethodnom periodu: sloboda mišljenja i štampe te uticaj građana na oblikovanje društvene zbilje.

vlastite protustranke.”²⁵ U jednoj od prvih teorija stranaka u Njemačkoj, teoriji historičara Niebuhra, 1815. zapisano je: „Čim postoji jedna stranka, tu su još i druge dvije.” Ranije su stranke posmatrane kao neka vrsta „protočnog bojlera” za stavove koji su u sticanju faze političke socijalizacije. Neke od osnovnih karakteristika stranaka Klaus von Beyme sažeo je na slijedeći način:

- Stranke su uže nego druge socijalne tvorevine povezane s društvenim pokretima, koji u talasima nastoje promijeniti društvo.
- Stranke su povezane s državom od ostalih društvenih organizacija.
- Sve su stranke tokom historije nastale iz pokreta. Odnos stranke i pokreta u mnogim zemljama bio je mnogo složeniji nego u Njemačkoj. Na tom mjestu Klaus von Beyme ukazuje na svojevrstan paradoks, praveći paralelu između historije organizacija u Njemačkoj i Francuskoj:

„Centralizovana Francuska je na području skupina i stranaka reagovala fragmentirano, dok je njemački odgovor na državno cijepanje bila začuđujuća centralizovana struktura skupina i stranaka... Ono o čemu prvo razmišlja svaka relevantna skupina u Njemačkoj jeste kako se konstituisati kao stranka, dok se u zemljama o tome razmišlja tek na kraju. Stranački krajolik Amerike oduvijek je bio duboko prožet društvenim pokretima. Treća je stranka po pravilu bila rijetka opcija. Društveni su pokreti većinom birali grupe za pritisak.”²⁶

Tipologije stranaka – nakon Drugog svjetskog rata došlo je do brze transformacije stranaka, samim tim od prijašnjih teorija stranaka ostale su samo neke priručne tipologije, na različitim razinama. Razlikuju se:

- a) **Organizacijske tipologije.** Honoracijskim i kadrovskim strankama koje su nastale u parlamentima suprotstavljene su masovne stranke. Masovne stranke nastajale su iz društvenih pokreta van parlamenta. Birokratske masovne stranke egzistiraju i na prelazu stoljeća, ali su se našle na udaru opšteg trenda transformacije u profesionalizovane biračke stranke. Transformacija u novim demokratijama uslovlila je i nastajanje novih varijanti. Kitschelt

²⁵ Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Biblioteka Politička misao, Fakultet političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2002, str. 9

²⁶ Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Biblioteka Politička misao, Fakultet političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2002, str. 12

(1992) razlikuje *programske stranke, stranke interesnih skupina i skupine harizmatičkih vođa.*

- b) **Tipologije spojnice između države i društva.** Tamo gdje je odnos između birača i stranaka uvijek bio slab i slabo ideološki određen (primjer SAD), nudila se ova vrsta tipologije. Demokratske stranke nudile su građanima veze na osnovi participacije za političku vlast. Udruženja birača oligarhijskih stranaka nudila su kontrolu nad predstavnicima. Klijentelističke spojnice između države i društva nudile su one stranke koje su se pretežno vidjele kao pokroviteljske organizacije. Direktne veze uspostavljaju stranke koje bdiju nad ponašanjem građana.
- c) **Tipologija ciljeva stranaka.** Višestruko se razlikuju stranke za maksimiziranje birača, stranke za maksimiziranje položaja i *policy*-orijentisane stranke.

Katz i Mair (1995) razlikuju četiri stadija u razvoju stranaka u Evropi:

- 1) elitne stranke u 19. vijeku,
- 2) masovne stranke (1880-1960),
- 3) narodne stranke (1945-?),
- 4) kartelske stranke (1970-?).

Granice među tipovima stranaka su otvorene, dok se tipovi stranaka mogu preklapati.

Vrijeme do uvođenja opšteg biračkog prava oko 1918. obilježeno je elitnim kadrovskim strankama i honoracijskim strankama. Tu postoji i nekoliko dobro organizovanih masovnih stranaka kao što je Socijal-demokratska stranka Njemačke (SPD) i nekoliko drugih socijalističkih stranaka. U vrijeme nekonsolidovane demokratije (Weimarska Republika, Austrija, Finska), ili demokratije koju su ugrožavale ekstremističke krilne stranke u podijeljenom klasnom pluralizmu (Francuska, Belgija), zaoštivali su se klasni sukobi. Elite, koje su predvodile masovne stranke, djelovale su autoritarno. Krajem 50-ih godina prošlog vijeka razvile su se narodne stranke. Pretpostavka za razvitak narodnih stranaka bilo je podizanje stranaka na ustavnu razinu, što se i dogodilo nakon Drugog svjetskog rata. Sam izraz „narodna stranka” nosi pogrdno značenje. Tek mnogo kasnije one će dobiti drugačije značenje i izgubiti pogrdnost naziva. U krizi 2000. Kršćansko-demokratska unija (CDU) u Njemačkoj koristila je obrazac „velika narodna stranka poput Kršćansko-demokratske unije”. U doslovnom smislu, Klaus von Beyme narodne

stranke vidi samo u etničkim strankama manjina – od Švedske narodne stranke u Finskoj do južnotirolske Narodne stranke u Italiji ili Baskijske nacionalističke stranke (PNV) u Španiji – koje su predstavljale više od polovine stanovništva regije. Dodatak „narodna stranka” u katoličkim zemljama bio je često uobičajen u kršćansko-socijalnim strankama i pojavio se sa zahtjevom da se obuhvati cijeli narod. (Stadijumi razvitka stranaka u Evropi: vidi shema 1 u dodatku).²⁷

- 1) Najstarija stranačka porodica jesu *liberali*. Uz konzervativce, oni su igrali vodeću ulogu u 19. vijeku. Poraz je uslijedio tek nakon Prvog svjetskog rata; tad je biračko pravo postalo opšte, socijalisti i socijaldemokrate zauzeli su lijevi pol, pri čemu su liberale potisnuli u građanski centar. U Velikoj Britaniji i Francuskoj probili su se opet tek 30-ih godina 20. vijeka. Liberali su bili najstabilniji u Švajcarskoj. Nakon Drugog svjetskog rata uslijedio je ponovni uspon liberala u zemljama Beneluksa i Skandinaviji, nazadovanje je zabilježeno samo u Švedskoj. U novim demokratijama Južne i Istočne Evrope liberali nisu igrali važnu ulogu u političkim sistemima. U Istočnoj Evropi nije bilo srednjih slojeva koji bi ponijeli liberalnu ulogu. Najjača liberalna snaga nastala je u Mađarskoj, s obzirom na to da je privatna privreda već počela da se razvija u kasnom socijalizmu.
- 2) *Konzervativne stranke* nastale su nakon francuske revolucije kao protivteža građanskom, protivaristokratskom liberalizmu. Dominantne su bile tamo gdje su se suprotstavljale liberalnoj, a kasnije i socijalističkoj stranci. U uslovima ograničenog biračkog prava u 19. vijeku konzervativci su bili jaki u Velikoj Britaniji, Norveškoj i Švedskoj. U Skandinaviji se građanski tabor pocijepao na konzervativce, liberale i neku treću stranku, najčešće agrarane stranke, koje su na početku nastupale radikalno, a tek su kasnije privukle konzervativnije slojeve birača.
- 3) U industrijalizovanim društvima veoma su stabilne *agrarne stranke*. Ako su prihvale nove programske sadržaje, poput ekologije, *zabilježile* su uspjeh.
- 4) *Regionalne stranke* su i liberalni i marksistički teoretičari modernizacije gotovo sahranili. „Pod krilaticom *Evropa regija* regionalne su se stranke, mimo nacionalnih država,

²⁷ Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Biblioteka Politička misao Fakulteta političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2002, str. 32

domogle predstavništva u središnjim institucijama Evropske unije i pokrenule višestruko djelotvoran teritorijalni lobizam. Administrativno preplitanje politike, u zajedničkoj igri s regionalnim stranakama, služi kao poluga za iskorištavanje Evropske unije od strane regija, s jedne, ali i usađivanje evropske svijesti i u marginalnim regijama, s druge strane.”²⁸

- 5) *Kršćansko-demokratske stranke* nastale su u 19. vijeku u mješovitim konfesionalnim zemljama, kao što su Njemačka, Holandija ili Švajcarska, kao protivteža protestantskom liberalizmu. Nakon Drugog svjetskog rata ojačale su i u drugim zemljama, kao u Francuskoj. U Italiji je Democrazia Cristiana bila do 1992. gotovo hegemonijska stranka. Nakon Drugog svjetskog rata kršćansko-demokratske stranke bile su, uz socijaldemokrate, snage koje su nosile obnovu.
- 6) 80-ih godina prošlog vijeka uveliko je vladalo uvjerenje o propasti *stranačke porodice socijaldemokrata*. Socijaldemokrate su 2000. vladale ili dijelile vlast u 11 država Evropske unije. Samo su tada Španija, Austrija, Luksemburg i Irska imale konzervativne vlade. Veliku konkurenciju socijaldemokrate su dobile u ekološkim strankama. Iako su u to vrijeme usisali mnoge komunističke glasače, socijaldemokratske stranke suočene su sa novom ulogom koju dobija radnička klasa.
- 7) *Komunisti* – već prije kraja državnog socijalizma, poraz komunista nije se mogao zaustaviti. U Francuskoj, Španiji i Finskoj ove stranke su se etablirale uz podršku birača do nekih deset odsto. Male komunističke partije koje nisu uspjele prilagoditi ostavile su veliki prostor (kao u Belgiji) koji su zauzeli Zeleni.
- 8) *Desne ekstremističke skupine* još su u vrijeme narodnih stranaka posmatrane kao „posve normalna patologija” promjene društva (Klingemann). Pratila ih je prognoza da će njihova snaga i uticaj oslabiti pošto promjene budu izvedene. Međutim, stranke koje se izjašnjavaju kao „radikalne” (ne „ekstremističke”) dobijaju na zamahu. Treba naglasiti da te stranke nisu označene „fašističkim”, ali je njihov rast praćen sa zabrinutošću. U Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj, Sloveniji nastale su pojedinačne populističke stranke kao na Zapadu,

²⁸ Klaus von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, Biblioteka Politička misao Fakulteta političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2002, str. 68

međutim ostale su na margini. Klaus von Beyme ocjenjuje da je demokratska opozicija u Srbiji bila nacionalistička.

- 9) *Zeleni* – Nastanak Zelenih tokom 80-ih godina 20. vijeka poljuljao je uvriježeno mišljenje o teoriji stranaka nakon Drugog svjetskog rata, što je dovelo do odustajanja od Rokkanove i Lipsetove teze o „zamrznutim stranačkim sistemima”. Zeleni su postali važan faktor u sistemu. Uspon Zelenih tumačen je rastom postmaterijalističkih vrijednosti među biračima (Ingelhart) ili strukturnim činjenicama političkog sistema, kao što su federalizam, pravni sistem, postojanje referenduma, izborni sistem. (D. Nelkin).

U središnjim tačkama stranačke ideologije Klaus von Beyme određuje pozicije većine stranaka u Evropi. Pri tome se, po njemu, podržavljenje i jačanje državnog sektora opravdano smatraju lijevim zahvatom; dok su tipične tačke programa koje možemo identifikovati u desnim strankama: law and order (zakon i red). U svim ostalim tačkama jako je teško precizno napraviti razliku lijevo-desno, pogotovo u pitanjima koja su jače usmjerena na dnevno političko djelovanje (socijalna politika, energetska politika ili zaštita životne sredine). Evropski stranački sistem postoji na razini frakcija u Evropskom parlamentu. Prema preovlađujućem mišljenju socijaldemokratske stranke su uvijek lijevo od centra, a kršćanski demokrati u desnom centru spektru. Svi liberali nisu u centru. Belgijski i italijanski liberali većinom se svrstavaju desno od kršćanskih demokrata, i to ne samo u privrednim pitanjima. Ideološko poređenje stranaka izgleda najjednostavnije u dvopartijskim sistemima. „Ljevica” slovi kao konzistentnija u svojim programskim načelima od „desnice”. Rezultati nekih istraživanja pokazuju da ove stranke uopšte nisu udaljene u svojim programskim stavovima, prije svega u privrednim pitanjima. Konstitutivni elementi u definisanju političke stranke su:

- postojanje organizacije;
- težnja za osvajanjem vlasti ili za održanjem na vlasti;
- ideološki karakter;
- izražavanje klasnih, nacionalnih, religioznih, rasnih ili regionalnih grupa.

Givoanni Sartori, jedan od najuticajnijih savremenih autora, daje slijedeće određenje: „Stranka je svaka politička skupina koja se prepoznaje po službenom nazivu, koja izlazi na izbore i koja je u stanju

da putem izbora (slobodnih ili neslobodnih) određuje svoje kandidate na javne položaje.” Panebianco i Hejvud insistiraju na određenju partija kao organizacija, za razliku od Ware koji koristi pojam institucije, te Downsa koji koristi termin „koalicije” i „timovi”.

Sartori ne uzima ideologiju kao konstitutivni element određenja partije, dok Klaus von Beyme (1985) ističe kako su u Evropi samo partije zasnovane na ideologiji, a ne na sistemu zavisnosti (patronage) ili na ličnoj harizmi vođe, uspjele da zadobiju čvrsto i trajno uporište u biračkom tijelu. Za Klauza von Beyme partije su „udruženja sa zajedničkim vrijednostima i normama koja su bila u stanju da se osamostale od ličnosti određenog lidera i da, tokom vremena, postanu samostalna.” Von Beyme pak smatra da postoje i one partije koje nisu zaokupljene principijelnim opredjeljenjima, te djeluju prvenstveno kao udruženje za „eksploataciju vlasti”.

Analizirajući evropsku partijsku scenu, von Beyme je ideologiju postavio kao konstitutivni element partijskog identiteta, koji se može posmatrati kao interni i eksterni. Interni počiva na tradiciji, načinu komuniciranja i običajima unutar organizacije po kojima je moguće prepoznati njene članove. Eksterni je utemeljen na sličnostima i razlikama na osnovu kojih posmatrač spolja uočava osobenost neke partije.

Mair smatra da je identitet partije ono što partije jesu, insistirajući na pravljenju razlike od politike koju one vode. Partije u svom djelovanju odstupaju od svog izvornog partijskog identiteta s obzirom na spoljne okolnosti ili promjenu odnosa snaga unutar same partije. Otuda neki autori (Sartori, Waller) insistiraju na razlikama između istorijskog identiteta partija i njihovog tekućeg djelovanja u datom političkom sistemu.

Pomenuto empirijsko istraživanje bavilo se profilom apstinenata, te glasača pojedinih političkih opcija. Sama analiza se nije odnosila na članstvo stranaka, koje se manje-više ponaša apatično. Blondel to tumači: „Većina članova političkih stranaka ponašaju se kao članovi ostalih tela: oni ne izvršavaju dužnosti koje im nameće članstvo.” Neki od autora uzroke takvog ponašanja nalaze u činjenici da partija nije u mogućnosti obezbijediti dovoljno podsticaja kako bi se članovi stranke naveli na učestvovanje u kolektivnoj akciji, radi postizanja zajedničkih ciljeva. Kako bi se prevladala ova „inercija članstva”, partije razvijaju sistem podsticaja koje Panebianco dijeli na dva tipa: kolektivne i selektivne.

Kolektivni podsticaji vezani su za partijsku ideologiju, odnosno za programske ciljeve kojima partija teži. Panebianco taj podsticaj naziva podsticajem za identitetom. Unutar selektivnih podsticaja on razlikuje materijalne i statusne, smatrajući da partije istovremeno koriste sve tri pomenute vrste podsticaja. Downs pak spada u školu koja ove podsticaje redukuje na jednu, utilitarnu dimenziju:

„Pretpostavljamo da oni (partijski članovi) djeluju isključivo da bi ostvarili dobit, prestiž i moć koja proizilazi iz položaja.”

3. 1 Neki primjeri stranačke demokratije

Po Panebiancu jedan od podsticaja je svakako i mogućnost uključivanja članova partije u odlučivanje o vitalnim političkim pitanjima. Politička praksa pokazuje da mnoge partije na internim nesposrednim izborima vrše selekciju kandidata za partijsku izbornu listu, umjesto da to arbitrarno odluči rukovodstvo ili vođa. „Američki sindrom” kandidovanja za predsjednika SAD-a, gdje se nominacija vrši na partijskim izborima, prihvaćen je i u mnogim drugim zemljama (poput Kanade, Japana, Velike Britanije, Izraela, te u mnogim latinoameričkim državama). Na partijskim izborima za kandidata za predsjednika SAD-a mogu učestvovati samo registrovani simpatizeri stranke („zatvoreni” primarni izbori) ili, u manjem broju država, svi birači („otvoreni” primarni izbori).

U nekim strankama članstvo daje mogućnost odlučivanja o strateškim opredjeljenjima partije; primjer za to je „partijski referendum” u kojem su sredinom decembra 2004. članovi Likvud partije u Izraelu odlučivali o uspostavljanju koalicione vlade sa programski različitom Laburističkom partijom.

U mnogim partijama zemlja Zapadne Evrope omogućeno je da članstvo u konačnici odlučuje o izboru partijskog vođe. Prvi put se to dogodilo početkom osamdesetih godina dvadesetog vijeka u SDP Velike Britanije. Tadašnje članstvo je glasanjem putem pisama izabralo partijskog vođu. Istu praksu nastavlja i Liberalno-demokratska partija, inače nasljednica SDP-a. Laburisti imaju nešto drugačije rješenje – partijsko članstvo bira jednu trećinu izbornog kolegijuma, koji onda bira lidera. Konzervativci u Velikoj Britaniji su prepustili članstvu izbor partijskog vođe između dva kandidata, umjesto parlamentarne grupe.

Ovo obezbjeđenje širokih prava članovima u partiji, po nekim autorima (kao što su Scarow, Webb i Farell) je najjeftiniji podsticaj angažovanju a motivisano je nastojanjem izbjegavanja uticaja partijskog kongresa na kojem dominiraju radikalni partijski sub-lideri. U sličnom pravcu razmišlja i Mair koji smatra da su partijske vođe ti koji obezbjeđuju članstvu učešće u donošenju strateških odluka, jer je ono tada poslušnije i sklonije da bespogovorno prihvati prijedloge vođe i/ili nacionalnog rukovodstva partije nego što su to srednji rukovodeći nivoi i partijski aktivisti. Bez obzira na ove zamjerke, ovaj proces je veoma bitan jer, smatraju mnogi autori, vodi ka postepenom pretvaranju amorfne mase partijskih članova u „partijski demos”.

Istina, o partijskom demosu na prostoru Bosne i Hercegovine teško je govoriti. Partije u BiH mahom nisu iznutra demokratizovane. One su liderske i sve bitnije odluke donosi vođa, pa je iluzija u nekom doglednom vremenu očekivati partije u kojima preovladava „nesporedna demokratija članstva”. U većini tih partija ne održavaju se slobodni i ravnopravni izbori za nosioce određenih funkcija. Na izborima ne učestvuje više kandidata (primjer izbora predsjednika SDS-a, 2007) od broja koji se bira, a posebno na predsjedničkim- na njima je pobjednik unaprijed određen. Kandidatske liste se određuju uglavnom u partijskom vrhu, ne na internim nesposrednim izborima.

A sve je to, uglavnom, jako dobro upakovano u statute političkih partija.

3. 2 Politička dihotomija ljevica-desnica

Podjela na ljevicu i desnicu nastala je u Francuskoj građanskoj revoluciji 1789. prema dvjema vrijednostima: jednakosti i slobodi. Ljevica je oličavala težnju za slobodom i jednakošću, naspram nejednakosti i feudalne hijerarhije na kojoj je počivao režim. Vrijednosni stavovi koji se vezuju uz ljevicu su: sloboda, jednakost, bratstvo, ljudska prava, napredak, reforma i internacionalizam. Za desnicu Hejvud vezuje: autoritet, hijerarhiju, poredak obaveza, tradiciju, reakciju i nacionalizam. Poslije Drugog svjetskog rata komunističke partije prisvojile su pojam ljevice, pri tome negirajući lijevi karakter socijaldemokratskih partija na Zapadu.

Jules Monnerot je takvo nastojanje komunističkih lidera komentarisao na slijedeći način:

„Oni nisu lijevo, oni nisu desno, oni su na Istoku.”

U definisanju ljevice-desnice Norberto Bobio polazi od dva kriterija:

- odnos prema jednakosti i
- različit stav u odnosu na slobodu.

Bobio, služeći se pomenutim kriterijima, vrši slijedeću podjelu:

- ekstremna ljevica koja obuhvata pokrete (partije) i doktrine koji su za jednakost i autoritarizam;
- centar-ljevica su egalitarni i liberalni pokreti;
- centar -desnica su liberalni i neegalitarni pokreti
- ekstremna desnica su antiliberalni i antitegalitarni pokreti.

Odnos ljevica-desnica ključno je pitanje u izbornim kampanjama u većini zapadnoevropskih zemalja, i odnosi se uglavnom na pitanja: uloga države u privredi, pomoć nezaposlenim i socijalno ugroženim, poreska i stambena politika. Dihotomija ljevica-desnica integrisala je i nove teme kao što su: odnos prema ekološkim pitanjima, studentskim i ženskim pokretima, hendikepiranim pripadnicima društva, raseljenim i protjeranim licima, korišćenju nuklearne energije i pravima životinja. Razlika između ljevice i desnice u zemljama zapadne Evrope izgubila je oštrinu i dovela do ublažavanja stavova između političkih partija.

Socijaldemokratija se danas suočava sa ideloškim, političkim i tehnološkim promjenama, što je, zapravo, uslovalo krizu političke ideje koja se u zemljama liberalne demokratije nastoji riješiti koalicijom ljevice i centra, koja po Giddensu treba donijeti "društvenu solidarnost i napredak". I dok se političke partije u BiH suočavaju sa posve drugačijim vrijednostima i pitanjima na koje traže odgovore, dotle se pomenuta koalicija bavi traženjem odgovora na pet dilema: 1. globalizacija, 2. individualizam, 3. ljevica – desnica,²⁹ 4. političko djelovanje i 5. ekološko pitanje.

4. Razvitak političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini i stranački život

Prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini održani su 1990. Formiranje političkih stranaka u BiH otpočelo je u uslovima etničke homogenizacije utemeljene na strahu ljudi. Treba napomenuti da je

²⁹ Vidi prilog 2.

uvođenje višestranačkog sistema u BiH uslijedilo kasnije u odnosu na Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju i kao takav biva izveden dominantno na etničkoj osnovi.

U Bosni i Hercegovini danas, na malom prostoru djeluje veliki broj stranaka. Neke od njih nisu jasno isprofilisane u ideološkom i političkom smislu, što je do sada dobrim dijelom zbunjivalo birače. Zadnjih nekoliko godina došlo je do laganog ukрупnjavanja političke scene, time što su neke manje partije prišle većim (slučaj pripajanja liberala Savezu nezavisnih socijaldemokrata RS, kao i Demokratske partije socijalista). Izborni prag dovešće u perspektivi do nestajanja manjih i beznačajnih stranaka i jasnijem profilisanju partijske scene. Dosadašnje iskustvo pokazuje nam da je djelovanje stranaka u BiH, dobrim i većim dijelom, određeno nacionalnom pripadnošću; većina stranaka, bez obzira na profil, zastupa interese etničke grupe iz koje i sama potiče. I sami nazivi stranaka su nacionalno determinisani (kao Srpska demokratska stranka, Hrvatska demokratska zajednica, itd.).

Najprije je u maju 1990. godine formirana Stranka demokratske akcije, potom Srpska demokratska stranka (SDS) u julu 1990. pa u avgustu 1990. osnovana je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Ove tri stranke nastupile su udruženo u izbornoj kampanji na prvim višestranačkim izborima u novembru 1990.³⁰ Ove tri stranke formiraju vlast koja počinje funkcionisati početkom 1991. godine. Od samog početka, funkcionisanje te vlasti pratili su sukobi i neslaganje, što će rezultirati i međustranačkim konfliktom onog trenutka kada je na dnevni red Parlamenta stavljeno pitanje državno-pravnog statusa BiH.

I na prvim poslijeratnim izborima ove tri nacionalne stranke dobijaju najviše glasova³¹ i opet formiraju vlast da bi i na slijedećim izborima 1998. iste stranke zabilježile novu izbornu pobjedu. Tek 2000. godine dolazi do određenih promjena, s obzirom da izbornu većinu ovog puta osvajaju stranke sa građanskim predznakom. Međunarodna zajednica podupire formiranje Alijanse za demokratske promjene koju predvodi Socijaldemokratska partija. Dvije godine kasnije, na izborima 2002. godine, pobjedu ponovno odnose etničke stranke: SDA, SDS i HDZ. Uz pomoć Stranke za BiH iz Federacije BiH i Partije demokratskog progresa iz Republike Srpske, etnički trojac obrazuje vlast. Etnička pitanja

³⁰ SDA, SDS i HDZ na tim izborima osvajaju 84 % glasova, opozicione stranke: Socijaldemokratska partija, Savez reformskih snaga, Demokratski socijalistički savez, Liberalna stranka i Muslimanska bošnjačka organizacija 16 % glasova.

³¹ Na izborima 1996. godine SDA, SDS i HDZ osvajaju 96 % glasova u izbornim tijelima.

radikalizovana su u izbornoj kampanji 2006. godine, a pribjegavaju joj i Savez nezavisnih socijaldemokrata, Stranka za BiH i Hrvatska demokratska zajednica 1990.

U petnaestogodišnjem „demokratskom” razdoblju na političkoj sceni u BiH su nastajale i nestajale mnogobrojne političke partije. Načelno došlo je do ukupnjavanja političke scene, mahom male političke partije, nastale iz velikih (prije svega pokreta), nestale su iz parlamentarnog i političkog života. Dakle, dešavali su se procesi fragmentacije političkih partija – SDS-a, HDZ-a i istovremeno integrativni procesi – uključivanje manjih političkih partija u neke druge. Tako su se u Stranku nezavisnih socijaldemokrata uključili liberali, potom i DSP (Demokratska partija socijalista) stvarajući Savez nezavisnih socijaldemokrata. Na Opštim izborima u oktobru 2006. godine učestvovalo je 56 političkih subjekata (36 stranaka, osam koalicija i 12 nezavisnih kandidata).

4. 1 Obilježja stranaka (sjedište u Federaciji BiH)

BOSS – Bosanska stranka

registrovana u aprilu 1994. godine kao Bosanski omladinski savez, da bi u decembru 1995. promijenila ime u Bosanska stranka. Sjedište stranke je u Tuzli a predsjednik je Mirnes Ajanović. Ova stranka je svoj program nazvala socijalističkim, BiH vidi kao državu naroda, a tek potom građana.

DNZ – Demokratska narodna zajednica

Stranka je osnovana u oktobru 1993. godine u Velikoj Kladaši, ponovo registrovana u Mostaru 16. februara 1996. godine. Sjedište joj je u Velikoj Kladaši, odnosno Rijeci. Članstvo je regrutirala uglavnom iz reda pristalica harizmatičnog i kontroverznog tadašnjeg predsjednika Fikreta Abdića. DNZ postavlja čovjeka u središte. Temeljni cilj programa je „podizanje” pojedinca u svakom pogledu, njihovo međusobno povezivanje i osamostaljivanje. „Suživot u blagostanju i uzajamno poštovanje sva tri konstitutivna naroda BiH su temeljni reper za koncipiranje naših programskih ciljeva”- smatraju u DNZ-u.

HDZ – Hrvatska demokratska zajednica

Utemeljena je 18. avgusta 1990. godine na Osnivačkom saboru stranke u Sarajevu. Do početka rata sjedište stranke bilo je u Sarajevu, a po izbijanju ratnih dejtava premješteno je u Mostar. Prema Statutu HDZ-a

postoje slijedeća tijela: Sabor, Središnji odbor, Predsjedništvo, Glavno tajništvo, Nadzorni odbor i Visoki časni sud. Mladež HDZ-a je, prema Statutu stranke, poseban oblik organizovanja unutar HDZ-a. „Stranka se, temeljem svojih programskih odrednica, zalagala i zalaže za ostvarivanje pune ravnopravnosti hrvatskog naroda u odnosu spram druga dva konstitutivna naroda u BiH. Smjernice svog političkog djelovanja crpi iz hrišćansko-demokratske europske tradicije, a drži se iskonskim nositeljem, promicateljem i pronositeljem demokratskih postignuća zapadne civilizacije. Iz tog opredjeljenja proistječe i odnos spram gospodarskog sustava, temeljenog na poduzetništvu, neprikosnovenosti privatnog vlasništva i tržišnog gospodarstva uz korektive koji iziskuju ispunjavanje socijalne uloge države. Uzor svog postojanja i djelovanja stranka vidi u narodnjačkim strankama Europe. HDZ BiH podupire sva temeljna prava i slobode čovjeka i građanina zapisane u pravnim aktima BiH. Stranka drži vladavinu prava i socijalne pravde temeljem demokracije.”³² Između HDZ-a i HDZ-a 1990 nema bitnih razlika. Rascjep među njima nije se dogodio iz ideoloških ili političkih razlika već je riječ o kadrovskoj prirodi sukoba. U pogledu uređenja države BiH, ova hrvatska stranka se zalaže za unutrašnje uređenje BiH kao složene državnopravne zajednice jednakopravnih naroda. Ova stranka nije jasno izložila svoj pogled na koncept ustavnih reformi BiH i unutrašnjeg uređenja države, već je dopustila da njene interese za stvaranjem trećeg entiteta u BiH izlože i podupru stranke iz Republike Srpske, prije svih SNSD.

HDZ 1990

Izdvojio se iz HDZ-a, reklo bi se zbog ličnih interesa, i teško ga je razlikovati od HDZ BiH. Gotovo da je riječ o dvije frakcije jedne stranke. Skupa su na proteklim izborima osvojili isto glasova kao da su bili jedna stranka. Istina, lider HDZ 1990 Božo Ljubić nastupao je na proteklim izborima sa radikalnih pozicija. Spada u grupu političara koji se usprotivio ustavnim amandmanima, jer bi to, po mišljenju njegove stranke, hrvatski narod dovelo u neravnopravan položaj sa tendencijom gubljenja statusa konstitutivnog naroda. Ova stranka pobijedila je na proteklim izborima u dva kantona u Federaciji BiH, te osvojila peto mjesto u Parlamentu Federacije BiH i Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH.

³² Herceg Tomić: *Izbori u BiH*, Sveučilište u Mostaru, Centar za studije novinarstva, Mostar 1998., str. 208-209

HSP – Hrvatska stranka prava

Obnovila je svoje djelovanje na Saboru, održanom u Zagrebu, 25. februara 1990. godine, kada su usvojena Programska načela stranke: „HSP je demokratska politička organizacija, državotvorna stranka, koja nastavlja svoju djelatnost na temeljnim načelima njezinog utemeljitelja oca domovine dr. Ante Starčevića.” U BiH je registrovana 10. aprila 1991. godine, sjedište stranke je u Ljubuškom. U HSP smatraju uzvišenim ciljem svakog čovjeka, kojem je BiH u srcu, borbu za cjelovitu i nedjeljivu državu BiH u međunarodnim granicama. Prema načelima ove stranke, BiH se mora temeljiti na identitetu samostalne i nedjeljive države sva tri konstitutivna naroda koja imaju ista prava i slobode, ali i iste obveze prema državi. U svom programu posebnu brigu posvećuju važnosti iseljeništva, brizi i podršci seoskim porodicama i gospodarstvima. Neophodan uslov za privrednu obnovu ova stranka vidi u uvođenju reda u pravni sistem, uređenju bankarskog i monetarnog sistema, uz smanjenje poreza i uvođenje poreskih olakšica. Stranka je samostalno nastupala na izborima samo na području Federacije BiH.

SDA - Stranka demokratske akcije

je demokratska stranka Bošnjaka, pripadnika muslimanskog kulturnoistorijskog kruga i drugih građana koji prihvataju njen program i statut. Osnovana je na osnivačkoj skupštini 26. maja 1990. godine u Sarajevu, kao nacionalni pokret Bošnjaka. Prije rata stranka je brojala više od pola miliona registrovanih članova, povezanih u određene organizacione oblike. Temeljna načela i ciljevi stranke su:

- afirmacija ljudskih prava i sloboda,
- demokratija bosanskog društva,
- afirmacija istorijskog i kulturnog nasljeđa Bošnjaka,
- očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta BiH,
- tržišna privreda,
- privatno preduzetništvo,
- socijalna i pravna država,
- autonomija i slobodna aktivnost svih vjerskih zajednica,
- ravnopravnost naroda,
- zaštita nacionalnih manjina,
- ravnopravnost muškaraca i žena,
- slobodan i otvoren školski sistem,
- zdrava životna sredina.

Stranka se zalaže za političku i kulturnu autonomiju bošnjačko-muslimanskog stanovništva u Sandžaku, te za slobodu manjinskih prava Bošnjaka u susjednim državama. Poseban interes stranke je očuvanje BiH kao zajedničke države Bošnjaka, Hrvata i Srba.

SDA je na posljednjim izborima postigla relativno dobar rezultat, istina njen lider je izgubio utrku sa Harisom Silajdžićem za člana Predsjedništva BiH. Ova stranka je u predvečerje izbora imala izraženu unutarstranačku borbu, što je dovelo i do podjele stranke na frakcije. Jedna od njih je vodila kampanju protiv Tihica. Sulejman Tihic je izveo značajnu reformu ove stranke i smatra se umjerenijim političarem u BiH, što je potvrdio i u reformskim procesima. Zbog podržavanja ustavnih promjena, nazvan je izdajnikom Bošnjaka. Stranka se počela pozicionirati ka desnom centru i dobijati konture multietničke stranke, što je naišlo na velike potrese među samim članstvom. Međutim, posljednji izbori (2006) ovu stranku su potvrdili kao nacionalnu opciju Bošnjaka. Tokom vjerskih obreda vjernici su pozivani da glasaju za SDA kao izvorno bošnjačku stranku. Istovremeno, u prilog tezi o multietničkoj stranci govori podatak da se i danas u njenom predsjedništvu nalazi izvjestaj broju ne-Bošnjaka. Tihic je poražen kao pojedinac, a stranka je najviše opstala zahvaljujući interesima lokalnih stranačkih elita. Danas teško može da se izvuče ispod skuta Harisa Silajdžića i Stranke za BiH.

SDP BiH – Socijaldemokratska partija BiH

Izvorni sljedbenik Komunističke partije, odnosno 1990. utemeljenog Saveza komunista BiH. U skladu sa evropskom socijaldemokratskom tradicijom, ova stranka se programski određuje kao partija članstva i partija organizacije. SDP BiH ima brojno članstvo (prije rata stranka je imala 90. 000 članova). Najviše političko tijelo je Kongres koji uključuje predstavnike cjelokupnog članstva i sastaje se svake četiri godine. Predsjednik SDP-a BiH je Zlatko Lagumdžija. SDP BiH se zalaže za demokratsku, multietničku, multinacionalnu i multireligijsku BiH, zemlju sigurnosti i socijalne pravde svih njezinih građana koji je doživljavaju kao svoju domovinu. Stranka se zalaže za međunacionalno pomirenje ljudi i naroda, ali i za doživotno gonjenje svih onih koji su počinili zločin i ubijali ljude samo zato što im se ne sviđa tuđa vjera, nacija ili političko uvjerenje. Dogle, u središtu politike nove socijaldemokratije u zemljama liberalne demokratije stoje pitanja kao što su:

- aktivno civilno društvo,
- demokratizacija demokratije,
- država socijalnog ulaganja,
- kosmopolitska nacija.

Ova stranka, sa svojim zalaganjem za ljevičarska pitanja, multietničnost i građanske vrijednosti suočava se sa izvjesnom stagnacijom. U javnosti postoje dvije teorije kojima se pokušava obrazložiti stagnacija SDP-a: „Po jednoj, SDP nije bio u stanju prenijeti svoj program izbornom tijelu i nije se prilagodio okolnostima u kojima su ustavna pitanja postala glavna izborna tema. U drugoj se naglašava da su raniji izbori (2002, 2004) te i izbori u 2006. pokazali da nema više od 150 000 hiljada ljudi u BiH koji su spremni glasati za SDP BiH pošto je to multietnička, građanska stranka orijentirana na ekonomiju i socijalnu politiku.”³³ Realno, BiH još uvijek nije pogodno tlo za širenje i zastupanje ovih ideja s obzirom na isključivu opredijeljenost za politike nacionalnih stranaka, ma ko ih zastupao. Insistiranje na ekonomskim i socijalnim pitanjima očito još uvijek nema primata među glasačima u BiH, tako da bi stranka trebala iznaći odgovor na pitanje nacionalnog identiteta u BiH. SDP BiH je tako ostao najjača opoziciona stranka u BiH, odbijajući bilo kakvo koaliranje sa nacionalnim strankama; mada se mora naglasiti kako je ova stranka u oktobru prošle godine, zapravo, poražena. Iako bi uloga opozicije sama po sebi morala ići na ruku ovoj stranci, četiri godine provedene u opoziciji nisu bile dovoljne da na tim temeljima SDP BiH zabilježi bolje izborne rezultate. Iako je na ovim izborima bio registrovan veći broj glasača, skoro pola miliona u odnosu na izbore 2002. godine, stranka ne bilježi povećanje broja glasova.

SBIH – Stranka za BiH

Ova stranka je imala svoju osnivačku konvenciju 13. aprila 1996. godine u Sarajevu, gdje je ujedno i sjedište stranke. Glavni inicijator njenog utemeljenja bio je Haris Silajdžić, aktuelni član BiH Predsjedništva i predsjednik SBIH. Do ove inicijative za stvaranjem nove stranke došlo je uslijed „otklona” od politike SDA, te Silajdžićeva stranka nastaje uslijed rascjepa u SDA. Tada su uz Silajdžića stali i visoki funkcioneri Stranke demokratske akcije, četiri zastupnika SDA: Ekrem Ajanović, Mustafa Pamuk, Muharem Cero i Ibran Mustafić. Programska orijentacija stranke se temelji na univerzalnim idejama slobode, jednakosti i poštivanja

³³ Davor Vuletić: *Analiza izbora u Bosni i Hercegovini*, izdanje Fondacija Friedrich Ebert Sarajevo, decembar 2006, str. 11

ljudskih prava, prihvaćanja načela- koja su temelj političke kulture savremene građanske demokratije. Stranka podržava model Federacija kantona na cijelom teritoriju zemlje, jačanje ovlašćenja središnjih tijela, jamstvo političkih sloboda svih građana, nacionalnu ravnopravnost njezinih konstitutivnih naroda u cijeloj BiH (bez majorizacije), striktno poštovanje Ustava i zakona, podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, potpunu zaštitu privatne svojine, punu slobodu javne riječi, depolitizaciju i dezideologizaciju oružanih snaga, policije, sudstva. Za ovu stranku ključni izvor mira u regiji je cjelovita BiH kao suverena država sa multikulturalnim društvom. S BiH zalaže se za cjelovitu BiH bez entiteta - „Bosna sto posto”, što dovodi do stalnih političkih previranja sa političkim strankama iz Republike Srpske. Stalna previranja „za i protiv RS”, odnosno za unitarnu BiH ovu je stranku pretvorilo u pobjednika na proteklim izborima. Tako je, na temeljima homogenizacije bošnjačkog izbornog tijela, ova stranka pobijedila u Sarajevskom kantonu, bila druga u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH i druga po broju poslanika iz Federacije BiH u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. Stranka za BiH nastoji se legitimisati kao građanska politička partija. Veliki uspon na proteklim parlamentarnim izborima u BiH zabilježila je, međutim, na retorici lidera Harisa Silajdžića koji je Bošnjake spašavao pred novom „srpskom najezdom”. Faktor koji je u značajnoj mjeri doprinio pobjedi S BiH je i podrška iz islamskih vjerskih krugova u BiH, prije svih islamskog vjerskog poglavara reis- uleme Mustafe Cerića. Ova stranka u Republici Srpskoj identifikuju sa njenim stranačkim liderom Harisom Silajdžićem, koji se smatra izvorom svih problema u državi. Stranka nije ponudila predizborni program, dok njen lider često kao osnovni politički cilj navodi ukidanje RS kao genocidne tvorevine.

4. 2 Bitnije stranke, registrovane ili djeluju na području Republike Srpske³⁴

Već na izborima u oktobru 2006. jasno se vidi da je broj političkih subjekata na nivou države osjetno smanjen³⁵, neke političke partije su nestale sa političke scene, neke su se integrisale u druge, dok neke nisu

³⁴ Vidi prilog 1.

³⁵ Na Opštim izborima 2006. godine u BiH 56 političkih subjekata (36 stranaka, 8 koalicija i 12 nezavisnih kandidata) borilo se za 518 pozicija. (www. izbori. ba – web stranica Centralne izborne komisije BiH)

uspjele preći parlamentarni prag i tako su isključene iz parlamentarnog života.

Partija demokratskog progresa – PDP RS

Sama se određuje kao demokratska partija koja se bori za ostvarivanje interesa srpskog naroda i ostalih naroda i građana u Republici Srpskoj. Odbacuje svaki vid šovinizma i zalaže se za punu ravnopravnost srpskog naroda sa drugim narodima u BiH. Za PDP Dejtonski mirovni sporazum predstavlja solidnu osnovu za izgradnju demokratskih institucija kao pretpostavke za slobodan politički, ekonomski, kulturni i svaki drugi razvoj srpskog naroda i svih građana Republike Srpske. PDP prihvata i podržava sve integracije koje vode stabilnosti i razvoju prostora na kome živimo. PDP ostvaruje kontakte sa evropskim narodnim strankama. Na zadnjim izborima u BiH, PDP je osvojio osam mandata u Narodnoj skupštini RS. Lider ove stranke Mladen Ivanić zagovarao je tezu po kojoj je potrebno koalirati sa nacionalnim strankama i radikalima kako bi se one na taj način uljudile i otupile ekstremnu oštricu. Dugo godina ova stranka je bila na vlasti, zajedno sa Srpskom demokratskom strankom (SDS). Poslije oktobraskih izbora (2006) PDP se nalazi na vlasti u partnerstvu sa SNSD-om.

Srpska demokratska stranka- SDS

Stranka je osnovana 12. juna 1990. godine u Sarajevu, gdje joj je i bilo sjedište sve do izbijanja rata. Sjedište stranke trenutno je na Palama. Na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini, 18. novembra 1990, ova stranka je osvojila 70 poslaničkih mandata u Parlamentu BiH, a na prvoj sjednici višestranačkog parlamenta BiH, 25. decembra 1992, zajedno sa Strankom demokratske akcije (SDA – 86 mjesta) i Hrvatskom demokratskom zajednicom (HDZ – 50 mjesta) formirala je koalicijsku vlast, nazvanu od strane koalicijskih partnera „partnerska vlast”. U februaru 1992. poslanici ove stranke napuštaju Sarajevo i ubrzo nakon toga formiraju vlastiti parlament na Palama.³⁶ Strankom u to vrijeme predsjedava Radovan Karadžić, danas Mladen Bosić. Tada je Srpska demokratska stranka predstavljala sveobuhvatni pokret srpskog naroda u BiH, sa masovnom podrškom stanovništva. Previranja unutar SDS-a

³⁶ U februaru 1992. godine 70 poslanika SDS-a i 4 poslanika Saveza komunista BiH-SDP i Saveza reformskih snaga Jugoslavije (stranka tadašnjeg saveznog premijera Ante Markovića) napuštaju parlament i formiraju zasebnu Narodnu skupštinu Srpske BiH, kasnije Republike Srpske. U aprilu 1992. tadašnje rukovodstvo stranke prelazi na Pale gdje se formira političko i vojno središte srpskog naroda u BiH.

otpočinju sa sukobom Banja Luka – Pale, personificiranom u sukobu Biljana Plavšić – Momčilo Krajišnik. Nakon osnivanja Srpskog narodnog saveza, kojeg je predvodila tadašnja predsjednica RS-a, počinje opadati uticaj i moć SDS-a, kao i broj članstva. Pokret slabi i SDS je danas slaba opoziciona stranka, izmorena dobrim dijelom unutrašnjim previranjima i sukobima. Stranka je „uljuđena” i počinje dobijati demokratske obrise preuzimanjem predsjedničke funkcije od strane Dragana Čavića, nekadašnjeg predsjednika RS-a. Čavić je stranku očistio od ratnih kadrova i pribavio joj posve drugačiji imidž – stranke koja je otpočela transformaciju u modernu narodnu stranku. Nakon poraza na izborima 2006. godine, SDS prelazi među najveće političke gubitnike, već ranije opterećen snažnom hipotekom kriminala i korupcije među stranačkim vodstvom. Upravo zbog lošeg imidža „dobrih domaćina” izborni poraz ove stranke se već nazirao u predvečerje izbora. Dotadašnji manevarski prostor SDS-a, kao srpske desne stranke, preuzeo je prije svega pobjednički SNSD (Savez nezavisnih socijaldemokrata). Plavšićkin SNS ulazi u koaliciju Sloga, čime otpočinje i politički sunovrat ove relativno male stranke, koja danas i ne postoji. Srpska demokratska stranka se u to vrijeme definisala kao desničarska, nacionalna patriotska stranka. Najviše pristalica imala je, i danas ima, u ruralnim sredinama, među ratnim izbjeglicama; uvijek je jače uporište imala u istočnom nego u zapadnom dijelu RS. Nakon izbora, „pro-srpsko krilo” unutar SDS-a uspjelo je pribaviti premoć, eliminisati Dragana Čavića, označenog kao jednog od krivaca za izborni poraz. Samim tim dolazi i do laganog transformisanja, od nešto umjerenije opcije ponovno u stranku sa izraženijim nacionalnim osjećajem.

Socijalistička partija RS

Osnovana je u junu 1993. godine sa sjedištem u Banjaluci. U to vrijeme stranka članstvo mobilise uglavnom u urbanim centrima, te selima sa partizanskom tradicijom. Stranka je dugo vremena bila eksponent Miloševiće politike, s obzirom na činjenicu da je i bila sljedbenik politike njegove socijalističke partije. U programskim ciljevima stranka se zalagala za dosljedno sprovođenje Dejtonskog sporazuma, socijalnu pravdu i ograničenu privatizaciju, punu demokratiju, slobodu i prava građana, vjersku i nacionalnu ravnopravnost, tržišno gospodarstvo i ravnopravnost svih oblika svojine.

Socijalistička partija se definiše kao stranka lijevog centra, na izbore u BiH 1996. izlazi u stranačkoj koaliciji „Savez za mir i progres” a o od 1997. nastupa samostalno. Poslije rascjepa Banja Luka-Pale ulazi u vladajuću koaliciju „Sloga”. Unutar Socijalističke partije RS dolazi do

cijepanja na dvije stranke – Demokratsku partiju socijalista i Socijalističku partiju. DPS kasnije postaje integrativni dio Stranke nezavisnih socijaldemokrata RS koja prerasta u Savez nezavisnih socijaldemokrata, pripojivši prethodno i Socijalno-liberalnu stranku. Na posljednjim opštim izborima u BIH, socijalisti prelaze izborni prag za Narodnu skupštinu RS, osvojivši tri poslanička mandata i nešto više od dvadeset hiljada glasova. Danas su koalicioni partner vladajućem SNSD-u.

Socijalistička partija spada među rijetke političke subjekte koji su na proteklim izborima insistirali na ekonomsko- socijalnim pitanjima, a ne na nacionalnim.

Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD

Stranka nezavisnih socijaldemokrata osnovana je u januaru 1996. godine, na inicijativu opozicione grupe poslanika u Parlamentu RS koja se nalazila u Klubu nezavisnih poslanika. Predsjednik stranke je od osnivanja Milorad Dodik, aktuelni premijer Vlade RS. U vrijeme prvog preuzimanja predsjedavanja Vladom RS (1998), stranka je brojala dva poslanika u Narodnoj skupštini RS. Vremenom je stranka jačala, u njen sastav ulaze Socijalno-liberalna stranka RS, kasnije i Demokratska partija socijalista, čime Stranka nezavisnih socijaldemokrata prerasta u Savez nezavisnih socijaldemokrata. Ubjedljivi je pobjednik proteklih opštih izbora, sa osvojenih 43,1 % glasova osvaja sve važnije funkcije u entitetu i državi. Stranka je uspješno pomirila teme kojima su bili zadovoljni glasači *i lijevo i desno*. Nije bilo dilema, upravo uspješnom kampanjom stranka je proizvela utisak da se baš za nju treba glasati i da je ona pravi izbor. „Ping pong” politika između Sarajeva i Banjaluke, odnosno dvije centralne figure proteklih izbora Harisa Silajdžića i Milorada Dodika, pretvorila ih je u gotovo apsolutne vladare javnim mnjenjem u državi. Istina, na različitim njenim dijelovima. Stranka se smatra „socijaldemokratskom strankom zapadnoevropske orijentacije”, ima intenzivne kontakte sa sestrinskim partijama u Evropi i regiji, te je članica Socijalističke internacionale. Okupljala je intelektualce i srednji sloj preduzetnika, da bi se nakon posljednjih izbora i velike pobjede, počela širiti i dobivati gotovo obrise pokreta. Glavni ciljevi SNSD-a su: provođenje Dejtonskog sporazuma kao preduvjeta za ostavriavanje parlamentarne demokratije, sloboda medija, tržišna privreda, pravedno sprovođenje privatizacije, i društvo socijalne pravde. Iako stranka građanske, socijaldemokratske provincijencije, koja bi trebalo da u prvi plan postavlja socijalna pitanja, na posljednjim izborima 2006. godine, SNSD je naklonost biračkog tijela dobio na retorici lidera koji je ponudio garanciju srpstva i povratio srpsko dostojanstvo. Ideja o referendumu i

mogućnošću otcjepljenja od BiH homogenizovala je srpsko biračko tijelo, istovremeno stvarajući strah kod većine bošnjačkog naroda u zemlji. „Ne damo RS” postala je tako parola koja je mobilizovala i glasače u dojučerašnjim jakim uporištima Srpske demokratske stranke. Ljuti neprijatelji u predizbornoj utakmici SNSD i S BiH danas skupa učestvuju u vršenju vlasti na državnom nivou BiH, i ne odustaju od retoričkog i zapaljivog sukobljavanja koje zemlju drži pod istim tenzijama kao i pred izbore.

5. Umjesto zaključka

Protekli izbori izdiferencirali su političku scenu, tako da je u parlamentarni život od 56 političkih partija i političkih organizacija ušlo 12 političkih partija.³⁷

Na izbore je izašlo više birača, zahvaljujući pasivnoj registraciji.³⁸, iako je trend izlaznosti na izbore ostao u okvirima ranijih izbora (54 odsto). Oni koji su prvi put izašli na izbore opredijelili su se za stranke desnog krila, čime je otpočeo proces stvaranja urbanog desnog centra. Biračko tijelo se, po ko zna koji put u protekloj deceniji, homogenizovalo na nacionalnoj retorici i etničkom principu. Etnički princip od samog početka predstavlja temeljni osnov formiranja i djelovanja političkih partija.

Političke partije, prvobitno nastale u formi nacionalnih pokreta, vremenom su gubile karakter i obilježja masovnih nacionalnih pokreta; prije svega, Srpska demokratska stranka koja je danas desetkovana a „nacionalnu palicu” je predala strankama lijeve orijentacije.

I unatoč tome što je broj političkih subjekata znatno opao u odnosu na protekle godine, interes za političkom utakmicom nije osjetno smanjen. Broj političkih stranaka se ne smanjuje, što govori u prilog tezi da se o tranzicijskoj stabilizaciji društva uopšte ne može govoriti. Također je bitno osvjetliti kontekst djelovanja političkih subjekata u BiH.

³⁷ SDA, S BiH, SNSD, Socijalistička partija RS, SDS, HDZ BiH, HDZ 1990, PDP, Demokratski narodni savez (DNS), Bosanka patriotska stranka, Narodna stranka radom za boljitak, Demokratska narodna zajednica.

³⁸ Stvarni odziv na izborima 2006. povećao se za više od 350 hiljada glasača.

U istraživanju indeksa demokratičnosti, sprovedenog od strane britanskog časopisa „The Economist”, Bosna i Hercegovina je svrstana u zemlje sa hibridnim režimom. Ovim istraživanjem vršena su mjerenje u pet kategorija: izborni proces i pluralizam, građanske slobode, funkcionalnost vlade, političko učešće i politička kultura. Od 165 zemalja, obuhvaćenih ovom analizom, Bosna i Hercegovina se nalazi na 87. mjestu.³⁹ Pojam „hibridni režim” pojavio se devedesetih godina prošlog vijeka i odnosi se na one zemlje koje nisu uspješno obavile proces tranzicije, te se nalaze negdje između demokratije i totalitarizma. Demokratija je u zemljama hibridnog režima uglavnom floskula, dobar predizborni slogan i političko sredstvo „mazanja očiju”, a nikako način življenja. Prvi i nužan preduslov demokratije jeste vladavina prava. Bez obzira na to koja stranka bila na vlasti, ukoliko iole teži uspostavljanju demokratskog uređenja, morala bi insistirati na vladavini zakona. Da bi u jednoj zemlji postojala vladavina zakona potrebno je ispuniti slijedeće uslov:

- donošenje zakona demokratskim putem (referendumom koji podrazumijeva učešće svih građana) ili u parlamentu (od strane izabranih predstavnika) ;
- zakoni bi trebali odgovarati interesima većine građana;
- poštivanje i sprovođenje donesenih zakona od strane državnih organa i svih drugih instanci moći;
- niko ne smije biti iznad zakona, bez obzira na poziciju i moć, što će reći da svi moraju biti jednaki pred zakonom;
- zakoni se mogu dopunjavati, mijenjati ili ukidati samo demokratskim putem.

Sve parlamentarne izbore do sada obilježila je etnička homogenizacija bošnjačkog, srpskog i hrvatskog stanovništva, pa je matrica razmišljanja i političkog odlučivanja BiH građanina ostala i do danas nepromijenjena – nacionalna. Sve političke opcije koje su insistirale na klasičnom građanskom pogledu su poražene, a kontekst djelovanja je po isključivoj građansko-nacionalnoj logici. Početak stranačkog pluralizma karakterišu autoritarne i nacionalističke političke strategije, a danas je na djelu svojevrsna kohabitacija građanskog i nacionalnog (sa svim frustracijama i teretima). Otuda je primjereno govoriti o svojevrsnom etničkom pluralizmu u BiH. U borbi za pridobijanje što više glasova, stranke se

³⁹ Ispred BiH su Albanija (83), Madagaskar (85), Liban (85), iza su Turska (88), Nikaragva (89) i Fidži (91).

gotovo ponašaju poput populističkih pokreta, bez jasno razvijenih i prepoznatljivih ideja i programa. To pogoduje stvaranju zabune među građanima koji nisu u stanju napraviti razlike između lijevih, desnih, konzervativnih, liberalnih ili socijaldemokratskih opcija. Međutim, nasuprot evropskim stranačkim porodicama, političke partije iz BiH jasno se opredjeljuju i svrstavaju, tako da se tačno zna da li se obraćaju evropskoj narodnoj stranci, evropskoj liberalno-demokratskoj stranci ili evropskim socijalistima. Takav jasan profil manjka kad je riječ o odnosu prema građanima / biračima ili pak političkim programima.

Iako je koalicija između građanskih i nacionalnih partija, nakon prvih poslijeratnih izbora, izgledala gotovo nemoguća, ona danas više nije tabu i gotovo postaje realnost u političkom životu zemlje, prihvaćena i od strane međunarodnih zvaničnika. Političke partije, vinovnici i perjanice rata, danas su prihvaćene kao reformske snage.

Gotovo sve političke partije nastoje dobiti glasove iz „svoje” etničke zajednice: SNSD i PDP su bile koncentrisane uglavnom na srpsko biračko tijelo, SDA i Stranka za BiH na bošnjačko, HDZ i HDZ 1990 na hrvatsko.

U Republici Srpskoj postojao je konsenzus političkih subjekata – sve su se partije prvenstveno zalagale za očuvanje Republike Srpske, uz najavljenju mogućnost referenduma koji je ozbiljno uzdrmao predizborne duhove.

Političke stranke iz Federacije BiH su u predizbornoj retorici tražile, uglavnom, ukidanje Republike Srpske i ustavnu reformu koja bi dovela do takve teritorijalne organizacije gdje ne bi bilo RS. Ozračje u kojem djeluju politički subjekti u BiH očito je ozračje dva nepomirljiva i oprečna koncepta.

Politička scena u BiH je nedovoljno konsolidovana i profilisana, pa tako ni dovoljno demokratizovana. Odnosi iz prošlih sistema su neraščišćeni i kao takvi opterećuju politički život. Političkim životom dominiraju stranke, dok su ostale karike slabe. Stranačku scenu obilježavaju etnički pluralizam, nacionalistički populizam, klijentelizam, dok su demokratski standardi redukovani. Svemu tome treba pripisati i nedostatak unutarstranačke demokratije.

Sve naše političke stranke su organizovane po principu lidera ili vođe, oličenom u predsjedniku stranke. One su vođene uglavnom po autori-

tarnim principima vođenja i autoritarnoj političkoj kulturi; stranačko vođstvo je izdvojeno i zajedno sa partijskim šefom ima apsolutnu kontrolu.

Svakako, da bi slika bila potpuna treba istaći i samo bosanskohercegovačko društvo, odnosno građanina, u kojem preovladava autoritaran obrazac političke kulture, nikako demokratski.

LITERATURA

- Aristotel. *Politika*. Kultura, Beograd
- Klaus von Beyme. *Transformacija političkih stranaka*. Biblioteka Politička misao, Fakultet političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2002.
- Čedomir Čupić. *Politika i zlo*. Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Beograd 1997.
- M. Đurić. *Humanizam kao politički ideal*. SKZ, Beograd 1968.
- Žorž Gurvič. *Savremeni poziv sociologije*. Veselin Masleša, Sarajevo 1965.
- Brian McNair, *Uvod u političku komunikaciju*. Politička misao, Zagreb 2003.
- Agneš Heler. *Filozofija levog radikalizma*. Mladost Beograd 1985
- Herceg, Tomić. *Izbori u BiH*. Sveučilište u Mostaru, Centar za studije novinarstva, Mostar 1998.
- Milan Podunavac. *Politička kultura i politički odnosi*. Radnička štampa, Beograd 1992.
- *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Izdanje: Friedrich Ebert Stiftung, Beograd 2006.
- John Street. *Masovni mediji, politika i demokracija*. Politička misao, Zagreb, 2003.
- Socijaldemokratski klub Friedrich Ebert Stiftung. *Programski identiteti socijaldemokratskih partija*. Beograd, maj 2005.
- Ljubomir Tadić. *Nauka o politici*. RAD, Beograd, 1988.
- Ljubomir Tadić. *Poredak i sloboda*. Kultura, Beograd, 1967.
- Ljubomir Tadić. *Ogledi u javnosti*. Univerziteteska riječ, Nikšić, 1987.
- Davor Vuletić. *Analiza rezultata općih izbora u Bosni i Hercegovini*. Fondacija Friedrich Ebert Sarajevo, decembar 2006.
- Max Weber. *Politika kao poziv*, u zborniku: Kritika kolektivizma. Filip Višnjić, Beograd, 1988.

PRIOLOG 1.

	Elitne stranke	Masovne stranke	Narodne stranke	Profesionalizovane biračke stranke
	Stara politička klasa utemeljena na posjedničkim i privrednim klasama (do, otprilike, 1918.)	Temelje se na oštrim klasnim sukobima (otprilike, od 1918 do kraja 50-ih godina)	Nastale raspadom starih tabora (kraj 1950. do kraja 1970.)	Nastaju stvaranjem mnogih novih miljea, s tendencijom ka novoj političkoj klasi (od kraja 1970.)
Zamisao predstavnništva	Trustee bez mandata	Delegat	Slobodni predstavnik	Selektivni predstavnik koji to kompenzuje pojačanom responsiveness u glasačkoj demokratiji
Temeljni ciljevi stranaka	Osiguranje povlastica posredstvom vlasti ili ukidanje povlastica posredstvom protivlasti	Borba za sprovođenje alternativnih konceptata društva	Sprovođenje fragmentiranih policies	Sprovođenje fragmentiranih policies, koje se približavaju
Kvalifikacija elita	Pripisani status na osnovi imovinskih i privrednih klasa	Ideološki utemeljeni program-harizma	Pretpostavljene kompetentnosti na ograničenim poljima politike	Preduzetnik s državnim osiguranjem od rizika
Strukture članova	Klike-stranke. Začeci masovne stranke, samo u strankama protiv vlasti	Mobilisane masovne stranke, kontrola vođstva odozdo	Aklamacija vođstva počinje potiskivati kontrolu stranke odozdo. Kontrola se premješta na državne institucije i medije	Responsiveness umjesto mandata predstavnika koji su vremenski sve osiguraniji i koji nisu više pod stalnom prijetnjom raspuštanja parlamenta

Socio- psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini

Izborne borbe	Sporedna stvar, bez velikih novčanih i radnih troškova	Bitka materijalima, radno intenzivne	Medijski djelotvorne bitke materijalima, radno i kapitalno intenzivne	Profesionalizovane kampanje, kapitalno intenzivne. Aktivisti postaju nefunkcionalni
Financiranje	Vlastiti kapital i sponzorstvo interesenata	Članski prilozi i donacije	Državne subvencije i donacije	Izgradnja državnog financiranja i javni fund-raising. Porast korupcije u javnim narudžbama
Stav prema medijima	Kontakti klika	Agitovanje u stranačkim komunikacijskim mrežama i u medijima posredničkih organizacija	Prodor u javno-pravne medije	Komercijalizovani odnosi s privatnim i javno-pravnim medijima koji se sve jače deregulišu

PRILOG 2. – izvor: dr Tonči Kursar, predavanje: *Promjene socijaldemokratske ideologije tokom 90-ih godina XX vijeka.* Banja Luka, juni 2007.

Mjerilo	Stara ljevica	Nova ljevica	Nova desnica
Nadzor stranke	Birokrati	Nova srednja klasa	Poslovne elite
Uloga države	Središnja	dopunska	sekundarna
Reforma države	Ostaje birokratska i glomazna	Prelaz na menadžersko upravljanje	Smanjenje obima
Pružanje osnovnih socijalnih usluga	Vladine organizacije	država	Privatna inicijativa
Socijalna sigurnost	Država	Država pruža osnovno socijalno osiguranje	Privatno osiguranje
globalizacija	Prijetnja	izazov	pogodnost

IZBORI I DEMOKRATIJA

Dr Ivan Šijaković
Ekonomski fakultet, Banja Luka

Uobičajeno je da se pojava višepartijskog sistema i parlamentarnih (višepartijskih) izbora shvata kao početak „uvođenja” demokratije ili povratak demokratiji u postsocijalističkim zemljama kao i u zemljama koje se nalaze u fazi tranzicije od autoritarnog režima ka civilnom društvu. To može dovesti do pojednostavljenog, nepreciznog, ali i pogrešnog poimanja demokratije, pluralizma, civilnog društva, značaja izbora, uloge i uticaja političkih partija u društvu. To može pružiti značajan prostor i priliku mnogim retrogradnim pojavama da deluju u ime demokratije, pluralizma i civilnog društva.

Političke partije zauzimaju veliki dio prostora između građanskog društva i države te pri tom nastoje igrati dvostruku ulogu: *a*) da posreduju između ta dva subjekta, u smislu približavanja i *b*) da ih udaljavaju, odnosno sprečavaju da grupe u građanskom društvu ostvare veći uticaj na državu. To je posebno izraženo u današnjim postsocijalističkim, tranzicionim društvima na prostoru bivše Jugoslavije. Prostor koji su zauzele u društvu, uticaj koji ostvaruju, pravila i principi koje nameću, govore nam da skoro nema društvene i čovjekove aktivnosti (građanskog aktivizma) izvan političkih partija. Velike partije su u stanju da se suprotstave državi i političkom sistemu, sruše državne institucije (kao što se desilo u BiH početkom 90-ih godina prošlog vijeka), samo da bi zagospodarile političkim prostorom, te da bi izgrađivale političke institucije i vlast prema svojim interesima i motivima. Na taj način političke partije ostavljaju utisak snažnih organizacija, samostalnih i suverenih „organizacija nad organizacijama” (Pusić, 1971:10) koje dominiraju društvom, upravljaju i usmjeravaju sve društvene tokove, protežiraju i favorizuju pojedine socijalne slojeve i interesne grupe, gomilaju bogatstvo i moć u rukama svojih funkcionera i vođa. S druge strane, nekada se političke partije angažuju u odbrani i očuvanju neracionalne i neodržive države, nefunkcionalne i nesposobne vlasti, neproaktivnog i konfuznog parlamenta, loših ekonomskih rješenja, pogubne socijalne politike i slično. Partije su, kako bi rekao Diverže, „mašine” (danas bi se moglo reći i *softveri*) za osvajanje glasova i mjesta

koja omogućavaju preuzimanje instrumenata za kontrolu države i vlasti. Već odavno, postavlja se pitanje (u političkoj teoriji i među političkim analitičarima) gdje je izvor tolike moći političkih partija. Teorija kaže da je izvor društvene moći, pa time i političke moći i moći političkih partija, u socijalnim odnosima i samoj strukturi društva. Političke partije bi trebale crpiti moć iz društvenih grupa i socijalnih slojeva (čije interese predstavljaju), njihove socijalne strukture, njihovog položaja i uloge u društvenoj hijerarhiji. Moć političkih partija bi trebala da bude u direktnoj vezi sa njihovom društvenom, socijalnom ukorijenjenosti i socijalnom reprezentativnosti. Međutim, partije uspejavaju da se odvoje od svoje socijalne baze i utiču na njene stavove i ponašanje, te na taj način stiču nezavisan i autonoman položaj u odnosu na birače, socijalne grupe i institucije, civilno društvo i *ad hoc* društvene pokrete. Ako se poslužimo stavovima koje ističe Alen Var (Ware, 1996) da su tri činioca odlučujuća za formiranje profila, značaja i moći političkih partija (*socijalni činioci, političke institucije, te snalažljivost partijskih lidera*), možemo da konstatujemo da u BiH (kao i na prostoru jugoistočne Evrope) odlučujuću ulogu imaju političke institucije nad kojima partije potpuno dominiraju (izborni sistem mijenjaju kako im odgovara, drže nizak izborni cenzus, manipulišu poslaničkim mandatima). Odmah zatim slijedi uticaj partijskih vođa i njihova težnja da borbu na političkom tržištu vode kroz političke ekscese (politički „gerila marketing”). Uključivanjem politike u sve segmente društva i stvaranjem utiska da sve zavisi od aktivnosti političkih partija, odnosno njihovih lidera i njihove podrške, stvara se utisak o „neophodnosti” opšte politizacije društva, nekoj vrsti „svepolitike” ili „panpartizma” u društvu. Dakle, socijalni činioci (socijalna reprezentativnost i ukorijenjenost partija u socijalnu bazu) zaostaju i imaju sporednu ulogu u formiranju i oblikovanju konačnog uticaja i moći partija u društvu. Čak i finansijska snaga partija i interesna podrška njihovim aktivnostima potiču iz uticaja sa pozicije vlasti političkih institucija i beskompromisnosti partijskih vođa, umjesto oslanjanja na socijalne grupe ili određene segmente društva. Vođa i partijsko rukovodstvo su u stanju da pribave sredstva za sebe čak i od bogatih grupa i pojedinaca koji im nisu skloni, kao i da spriječe da konkurentskim partijama pruže finansijsku podršku njihovi simpatizeri.

Postoji još mnoštvo drugih faktora (etnički, kulturni, regionalni, vjerski, vrijednosni) na kojima političke partije zasnivaju svoju moć i ulogu u društvu. Ovdje smo istakli nekoliko odlučujućih faktora u namjeri da napravimo uvod za analizu odnosa između društvenih interesa, socijalne reprezentativnosti partija, njihove ukupne aktivnosti i uticaja na stanje i

razvoj demokratskih odnosa u društvu. U ovom izlaganju pažnja se posvećuje aktivnosti političkih partija u Bosni i Hercegovini na primjeru izbora iz oktobra 2006. godine.

U septembru 2006. godine bilo je 76 političkih partija i političkih organizacija u Bosni i Hercegovini. Ovo govori o velikoj podjeli i rascjepkanosti biračkog tijela, slabljenju njegovog uticaja na politiku i društvena kretanja, pa i o njegovoj marginalizaciji.

Postavlja se pitanje, kako će toliki broj partija naći svoje socijalno uporište u društvu, odnosno, kako će pojedinci, društvene grupe i dijelovi građanskog društva izraziti svoje političke stavove i ostvariti svoj uticaj na državu i njene političke institucije. Među tolikim brojem političkih partija na prostoru sa malim biračkim potencijalom, razvija se beskompromisna i stalna borba za pristalice, simpatizere i glasače. Rezultat takve borbe je podjela među političkim partijama na nekoliko većih i desetine malih partija, mjereno brojem članova, simpatizera, birača, broja predstavnika u parlamentima, kao i ukupnog uticaja na državu i društvo. Male partije su prinuđene da se snalaze na razne načine kako bi opstale na političkoj pozornici i proširile svoj uticaj, često i veći od onoga koji im pruža ostvareni izborni rezultat. Jedan od instrumenata sticanja političkog uticaja i širenja političkog potencijala jesu partijske koalicije (predizborne ili postizborne). Koalicijama najčešće pribjegavaju male političke partije (često im je to jedini način ulaska u parlament), ali i velike partije koriste koalicije sa malim partijama da bi proširile svoj izborni (predizborni) politički prostor. Koalicije smanjuju postizborni uticaj birača i socijalnih grupa na političke partije, smanjuju mogućnosti kontrole i transparentnost djelovanja ukupne aktivnosti partija. Kroz koalicije, političke partije nastoje umanjiti svoju odgovornost za slabe rezultate u razvoju društva, pa sve pravdaju složenim koalicionim odnosima i težinom društvenog stanja, kao i nemogućnošću funkcionisanja političkog sistema bez partijskih koalicija. Sve to utiče na smanjenje demokratskih pravila i procedura, ali i ukupnog demokratskog potencijala u društvu.

Potrebno je istražiti šta je to u društvenim kretanjima u BiH što uzrokuje pojavu tolikog broja političkih partija: kako se političke partije (posebno one male) održavaju na političkoj sceni, kako pronalaze puteve za ostvarenje svojih uskih, grupnih političkih interesa i kako te interese predstavljaju kao važne i opštedruštvene interese; da li je produktivan, koristan i efikasan „megapluralizam” savremenog političkog sistema u

BiH, ili je postao prepreka građanskoj emancipaciji i neposrednom izražavanju interesa pojedinaca i socijalnih grupa u bosanskohercegovačkom društvu; da li mnoštvo političkih partija i njihovih koalicija doprinose demokratizaciji društva ili zamagljuje i sprečavaju razvoj demokratije i brži razvoj društva, slobodu i liberalizam, ekonomski, socijalni i kulturni napredak; kako izbori i izborni sistem utiču na formiranje i djelovanje političkih partija u BiH, kakav je uticaj birača i profil apstinenata na Izborima 2006. u BiH? To su neka od pitanja na koja pokušavam da ukažem u ovom tekstu.

1. Pluralizam i demokratija

Sasvim je jasna i očigledna dominacija velikih partija u savremenom društvu.⁴⁰ One akumuliraju većinu faktora koje im donose moć, uticaj, ugled i položaj u društvu, te na osnovu toga određuju pravila i principe u političkom prostoru, zauzimaju pozicije vlasti sa kojih će kontrolisati sve važnije društvene tokove i usmjeravati ih u pravcu koji njima odgovara. U „megapluralizovanom” političkom prostoru i političkom sistemu, kakav je u Bosni i Hercegovini (kao i drugim zemljama u okruženju), postoji svega nekoliko velikih partija (mjereno procentom glasova na izborima, veličinom partijske infrastrukture, finansijskim sredstvima i vremenskom dužinom prisustva u političkom vrhu), dok je veliki broj malih partija, političkih grupa i organizacija.⁴¹ Posebno je važno pratiti

⁴⁰ U ovom dijelu teksta koristio sam neke stavove i formulacije, bez posebnog navođenja, iz mog teksta *Partijske koalicije i njihovo društveno uporište*, u: Izbori i izborne koalicije, Bijeljina: IDES, 2006.

⁴¹ U septembru 2006. godine u Bosni i Hercegovini je bilo registrovano 76 političkih partija i političkih organizacija (od toga 8 velikih partija). Na Parlamentarnim izborima (1. 10. 2006.) učestvovala su 34 stranke samostalno (8 velikih i 26 malih) i 10 koalicija (u njima je bilo uključeno 25 malih partija), te 12 nezavisnih kandidata. Dakle, od 76 registrovanih partija, čak 17 njih nije se pojavilo na parlamentarnim izborima. Postavlja se pitanje, koji je smisao njihove egzistencije. Za pomenute izbore registrovano je bilo 2.755. 207 birača. To znači da je svaka od 76 partija prosječno mogla da računati na nešto više od 36 hiljada birača, simpatizera, članova ili onih koji na bilo koji način ostvaruju odnos ili komunikaciju sa nekom od registrovanih političkih partija. Ovo govori o velikoj podjeli i rascjepkanosti biračkog tijela, slabljenju njegovog uticaja na politiku i društvena kretanja, pa i o njegovoj marginalizaciji.

nastanak, razvoj i djelovanje tolikog broja malih, *patuljastih* partija i političkih grupa.

Pođimo od pretpostavke da male partije moraju imati neku specifičnost i posebnost u svom partijskom profilu, načinu djelovanja i odnosu prema socijalnim grupama, simpatizerima i biračima, kako bi došle do izražaja i održale se u konkurentskoj borbi sa drugim partijama, posebno onim velikim. Sigmund Nojman (Neumann, 1956) kaže da velike partije nastoje pretvoriti čovjeka u „zoon politikona” uvlačeći ga u svoju grupu i mobilizujući ga za svoje aktivnosti, dok male partije nastoje biraču predstaviti sliku zajednice u cjelini i pozivaju ga da se prilagodi potrebama zajednice. Ako se ovaj opšti stav primjeni na BiH, može se uočiti da i velike i male partije teže ka tome da građane pretvore u „politička bića”, da ih pretvore u pasivne konzumente političkih aktivnosti i događaja i „vežu” za medije kao vjernu publiku i navijače, umjesto da budu aktivni učesnici političkih događaja.

Šatčnajder (Schattschneider, 1962) ističe da velike partije imaju samo jedan cilj, da osvoje vlast i da se stalno bore za njeno očuvanje, dok malim partijama osvajanje vlasti nije u prvom planu i nema odlučujući efekat na njihovo ponašanje. U bosanskohercegovačkom političkom prostoru velike i male partije potvrđuju ovaj teorijski stav, posebno to da se bore (po svaku cijenu) za očuvanje stečene vlasti ili visoke političke pozicije. Ako žele da stvore svoj prostor i istaknu svoju ulogu u političkom tržištu, male partije svojim ukupnim djelovanjem treba da pruže političku alternativu velikim partijama, afirmišu sposobne ljude iz manje aktivnih i uočljivih socijalnih grupa, „manje favorizovanih društvenih klasa” kako je to uočio Lajseron (Leiserson, 1958). Trebalo bi da male partije unose dinamizam u političko tržište, kako velikim brojem političkih ponuda tako i načinom na koji ističu svoje stavove i upornošću kojom se bore za njih, te svojim ulaskom u posebne segmente društva koje zapostavljaju velike partije.

Stanje i aktivnost malih partija u BiH potvrđuju Ciglerov stav da male partije djeluju više kao „mehanizmi za regrutovanje vođa” (Zaigler, 1964), upornih aktivista i novih ličnosti nego što daju odlučujuću ulogu u formiranju javne politike. Moris Diverže (Duverger, 1964) dijeli partije na masovne (velike) i kadrovske (male), ističući da kadrovske partije rade na afirmaciji uglednih građana i njihovoj pripremi za kandidovanje na važne funkcije u državi. Prema Diveržeovom mišljenju, kadrovske partije počivaju na individualnom kvalitetu članova- posebno rukovodstva. Analizirajući vrijeme 50-ih godina prošlog vijeka u SAD i

Francuskoj, Diverže ukazuje da se male partije oslanjaju na uske odbore (umjesto masovnog članstva) često nezavisne jedne od drugih, okupljaju ugledne ljude, stvaraju lidere, bave se praktičnim i neposrednim građanskim problemima i pitanjima, njihovim interesima, dok teorijska i ideološka pitanja ostavljaju velikim (masovnim) partijama. Male partije su ranije često uključivale i male socijalne grupe u svoje članstvo i aktivnosti, dajući im tako društveni značaj i koristeći njihovu aktivnost te poziciju za podizanje nivoa ukupne aktivnosti i raznovrsnosti političke ponude. Danas u BiH neke socijalne grupe prerastaju u političke organizacije i partije (penzioneri, ekološke grupe, dijelovi organizacija mladih, ratni vojni invalidi i druge ugrožene socijalne grupe) želeći na taj način ukazati na svoje ili neke zajedničke probleme u društvu. Ove aktivnosti ponekada više liče na aktivnosti grupa za pritisak nego na aktivnosti značajnih političkih partija. Postavlja se pitanje da li su to političke grupe ili političke partije, odnosno socijalne grupe koje su svoju aktivnost politizovale. Tim političkim grupama često se dešava ono što je Diverže davno uočio, da se poslije djelimično (ili potpuno) ostvarenog interesa (ukazivanje na svoj problem i položaj u društvu) gase ili mijenjaju svoj stav, pa čak i prelaze sa lijeve na desnu poziciju u političkoj podjeli prema karakteru ideološkog djelovanja.

Kada je riječ o podjeli na ljevicu i desnicu (koja je nastala još krajem 18. i početkom 19. vijeka u Francuskoj i Engleskoj), treba naglasiti da je ta podjela u savremenom društvu mnogo složenija. Danas se govori o partijama koje zauzimaju pozicije ekstremne ljevice i ekstremne desnice, zatim umjerene ljevice i umjerene desnice, pa onda partije centra te partije sa pozicije lijevog i desnog centra. Ako se pođe od ekstremne ljevice (potpuna socijalna jednakost i autoritarizam) do ekstremne desnice (nacionalizam, profašizam, surovi liberalizam bez egalitarizma), može se reći da partije centra predstavljaju političku aktivnost i ideje koje imaju demokratski sadržaj, poštovanje ljudskih prava, slobodu medija, razvijeno javno mnjenje i pravnu državu i da sve dalje (lijevo ili desno) ta karakteristika blijedi i dolazi pod znak pitanja. Zbog toga se mnoge partije odlučuju da u svojim nazivima daju primat „demokratskom”, bez obzira na sadržaj i karakter političkih ideja i aktivnosti.

Može se zapaziti da među 76 registrovanih partija u BiH, kao i onih 59 koje su izašle na izbore (samostalno ili u koalicijama), ima svih oblika

ideološkog djelovanja, te prema tome i svih mogućih razvrstavanja na ljestvici od ekstremne ljevice do ekstremne desnice.⁴²

Pitamo se: šta to u društvenim kretanjima uzrokuje pojavu tolikog broja političkih partija, kako se političke partije održavaju na političkoj sceni, kako pronalaze puteve za ostvarenje svojih uskih (grupnih) političkih interesa i kako te interese predstavljaju kao važne i opštedruštvene interese; da li je produktivan, koristan i efikasan „megapluralizam” savremenog političkog sistema u BiH, ili je postao prepreka građanskoj emancipaciji i neposrednom izražavanju interesa pojedinaca i socijalnih grupa u bosanskohercegovačkom društvu; da li mnoštvo političkih partija i njihovih koalicija doprinose demokratizaciji društva ili zamagljuje i sprečavaju razvoj demokratije i brži razvoj društva, slobodu i liberalizam, ekonomski, socijalni i kulturni napredak? To su neka od pitanja na koja se pokušava ukazati u nastavku ovog teksta.

1. 1. Partije i civilno društvo

Partije nastaju kao splet više uzroka i posljedica koje se prepliću u ekonomskim, socijalnim, političkim i kulturnim zbivanjima na prostoru BiH, ali i na prostorima drugih država i društava u okruženju. Jedan od osnovnih uzroka nastanka mnoštva političkih partija potiče od želje socijalnih grupa i pojedinaca za bježanjem od prethodnog jednapartijskog sistema, suprotstavljanjem, po svaku cijenu, prethodnom socijalističkom sistemu i komunističkoj ideologiji (Lewis, 2001: 60-90). Težnje da se svaka različitost, posebnost, drugačiji stav, mišljenje i djelovanje predstave kao borba za demokratiju, slobodu, pluralizam, liberalizam i civilno društvo,⁴³ takođe su doprinijele masovnoj pojavi brojnih političkih opcija koje su se postepeno (ili naglo) pretvarale u političke partije. Nedostatak znanja, informacija i razumijevanja pitanja i problema demokratije, pluralizma i civilnog društva, stvorili su kod građana potrebu da se „samouko”, spontano i često frustrirajuće, nestrpljivo i neoprezno upuste u stvaranje vlastitih predstava o slobodi, politici, društvenim obavezama, potrebama i odgovornostima u kreiranju novog

⁴² Ovdje nema dovoljno prostora, a i karakter rada to ne zahtijeva, da se napravi razvrstavanje svih partija u BiH prema pomenutim pozicijama u ideološkom i političkom diskursu. Ipak, to bi mogao da bude jedan vrlo zanimljiv poduhvat koji bi dao dodatnu dimenziju u izostravanju partijske i političke scene u BiH.

⁴³ Početkom 90-ih godina prošlog veka, u BiH je, pod izgovorom promovisanja civilnog društva, nastalo mnoštvo retrogradnih građanskih udruženja i inicijativa koje su se pretvorile u nacionalističke pokrete i partije i tako doprinijele izbijanju rata.

političkog sistema i novih društvenih odnosa. Višepartijski sistem je ipak mlada institucija na ovim prostorima, kao i u Centralnoj i Istočnoj Evropi (Kostelecki, 2002.).

Višepartijski sistem u BiH nastao je iz retrogradnog civilnog društva koje je nastojalo da sruši državu i sve tadašnje institucije, pod izgovorom da se bori za oslobođenje od komunističke ideologije i socijalističkih društava (što je bila „politička moda” u zemljama istočne Evrope). Došlo je do masovnog kršenja zakona, nepoštovanja reda, običaja i vrijednosnih normi na kojima je počivalo dotadašnje bosanskohercegovačko društvo. Nastupila je ekonomska kriza, socijalna neravnoteža i nesigurnost, ugrožena je lična bezbjednost svakog građanina. U takvoj društvenoj atmosferi formirale su se prve političke partije u BiH; bježeći od komunističke ideologije i autoritarnog režima prihvatile su princip etnizacije politike i političkih organizacija. Naime, većina partija je prihvatila nacionalna i vjerska obilježja, simbole, koreografiju, rituale i pozivanje na daleku prošlost. Tri nacionalne grupe: Srbi, Muslimani- kasnije Bošnjaci i Hrvati masovno su se učlanjivali i podržavali aktivnosti tri jednonacionalne partije (SDS, SDA i HDZ).⁴⁴ Ta pojava je posljedica gubljenja prethodnog kolektivnog identiteta (jugoslovenstvo, samoupravljač, radni čovjek, socijalistički građanin, solidarnost, ravnopravnost i bratstvo). Sada su nacije i vjere zauzele mjesto, popunile prazan prostor koji je nastao gubljenjem prethodnog identiteta. Borba za nacionalna i vjerska obilježja i identitet postali su glavni principi i motivi političkog angažovanja i formiranja političkih udruženja i partija.

Ako pažljivo posmatramo današnje civilno društvo Bosne i Hercegovine, vidimo da je ono tek u naznakama svog konstituisanja i formiranja i da se tek naziru konture moguće izgradnje samostalnog, autonomnog (od države i patoloških pojava), snažnog i uticajnog građanskog društva. Sporost razvoja civilnog društva pruža priliku svim društvenim grupama, pojedincima i raznim socijalnim, političkim i kulturnim segmentima

⁴⁴ Često se postavlja pitanje, da li je bilo moguće izbjeći jednonacionalni princip i monovjersko obilježje prilikom formiranja političkih partija i nastanka višepartizma u BiH. Sa ove distance, nakon sedamnaest godina, izgleda da je bilo nemoguće. Ipak, postojao je jedan način da se to izbjegne. Trebalo je poštovati tadašnje zakone i običaje u BiH da se sve organizacije konstituišu na etničkom (nacionalnom) paritetu. To je podrazumijevalo da odobrenje za registraciju političke partije (političke organizacije ili udruženja) bude moguće samo onda kada je najmanje jedna trećina njegovog članstva iz drugih nacionalnih grupa, te da svi organi i rukovodstva partija i udruženja budu konstituisani na troetničkom paritetu.

društva da određuju „vlastita” pravila ponašanja i djelovanja i nameću posebne principe političkog organizovanja, političke borbe i predstavljanja.

1. 2. Partije, društveni interesi i interesne grupe

Interesi socijalnih grupa i pojedinaca predstavljaju osnovni elemenat konstituisanja, razvoja i djelovanja političkih grupa, organizacija i partija. Bavljenje politikom kao važnom, odgovornom i neophodnom društvenom djelatnošću podrazumijeva ravnotežu između opšteg društvenog interesa, posebnih interesa brojnih socijalnih i drugih grupa, i pojedinačnih interesa građana. Rad i aktivnost u ime opštih društvenih ciljeva, postupaka i očekivanja predstavlja poseban izazov, teškoću i etičku vrijednost. Političke partije zemalja u tranziciji, u ekonomski, socijalno i kulturno razorenim sredinama kao što je poslijeratna BiH, često su zanemarivale opšti društveni interes, obaveze i odgovornosti u političkom djelovanju, a u prvi plan isticale interese grupa koje ih finansiraju, lične interese osnivača partija i njegovih (njihovih) prijatelja i saradnika. Lični interesi i interesi veoma uskog kruga saradnika (sitni grupni interesi) i istomišljenika potiskuju opšte društvene interese i ciljeve određene društvene zajednice. U sredini gdje postoji velika podijeljenost društva (ekonomska, socijalna, etnička, vjerska, kulturna, ideološka) i zatvorenost u male socijalne segmente lako dolazi do izdvajanja individualnih i uskih grupnih interesa, njihovog suprotstavljanja, borbe i sukobljavanja. U takvim uslovima politika se nameće kao djelatnost koja pokušava da usmjeri i okupi pojedine interesne grupe, dok se političke partije nameću kao subjekti koji će kanalisati i usmjeriti pojedinačne i grupne interese prema centrima političke, ekonomske i društvene moći.

U BiH partije se usmjeravaju ka pojedinačnim i usko grupnim interesima, ističući „narcizam malih razlika” (From) između pojedinih grupa i stalnu potrebu dokazivanja te različitosti (posebno etničkih, vjerskih i kulturnih specifičnosti) kao osnovu svog djelovanja i postojanja. Suprotstavljenost onom „drugom”, drugačijem, različitom (bez obzira što to nije presudno za emancipaciju građanskog društva) postaje osnovna karakteristika i ulog političkih partija u političkom djelovanju.

U nesigurnom i neuređenom društvu svaki instrument koji pretpostavlja mogućnost političkog djelovanja i političke borbe daje prednost pojedincu i/ili grupi koja ga podržava, u odnosu na slobodne, samostalne, neorgani-

zovane, zapostavljene i nečemu drugom posvećene građane. Zbog toga se partije često koriste kao poluge za sticanje lične moći i bogatstva. U bosanskohercegovačkom društvu, koje još nije dostiglo principe i standarde demokratskog, liberalnog i tolerantnog odnosa prema građanima, političke partije koriste svaki pravno, politički i socijalno „prazan prostor” da nametnu svoja pravila sticanja i raspodjele društvene moći i bogatstva. Političke partije (posebno one velike) su stvorile atmosferu i društvenu klimu u kojoj mogu da kontrolišu sve važnije segmente građanskog društva, posebno finansijske tokove i dijelove razvijene privrede koji su pod uticajem države. Male partije više podsjećaju na biznis klubove koji se bave političkim pitanjima. Brojne finansijske afere i privredni skandali širom BiH vezani su za aktivnosti i djelovanje političkih partija, što pokazuje da jedan od razloga formiranja političkih partija i njihovog uključivanja u političku borbu leži u namjeri da se prigrabe materijalna sredstva i prisvoje drugi vidovi opštih društvenih i državnih resursa, te da se koriste kao lično ili grupno (partijsko) bogatstvo i prednost.

Postavlja se pitanje, koga predstavljaju političke partije kao specifične interesne grupe i ko su njihovi socijalni nosioci. Većina partija u BiH nema svoje sigurne socijalne nosioce i duboko socijalno utemeljenje. Nekoliko velikih partija (SDS, SDA, HDZ, Stranka za BiH) uglavnom se oslanjaju na nacionalne elemente, nacionalno „zabrinute” i frustrirane članove, simpatizere i birače. One nastoje da nacionalni interes predstave kao najvažniji u političkom angažovanju i političkom izboru, dok nacionalni identitet forsiraju kao najvažniji kolektivni identitet za svakog građanina.

Neke partije, posebno one male, pronalaze svoje *ad hoc* grupe i socijalne nosioce (nezaposleni, „gubitnici u tranziciji”, penzioneri, mladi), dok druge partije nameću svoj interes pojedinim društvenim grupama (radnicima, ženama, ekološkim grupama) i tako ih „odozgo” pretvaraju u svoje socijalne nosioce. Postoje i slučajevi nastanka partija „iz nužde”. To je situacija kada pojedina udruženja građana (penzioneri, invalidi, borci, mladi) smatraju da postojeće partije dovoljno ne reprezentuju njihove interese, pa pokušavaju svoja udruženja pretvoriti u političku partiju i nastupe na izborima. Slično je i sa poslovnim i privrednim grupama ili pojedincima koji imaju kompanije, pa žele formirati partiju kako bi uticali na poboljšanje poslovnih uslova i poslovne klime u svojoj

sredini i tako zaštititi svoje interese kroz političko angažovanje.⁴⁵ Sve je više političkih partija koje ne mogu pronaći dovoljno važne socijalne subjekte čije bi interese i potrebe artikulisale i zastupale. Zbog toga se njihova aktivnost i ne kreće u tom pravcu, već se pokušavaju predstaviti kao zastupnici interesa svih socijalnih slojeva,⁴⁶ političkih, ideoloških i kulturnih težnji i tendencija a to čine kroz poznate, često upotrebljavane (uvijek zloupotrebljavane) političke fraze: „predstavljanje naroda”,⁴⁷ izražavanje „narodne volje”, djelovanje „u ime naroda”, stečeno „narodno povjerenje”.

2. Izborni sistem i demokratija

Ako imamo u vidu da je u BiH nizak izborni cenzus (3%), onda partijama (posebno malim partijama) skoro i nije potrebno da direktno predstavljaju određene socijalne slojeve, konkretne potrebe, interese i zahtjeve građana (Ware, 1995: 73-93). One imaju prostora da „šetaju” od jednih do drugih socijalnih nosilaca, da svoje strateške i taktičke političke ciljeve i instrumente podešavaju prema aktuelnim zbivanjima i trenutnim interesima, da odbacuju jedne i prihvataju druge ciljeve, interese i socijalne subjekte. Na drugoj strani, građani i birači ostaju zbunjeni velikim brojem političkih partija i njihovim sličnim obilježjima, političkim profilima, karakteristikama političke kulture i ukupnom političkom ponudom.⁴⁸ Takvo stanje je dovelo do svojevrsnog političkog apsurd:

⁴⁵ Najbolji primjer je partija „Radom za boljitak”, gde je porodica Lijanović iskoristila svoje poslovne veze širom BiH da bi formirala partiju, stavljajući akcenat na ekonomiju i poslovne aktivnosti tokom izborne kampanje, te na taj način dobila nekoliko poslanika u parlamentima na više nivoa.

⁴⁶ To je danas trend kod mnogih partija u svijetu. Umjesto ranijeg obraćanja pojedinim grupama i socijalnim subjektima, partije se obraćaju svima očekujući da će tako zainteresovati više birača-nudeći opšte stvari, skrećući pažnju na određene događaje, stanje u okruženju, spoljnu politiku, postupke prethodne vlasti i slično. Najmanje se govori o sopstvenom političkom programu i konkretnim društvenim grupama.

⁴⁷ Političari u BiH koriste sintagme (floskule) „narodna volja”, „narodni predstavnici”, koje imaju dvostruko značenje (svjesno ili nesvjesno zbunjujuće): u jednom trenutku se misli na građane, bez obzira na njihovu etničku, vjersku, kulturnu različitost i podijeljenost, dok se u drugom momentu misli na predstavnike određene nacionalne grupe (sinonim za naciju). Političari i političke vođe koji su svjesni te zabune, često je koriste kao sredstvo političke manipulacije građanima, needukovanim masama.

⁴⁸ Skoro sve političke partije u BiH, kao i u neposrednom okruženju, u svojim nazivima ističu naznaku „demokratska (i)”, iako njihovo djelovanje, često, nije sasvim

veliki broj političkih partija, ali mala ponuda različitih opcija i stavova te još manja mogućnost građanima da odaberu onu političku partiju koja će izražavati i predstavljati njihove stavove, društvene interese i aktivnost. Prethodno je pomenuto da se neke političke partije usmjeravaju ka pronalaženju *ad hoc* socijalnih i interesnih grupa na koje će se pozivati i pokušati se privremeno ukorijeniti u njihovo socijalno biće i to samo u vrijeme predizborne kampanje ili neke parlamentarne aktuelne aktivnosti i situacije⁴⁹.

2. 1. Uticaj birača na partije

Kada govorimo o ponašanju birača na izborima i njihovom odnosu prema partijama, možemo uočiti nekoliko karakterističnih grupa birača:

1. *Navijači*. To su oni simpatizeri partija koji su se već ranije opredijelili podržavati neku partiju, sve do kraja njenog učešća u političkom životu zemlje. Oni su „vjernici” partije, nikada ne mijenjaju svoja politička ubjeđenja, podržavaju sve aktivnosti i postupke „svoje” partije (iako nisu njeni članovi), bezrezervno podržavaju lidera partije, ne čitaju niti znaju njen program ali odobravaju stavove koje predstavnici partije (posebno lider) iznose u javnost. Navijači uvijek imaju opravdanje za neuspjeh partije na izborima, obično je kriv neko drugi ili izborni uslovi i pravila, ili kampanja usmjerena protiv „njihove” partije i slično. Naše istraživanje pokazuje da u BiH postoji 53, 50% birača koji uvijek glasaju za istu partiju. Dakle, oni su birači – navijači jer uvijek imaju isti pristup prema političkoj opciji koju su ranije

demokratsko. Isto je i sa etničkim i kulturnim obilježjem. Najčešće se kombinuju „demokratska (i)” sa nacionalnim obilježjem.

⁴⁹ U predizbornoj kampanji za Izbore u BiH 2002. godine dominirale su teme o penzionerima, otpuštenim i nezaposlenim radnicima iz bivših velikih društvenih (kasnije državnih) preduzeća, invalidima i drugim ugroženim kategorijama. U izbornoj kampanji u BiH 2006. godine ove teme više nisu bile aktuelne za većinu političkih partija, posebno ne za one male partije, iako su se ti problemi još pojačali u odnosu na 2002. godinu. Te probleme su sada zastupale male partije i političke interesne grupe koje su nastale direktnim uključivanjem tih socijalnih grupa u izbornu takmičenje (Partija penzionera, Stranka zaštite prava boraca, Demokratska stranka invalida BiH). U predizbornoj kampanji 2006. u BiH dominirale su opšte teme: društvene reforme, položaj i status pojedinih etničkih grupa, pitanje Ustava BiH, evropske integracije, mladi i slično.

- odabrali, bez obzira na njen uspjeh na izborima i ukupno djelovanje na političkoj sceni.
2. *Glasači* su specifična grupa birača koja redovno izlazi na izbore a čin glasanja doživljava kao „građansku dužnost”, pristupa izborima sa strašću, zadovoljstvom i odgovornošću, doživljava to kao pokazivanje svog ličnog značaja i uloge u društvenoj zajednici. Često je riječ o starijim građanima kojima je to jedina društvena aktivnost, pa i dokaz da su još „živi”. Oni skrivaju svoje simpatije prema partijama i kandidatima, zatvoreni su i zagonetni poslije izbora, rijetko otkrivaju svoj izbor. Za ove građane izbori su glasanje, umjesto termina *biram* koriste termin *glasam*, i za razliku od *navijača*, ova grupa mijenja svoju političku opciju, ali zna da bude „vjerna” neko vrijeme i samo jednoj partiji.
 3. *Birači* su građani koji se trude pratiti sve aktivnosti političkih partija, čitaju njihove programe, deklaracije, prate događaje, ponašanja i stavove partijskih lidera i svoju odluku o tome koju će opciju izabrati i kome će dati povjerenje donose na dan izbora. Njima je uvijek važaniji širi kontekst političke ponude i značaj političke aktivnosti od samog čina izbora. Birači imaju kritički pristup prema skoro svim partijama i rezultatima njihovog djelovanja, a posebno su oštri kritičari rezultata i obećanja partija na vlasti. Na izborima oni se opredjeljuju prema ponudi koje partije iznose, prema težini obećanja, imidžu i pouzdanosti koju odaju kandidati na izbornim listama i zbog toga ova grupa birača nema „svoje” stalne partije i kandidate, ali često ima partije i kandidate koji nikada nisu njihovi.
 4. *Lutalice*. U ovu grupu birača – glasača možemo svrstati one koji često izlaze na izbore (neki i redovno) ali uvijek glasaju za drugu stranku ili kandidata. Njima predstavlja zadovoljstvo birati uvijek drugu opciju i sasvim druge kandidate. Oni otvoreno govore za koga su glasali, kao što i najavljuju za koga će glasati kada se približe sljedeći izbori. Većina „lutalice” je puna nepovjerenja prema partijama i liderima, apsolutni su kritičari njihovog djelovanja, rada i ponašanja. Ovu grupu je moguće podijeliti na dvije podgrupe: **A)** Oni koji iz inata biraju drugu opciju na sljedećim izborima, smatrajući to nekom vrstom lične osvete za rezultate i ponašanje vlasti u proteklom periodu. Ova podgrupa birača ide toliko daleko da bira potpuno suprotstavljene političke opcije, jednom partije iz ljevice, drugi put iz desnice, nacionaliste ili građanski orijentisane partije i kandidate. **B)** Drugu podgrupu

čine oni birači „luralice” koji razmatraju učinak svojih izabranika, nalaze im mane i loše rezultate i obavezno se opredjeljuju za drugu opciju na sljedećim izborima. Oni se, uglavnom, zadržavaju u okviru jedne široke lepeze ideološkog profila političkih opcija (sve desno od centra ili sve lijevo od centra).

5. *Apstinenti*. Ovu grupu čine građani koji ne izlaze na izbore, smatraju to aktivnošću koja nije interesantna i za koju nemaju interesovanja, aspiracija i sklonosti. Obično to pravdaju time da ih politika ne interesuje, da je dosadna, ili smatraju da je to „prljava” djelatnost od koje „bježe”. Ovu grupu je moguće podijeliti na dvije podgrupe: *stalne apstinate*- koji nikada ne izlaze na izbore jer to odbacuju kao aktivnost „nižeg” kulturnog, duhovnog i socijalnog nivoa („zabava” za sirotinju, marginalce, dokone i lakovjerne) i *povremene apstinate*-koji prave pauzu od po nekoliko izbornih ciklusa a zatim glasaju, pa opet apstiniraju.

Iz ovog kratkog pregleda ponašanja birača moguće je postaviti tezu o njihovom malom uticaju na partije, partijske lidere i izabrane poslanike. Vidljivo je da postoji odvojenost između aktivnosti birača i partija, da ima vrlo malo pune zainteresovanosti birača za aktivnost partija, te da se interesovanje građana za političke partije i njihovo djelovanje svodi samo na trenutak izlaska ili ne izlaska na izbore. To ostavlja mogućnost partijama i njihovim liderima da se ponašaju „otuđeno”, osiono, neodgovorno, ležerno i bezbrižno u odnosu na građane i birače. Stiče se utisak da partije, a time i izabrani predstavnici, imaju moć čije porijeklo nije u socijalnim odnosima i građanskom društvu, već dolazi od vrha političke vlasti, političkih i državnih institucija, kao i od građana odvojenih i nezavisnih tvorevina i aktivnosti.

2. 2. Postizborne koalicije i birači

Jedan od pokazatelja uticaja birača na partije i izabrane predstavnike jeste pojava koalicija i koalicionih aktivnosti u predizbornom i postizbornom periodu. Koalicije se formiraju bez volje, znanja i uticaja birača, zapravo najčešće protiv njihove volje pa i volje dijela članova i simpatizera stranaka. To je još jedan argument u korist teze o malom uticaju birača i građana na stavove, aktivnost i ponašanje partija i njihovih lidera.

Može se postaviti teza da nizak izborni cenzus i proporcionalni izborni sistem direktno produkuju veliki broj političkih partija i pomažu njihovom održanju na političkoj sceni, stvarajući tako pojavu političkog „mega-pluralizma” u tranzicionim i nerazvijenim društvima kao što je bosanskohercegovačko društvo. Na drugoj strani, „mega-pluralizam” i „koalicioni potencijal” malih partija smanjuju uticaj i volju birača u političkom djelovanju, izbjegavajući tako obaveze i odgovornosti u društvu, koje se podrazumijevaju u uređenim i razvijenim društvima sa dvije ili tri političke partije.

Neke političke partije (posebno male) usmjeravaju svoju aktivnost više na traganje za koalicionim partnerima nego na socijalno i društveno ukorjenjivanje i reprezentovanje građana.⁵⁰ Predizborne koalicije miješaju i „presipaju” birače od većih ka manjim partijama, stvarajući privid ravnopravne situacije i prosječne podrške malim i većim partijama u ukupnom biračkom tijelu. Na taj način se skriva ukupna podrška birača i uporište u biračkom tijelu a često se dešava da predizborne koalicije „otjeraju” u izbornu apstinenciju dio pristalica i simpatizera- posebno onih koji očekuju samostalan izlazak svoje partije na izbore, bez obzira na njihov stvarni izborni potencijal.

Na drugoj strani, postizborne koalicije počinju mnoštvom uslovljavanja u pokušaju da se sastavi parlamentarna većina i vlada. Tu dolazi do značajnog smanjenja aktivnosti i potencijala onih partija koje su ostvarile bolji izborni rezultat ali nisu u mogućnosti da same sastave parlamentarnu većinu i vladu. U postizbornim koalicijama svi pokušavaju izvući maksimum, a posebno male partije koje pokušavaju materijalizovati svoju trenutnu poziciju i izvući maksimalne benefite iz svoje podrške vodećoj partiji u koaliciji, kojoj je najviše stalo da koalicija uspije i da se počne sa postizbornim aktivnostima i djelovanjem.

Postizborne koalicije često poništavaju veliki dio izborne volje i izbornih rezultata, na taj način što nekoliko manjih partija (ponekad i dvocifren broj) ulaskom u koaliciju potiskuju jednu ili više većih partija koje su

⁵⁰ Za većinu malih političkih partija koalicije postaju jedini način ulaska u parlament. Zbog toga one razvijaju posebnu vještinu koalicionog partnerstva izraženog stavom poznatim kao „koalicioni potencijal”. Male partije se trude da ostvare i prikažu svoj „koalicioni potencijal” na razne načine a najčešće to postižu dobrim vezama, saradnjom i odnosima svojih predsednika i vođa sa vođama većih (velikih) političkih partija koje i jesu vodeća snaga i subjekt koalicije.

pojedinačno dobile više povjerenja birača nego nekoliko ili desetak malih partija. Time se dodatno marginalizuje uticaj i značaj određenog broja birača. Izbori u BiH 2006. godine pokazali su sve probleme, neizvjesnost i apsurdne koalicije, koalicionih „igara” (predizbornih i postizbornih) i dugotrajno iščekivanje da se formiraju vlade i započne normalan parlamentarni rad.

3. Birači i apstinenti⁵¹

Na Izbore 2006. u BiH izašlo je 56,4% birača. Može se reći da je to solidan izlazak birača, ali je već uočljiva i postojana grupa apstinenata od oko 40% više u odnosu na prethodna dva izborna ciklusa. Upitnik na kome je baziran empirijski dio ovog istraživanja je obuhvatio 1.090 (72,7%) ispitanika koji su izišli na Izbore 2006. i 410 (27,3%) onih koji su apstnirali od tih izbora. Žena je bilo nešto više nego muškaraca što pokazuje njihovu aktivnost i zainteresovanost, ali i odražava njihovu demografsku dominaciju u tom starosnom dobu građana BiH. Starosna dob najvjernijih glasača je između 30. i 45. godine, dok su najčešći apstinenti u dobi između 18. i 29. godine života. Čak 69,8% apstinenata su mlađi od 45 godina. Ovo je pokazatelj da je politika „dosadna”, stereotipna, manje privlačna mladima i udaljena od njih, te da odluke o važnim pitanjima za život građana i uticaj u društvu donose oni za koje nisu glasali mladi ljudi.

Ako pogledamo socijalni status, vidimo da među apstinentima ima 13,3% studenata i učenika, dok istih među biračima ima 7,7%, zatim 32,1% nezaposlenih među apstinentima naspram 22,3% među biračima. Takođe, među apstinentima je veći procenat onih koji imaju mjesečno prihode manje od 1.000 KM nego što je to slučaj među biračima. Penzioneri i zaposleni u državnim institucijama i javnim preduzećima su vjerni birači, dok je apstinenata nešto manje u tim kategorijama.

Zanimljiv je i podatak iz našeg istraživanja koji pokazuje da je više apstinenata među onima koji su se izjasnili da nisu vjernici a manje apstinenata među ispitanicima koji su se izjasnili da su „teški” (konzervativni) vjernici. To govori o posebnom senzibilitetu sadašnje generacije apstinenata u bosanskohercegovačkom društvu. Treba napomenuti da se preko 80% apstinenata i glasača izjasnilo da pripada „umjerenom vjerskom

⁵¹ U prilogu br. 1 možete vidjeti detaljan prikaz socio-demografskih karakteristika apstinenata i glasača

ubjeđenju”, što govori da partije ne postižu veći uticaj i ne privlače birače ako su bliže vjerskim zajednicama.

Pažnju zaslužuje i podatak da su naši ispitanici (i apstinenti i birači) najviše vrednovali ekonomski program partije prilikom opredjeljivanja da li će glasati ili apstinirati. Značajno je i to da među apstinentima visok kriterij (27%) zauzima lider koji vodi stranku, kao i obećanja koja daju u predizbornoj kampanji (16, 3%).

4. Šta su pokazali Izbori 2006. u BiH?

Može se izvesti nekoliko zaključaka iz oktobarskih Izbori 2006. godine u BiH. Prilično visok procenat apstinenata govori o zasićenosti građana čestim izborima, profilom partija, partijskim aktivnostima, karakterom predizborne kampanje, mogućnostima uticaja birača na partije i izabrane predstavnike, uvjerenjem da se ništa značajno ne može promijeniti u društvu, te da se ne treba uzaludno truditi i trošiti svoj glas za jednolične i stereotipne političke ponude.

4. 1. Uspjeh velikih partija

Na izborima su svoju poziciju učvrtstile tri velike partije (SDA, Stranka za BiH i SNSD), dok je došlo do pada SDS-a kao ranije najuticajnije partije u Republici Srpskoj, kao i do podele HDZ-a kao najjače stranke u hrvatskom etničkom biračkom tijelu i prostoru u BiH. Izborni uspjeh SDA i SBiH pokazuje da je na tom prostoru etnički princip ostao glavni kriterij opredjeljenja birača, te da se na tu „kartu” može igrati još dugo vremena kako bi se opstalo na političkoj sceni i uspjelo u jednoličnoj političkoj ponudi, zatvorenom i monopolisanom političkom tržištu. Veliki uspjeh i uspon SNSD-a pokazuje da energija za promjene, pokazani aktivizam, animiranje građana za nešto novo, kao i kombinacija građanskog i nacionalnog mogu donijeti uspjeh na izborima. Uspjeh nekoliko velikih partija nagovještava da se birači opredjeljuju da daju glas onim partijama koje će imati siguran uspjeh, što je pokazatelj ukupnjavanja političke scene i dominacije nekoliko velikih partija. Naravno tu postoji opasnost od monopolskog ponašanja nekoliko velikih

partija i njihovog pokušaja da se u BiH ostvari neka vrsta partiokratije i potiskivanja demokratije i civilnog društva.

4. 2. Krah malih partija

Izbori 2006. u BiH pokazali su pravu sliku stanja i mogućnosti mnoštva malih političkih partija i političkih grupa,⁵² na izborima se pojavilo više od 50 malih (patuljastih) političkih partija od kojih je samo nekoliko prešlo izborni cenzus (3%) i ušlo u parlament, bilo samostalno ili u koaliciji sa drugim partijama⁵³. Izbori su otkrili sve slabosti malih partija, kontradiktornosti i nefunkcionalnosti političkog „megapluralizma” u BiH i slabosti izbornog sistema. Moguće je naznačiti nekoliko uzroka neuspjeha malih političkih partija na Izborima u BiH 2006. godine:

1. Prvi uzrok jeste slaba socijalna ukorijenjenost političkih partija. Njihova slaba komunikacija sa pojedinim društvenim grupama i socijalnim interesima daje negativan efekat na njihovu političku poziciju. Većina malih partija je prihvatila strategiju *catch all* a tiče se zastupanja interesa u društvu. Nastojale su se nametnuti svim socijalnim slojevima i subjektima u društvu, što je već bila naznačena gubitnička pozicija, jer velike stranke imaju ekskluzivitet da se bore za sve birače. One partije koje su se opredijelile zastupati interese pojedinih socijalnih grupa nisu se uspjele dovoljno nametnuti tim grupama, kako zbog kratkog vremena u kom su prisutne na političkoj sceni tako zbog nejasnih stavova, namjera i (ne) odlučnosti u njihovom iznošenju.

⁵² Ovaj dio analize je preuzet, uz manje izmjene, iz mog teksta „Male partije i društveni interesi” objavljenog u zborniku: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Beograd: FES i IDN, 2006.

⁵³ Na izborima je učestvovalo ukupno 56 političkih subjekata: 34 partije (8 velikih i 26 malih), 10 koalicija (u njima 25 malih partija) i 12 nezavisnih kandidata. U Republici Srpskoj u Narodnu skupštinu RS prošle su 3 male partije, dok 21 mala partija nije prošla izborni cenzus. U Federaciji BiH izborni cenzus samostalno su prošle 3 male partije i 6 partija u dvije koalicije, dok 18 malih partija nije prošlo izborni cenzus; bilo je 11 partija koje su dobile manje od hiljadu glasova, a 5 partija manje od 100 glasova.

2. Većina malih partija nema jasno definisan politički i idejni profil. Istraživanja su pokazala da 34 male partije koje su učestvovala na izborima nemaju svoj politički program kao poseban (ključni) dokument koji mogu pružiti biračima i javnosti na uvid. Njihova politička ponuda sastojala se od parola ili neposredno formuliranih političkih i ideoloških stavova opšteg karaktera koji nose trenutni interes. Često je to bilo zasnovano na suprotstavljanju nekoj drugoj političkoj partiji ili političkoj ponudi, nekada i na nekoj aferi ili političkom događaju. Obično su se takve partije oslanjale na svoje lidere i njihovu snalažljivost u uslovima izborne konkurencije.
3. Jedan od uzroka neuspjeha malih partija može se tražiti i u nedostatku dovoljno harizmatičnog vođe. Većina afirmisanih partijskih lidera pripada velikim partijama ili onim malim partijama koje su uspjele proći izborni cenzus. S obzirom da se većina političkih i partijskih aktivnosti prepoznaje i usmjerava preko podobnosti i snalažljivosti njihovih vođa, male političke partije bile su u podređenom položaju tokom predizborne aktivnosti i mnoge od njih su morale tek tada izgrađivati imidž i profil svojih lidera.
4. Uzrok neuspjeha nekih malih partija na izborima nalazi se i u njihovom „otpadničkom porijeklu” od velikih partija. Neke partije su nastale izdvajanjem dijela rukovodstva, određenih ideoloških (više političkih) frakcija, osmostaljenjem nekoliko lokalnih odbora i slično. Te partije nose hipoteku „otpadništva” što odbija ranije birače i simpatizere rukovodstva tih partija i ostavlja sumnju kod novih birača u njihovu namjeru, sposobnost i dosljednost.
5. Neuspjeh malih partija na izborima može se tražiti i u njihovoj nedefinisanoj i nestabilnoj unutrašnjoj strukturi. Takve partije su nastajale u kratkom vremenskom periodu i nisu uspjele dovoljno dobro, čvrsto i precizno definisati svoje unutrašnje odnose i odnose sa okruženjem, odnosno socijalnim i interesnim grupama koje žele predstavljati.
6. Može se reći da najvažniji razlog neuspjeha malih političkih partija leži u zamoru birača i građana „megapluralizmom” i „megapartizmom” u političkom sistemu i političkim odnosima u BiH. Veliki broj političkih partija i političkih ponuda stvarao je zabunu kod birača. Nisu bili u stanju prepoznati nove stvari, ideje i lica, sve im je djelovalo isto, bilo je malo novih ideja, stavova, namjera. Birači više nisu bili spremni dati svoj glas onim partijama za koje su pretpostavljali da neće ući u parlamente i

opredijelili su se za nekoliko velikih partija koje u prvi plan ističu nacionalnu vezanost (SDA, Stranka za BiH, HDZ, SNSD) i jednu partiju koja ima blagu verziju građanskog profila (SDP). Prošlo je i nekoliko malih partija koje već desetak godina egzistiraju i čije su vođe bile ranije afirmisane. Može se reći da su birači „okrenuli leđa” malim partijama, te da će to biti uzrok „hlađenja” i opadanja neracionalnog „megapluralizma” u BiH.

LITERATURA

- Bugajski, Janusz. 2002. *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era*, Washington: Sharpe, CSIS.
- Castells, Manuel. 1997. *The power of identity*, Blackwel Publishing.
- Duverger, Maurice. 1964. Les partis politiques, u: Pulišelić, Stjepan (ed.). 1971. *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 158-161, 201-205, 271-276.
- Goati, Vladimir, 2006. *Partijske borbe u srbiji u postoktobarskom periodu*, Beograd: Fridrih Ebert Fondacija i Institut društvenih nauka.
- *Izbori i izborne koalicije*, Zbornik radova, 2006. Bijeljina: IDES.
- Kostelecky, Tomas. 2002. *Political Parties after Communism : Developments in East-Central Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Leiserson, Averil. 1958. Parties and Politics, u: Pulišelić, Stjepan (ed.). 1971. *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 135-139
- Lewis, G. Paul. 2001. *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, London:Routledge.
- Hrebanar, Rroland., Burbank, J. Matthew and Robert C. Benedict.. 1999. *Political Parties, Interest Groups, and Political Campaigns*, Colorado: Westview Press.
- Neuman, Sigmund. 1956. Modern Political Parties, u: Pulišelić, Stjepan (ed.). 1971. *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 92-96
- *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, zbornik radova, urednik Zoran Lutovac, 2006. Beograd: Fridrih Ebert Fondacija i Institut društvenih nauka.

- Popovic, V. Mihajlo. 2002. *Nacionalna katastrofa i političko otrežnjenje*, Beograd: Plato.
- Pulišelić, Stjepan (ed.). 1971. *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed.
- Schattschneider, E. E. Stranke, u: Pulišelić, Stjepan (ed.). 1971. *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 97-98
- Šijaković, Ivan. 2006. *Male partije i društveni interesi*, u: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, urednik Zoran Lutovac, Beograd: FES i IDN.
- Šijaković, Ivan. 2006. *Partijske koalicije i njihovo društveno uporište*, u: *Izbori i izborne koalicije*, Bijeljina: IDES.
- Ware, Alan. 1996. *Political Parties and Party Systems*, Oxford: Oxford University Press.
- Zeigler, Harmon. 1964. *Interes Groups in American Society*, u: Pulišelić, Stjepan (ed.). 1971. *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 161-164

SOCIO-PSIHOLOŠKI PROFIL GLASAČA I APSTINENATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Srdan Puhalo

PARTNER Marketing Consulting Agency, Banja Luka

1. Uvod

U Bosni i Hercegovini višepartijski sistem se pojavio u prvoj polovini 1990. godine, kada su se formirale tri stranke sa nacionalnim predznakom: Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH). U tom trenutku prosječan čovjek u Bosni i Hercegovini bio je politički nepismen i nesproman za demokratiju. Oni koji su do tada samo glasali, iznenada su se našli u poziciji da biraju (Biro, 2006). Slična situacija je bila i sa političkim partijama koje su sebe predstavljale kao narodne pokrete, a ne političke partije sa konkretnim političkim programom koji žele realizovati. Na izborima održanim u novembru iste godine ove tri stranke (SDA, SDS, HDZ BiH) su osvojile 84% glasova u izbornom tijelu (Pejanović, 2006). Stanovnici Bosne i Hercegovine podijelili su se prema etničkoj pripadnosti, a ove tri partije su postale predstavnice svojih etničkih grupa. Vlast je formirana početkom 1991. godine i funkcionisala je do aprila 1992. godine kada je počeo rat. S prestankom ratnih sukoba (krajem 1995) počinju izbori i razvoj pluralizma u Bosni i Hercegovini. Istovremeno počinju i ekonomske reforme, tj. dolazi do vlasničke transformacije državnog kapitala u privatni, a sve je to praćeno velikim brojem izbjeglica i nezaposlenih, siromaštvom, kriminalom, korupcijom, a za posljedicu je imalo promjenu starog sistema vrijednosti i početak formiranja novog. Mali čovjek je ostao zatečen i teško se prilagođavao iznenadnim i radikalnim promjenama.

1. 1 Politička kultura i politička socijalizacija

Prelazak iz jednopartijskog sistema u višepartijski je uslovio i promjenu političke kulture na našim prostorima. Političku kulturu možemo definisati „kao onaj deo opšte kulture jednog društva koji obuhvata vrednosti, uverenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u

odnosu na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvitka” (Matić, 1993). Ovakva definicija političku kulturu smješta u jedan širi društveni kontekst tj. u socijalnu sredinu u kojoj djeluju različiti faktori: istorijski, ekonomski, politički. S druge strane, neki autori političku kulturu definišu više subjektivno. Tako Almond i Verbe (prema Šiberu, 1998) ovaj pojam opažaju kao „političke orijentacije – stavove prema političkom sistemu i njegovim različitim dijelovima, kao i stavove prema ulozi pojedinca u sistemu.” U ovoj definiciji, političke orijentacije se opažaju slično kao i stavovi i podrazumijevaju postojanje tri komponente (Pantić i Pavlović, 2006 i Šiber, 1998) :

- Kognitivne komponente (znanja i uvjerenja o političkom sistemu),
- Afektivne komponente (osjećanja, ali i vrednovanja političkog sistema),
- Evaluativna komponenta (prosudivanje o političkom sistemu).

Moramo napomenuti da neki autori ističu i postojanje akcione ili ponašajuće komponente (Pantić i Pavlović, 2006).

Koncept političke kulture podrazumijeva postojanje stalne interakcije između pojedinca i socijalne sredine a posljedica je stvaranje *homo politicus*. Usvajanje političke kulture podrazumijeva internalizaciju politički relevantnih stavova i ponašanja, kao i vrijednosti koje su značajne za funkcionisanje političke zajednice.

Proces političke socijalizacije možemo posmatrati na društvenom i individualnom planu. Na društvenom planu socijalizacija podrazumijeva prenošenje vrijednosnog sistema društva i političkih standarda na pojedinca. U odnosu na stepen stabilnosti jednog društva politička socijalizacija može imati različite zadatke. U stabilnim društvima ima zadatak „uklopiti” pojedinca u postojeći vrijednosni sistem i time omogućiti kontinuitet političkog razvoja zajednice i njenu stabilnost. Politička socijalizacija u društvima u tranziciji, kakvo je naše, ima za cilj formiranje novog sistema vrijednosti koji je adekvatan trenutnom stanju u društvu ili ciljevima kojima društvo teži u budućnosti. Na individualnom planu politička socijalizacija se posmatra kroz razvoj pojedinca i njegove sposobnosti da razumije politički svijet. Ovakav pristup političkoj socijalizaciji pokazao je da stavovi stečeni u periodu adolescencije bolje predviđaju odraslo političko ponašanje nego stavovi

stečeni u djetinjstvu. Kritičan period političke socijalizacije je period kasne adolescencije, kada se razvija apstraktno mišljenje i usvajaju vrijednosti i ideali. Ovo ukazuje da je političko učenje posredovano kognitivnim razvojem i da je političko ponašanje odraslog pod uticajem ranog učenja ali nije njime i determinisano. Istraživanja su, takođe, pokazala da se uvjerenja vezana za određenu ideologiju lakše mijenjaju nego opštije političke orijentacije.

Individualna definicija političke kulture daje nam mogućnost da operacionalizujemo određene političke orijentacije i pristupimo njihovom istraživanju.

1. 2 Politička participacija i apstinencija

U slučaju idealne demokratije apstinenti ne bi ni postojali jer bi na izbore izlazili svi, i oni koji su zainteresovani za očuvanje trenutnog stanja, ali i oni koji nisu zadovoljni trenutnim stanjem i htjeli bi ga promijeniti. Pošto u praksi nije tako, u nauci se govori o izbornoj participaciji i izbornoj orijentaciji. Pod izbornom participacijom podrazumijevamo izbor pojedinca da izađe ili ne izađe na izbore, dok se izborna orijentacija odnosi na odluku birača da glasa za određenu političku partiju. Skoro po pravilu, najveći broj istraživanja se bavi izbornom orijentacijom, dok je mali broj istraživanja koja proučavaju izbornu participaciju i apstinenciju.

Izučavanje političke participacije i apstinencije podrazumijeva postojanje četiri modela, kojima se ovaj fenomen može objasniti (Milošević, 1997).

To su:

- Sociodemografski model,
- Model stranačke identifikacije,
- Kognitivni model izbornog ponašanja i
- Situacioni model.

Sociodemografski model polazi od toga da pojedine sociodemografske karakteristike utiču na političku participaciju. Postoje određene socio-demografske grupe ili kategorije koje su sklonije neučestvovanju i neangažovanju u politici, odnosno sklonije su izbornoj apstinenciji. Istraživanja kod nas i u svijetu (Milošević, 1999; Sajc, 1996) pokazuju da

muškarci češće izlaze na izbore nego žene, starije osobe češće glasaju od mlađih, pripadnici viših klasa češće izlaze na izbore nego pripadnici nižih klasa, a i obrazovani češće glasaju od manje obrazovanih. Nacionalna pripadnost, takođe u velikoj mjeri, utiče na to da li će neka osoba izaći na izbore ili ne. Sociodemografski pristup predviđa postojanje pravilnosti u izbornom ponašanju društvenih grupa. Ovakav se pristup ne može nazvati modelom izbornog ponašanja, jer nema preciznog definisanja varijabli i njihovog odnosa, ali je značajan jer definiše smjernice za dalja istraživanja.

Model stranačke identifikacije uvodi emocije kao važan faktor za identifikaciju pojedinca sa političkim partijama. Identifikacija s političkom partijom postaje najvažniji činilac koji određuje stepen političke participacije i apstinencije. Model stranačke identifikacije izdvaja tri najznačajnija faktora za objašnjenje izbornog ponašanja: stranačku identifikaciju, imidž kandidata i posebna pitanja pokrenuta u kampanji. Što je identifikacija pojedinca sa nekom partijom jača to je veća vjerovatnoća da će pojedinac izaći na izbore. Batler i Stouks (prema Milošević, 1999) navode da na izborima učestvuje 64% izrazito stranački identifikovanih osoba, 54% djelimično stranački identifikovanih i 39% ne mnogo identifikovanih. Pored identifikacije sa strankom, postoje još neki faktori koji mogu uticati na izlaznost na izbore i to: neizvjesnost izbora, interesovanje i uključenost u izbore, osjećanje građanske dužnosti.

Kognitivni model izbornog ponašanja polazi od toga da građani racionalno i aktivno pristupaju političkim zbivanjima i da to u velikoj mjeri utiče na stepen izlaznosti na izbore. Što su građani zainteresovaniji za politička dešavanja, i što imaju više informacija o tome, u većem broju i izlaze na izbore. Dakle, pojedinac glasa za onu stranku koja, po njegovom mišljenju, na najbolji način zadovoljava njegove lične interese.

Situacioni model se zasniva na činjenici da spoljne okolnosti nekada određuju da li će građani, i u kojoj mjeri, izaći na izbore i glasati. Vrlo često smo svjedoci da pojedine političke partije pozivaju na bojkot izbora, što može u velikoj mjeri uticati na izlaznost. U pojedinim zemljama, kao što je Australija, izlazak na izbore je obavezan i to umnogome doprinosi malom broju apstinenata.

Učešće građana Bosne i Hercegovine u političkom životu nije zadovoljavajuće, što se najbolje vidi kroz izlaznost birača na izbore. Na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini (1990) izašlo je 74,

1% birača od ukupnog biračkog tijela. Na prvim poslijeratnim izborima izašlo je još više građana Bosne i Hercegovine (79,3%). Od tada pa do danas, primjetna je slaba zainteresovanost stanovnika ove zemlje za učešće na izborima. 1997. godine na Izbore je izašlo 61,3% glasača, 1998. godine 62,7% glasača, dok je 2000. godine izašlo 64,4% (Džajić, 2006). Na Izborima održanim 2002. godine izašlo je 53,9% glasača, 2004. godine 46,8%, a na Opšte izbore 2006. godine 55,3% građana.

Kao što vidimo, nešto manje od polovine građana Bosne i Hercegovine, sa pravom glasa, ne učestvuje u izbornom procesu. To se objašnjava na različite načine: apatijom, skepsom građana u moguću napredak, nepovjerenjem u političke partije, i dr. Malo je istraživanja koja se prvenstveno bave problematikom političke participacije, kako u Bosni i Hercegovini tako i u regionu.

1. 3 Ličnost i političko ponašanje

Pored sredinskih (društveno-ekonomskih) činilaca koji utiču na ponašanje pojedinca, važno je razumjeti i njegovu ličnost. Proučavanje ličnosti omogućava nam da razumijemo ponašanje osobe u sadašnjosti i prošlosti, ali i predvidimo njegovo ponašanje u budućnosti. Proučavanje ličnosti nam, takođe, omogućava da objasnimo i sklonosti pojedinaca, kao i grupa prema određenim ideologijama i učenjima.

Ličnost je apstraktan pojam (Popović, 2002) koji ne možemo direktno mjeriti, već o njemu saznajemo na posredan način na osnovu stavova i ponašanja pojedinca. Postoji veliki broj definicija ličnosti, u zavisnosti od teorijskog pristupa, koje manje ili više uspješno definišu ovaj pojam. Bez obzira na teorijsko učenje, izdvojila su se tri elementa koja su zajednička za sve definicije ličnosti, a to su:

- Ličnost označava organizovane unutrašnje osobine koje utiču na ponašanje pojedinca,
- Osobine su relativno konzistentne i stabilne i
- Ljudi se međusobno razlikuju prema datim osobinama i njihovoj organizaciji.

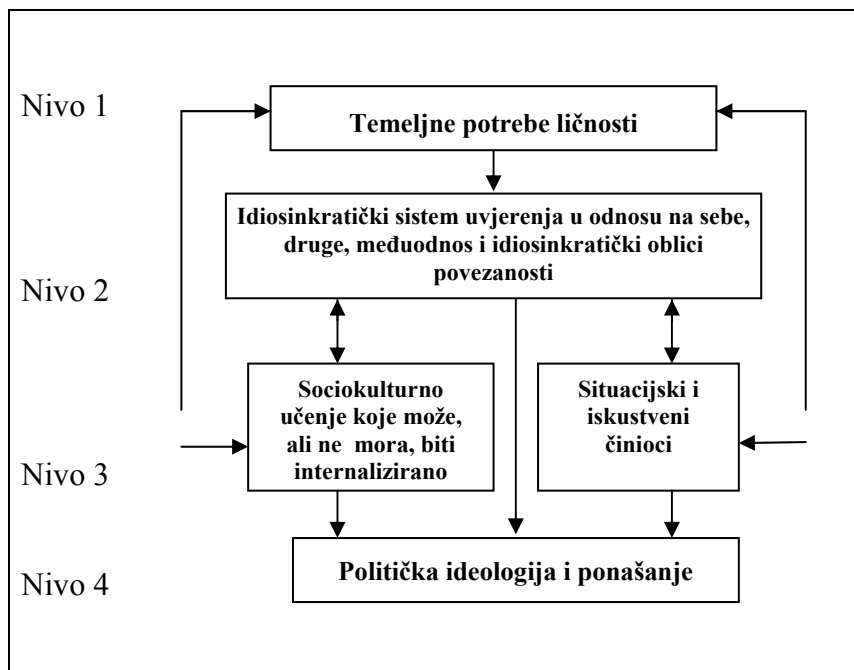
Polazište da je ličnost relativno trajna i stabilna struktura koja utiče na aktivnosti pojedinca, ponukalo je psihologe da istražuju vezu između ličnosti i političkog ponašanja.

Tražeci odgovor na pitanje zašto je došlo do prihvatanja fašističke ideologije od strane njemačkog naroda, psiholozi su se susreli sa fenomenom autoritarne ličnosti (Adrono i dr, 1950). Autoritarna ličnost je sindrom psiholoških osobina koje posjeduju pojedinci izgubljene individualnosti (Bojanović, 1989; Bojanović, 2004). Kasnija istraživanja političkog ponašanja, pored autoritarnosti, bavila su se i pitanjima lijeve i desne političke orijentacije, dogmatizmom, anomijom, konformizmom, nacionalizmom i dr.

Političko ponašanje je istraživao i poznati psiholog Ajzenk (prema Pennigton, 1997). On je pokušao da preko dvije nazivisne dimenzije R i T faktora objasni neke aspekte političkog ponašanja. R faktor predstavlja kontinuum od konzervativizma do radikalizma u političko-ekonomskim stavovima. Pod konzervativizmom Ajzenk podrazumijeva izražen etnocentrizam, religioznost, nacionalizam i strogo vaspitanje djece, a radikalizam opisuje pacifizmom, ličnim slobodama i vjerom u napredak društva. T faktor podrazumijeva projektovanje temperamenta na polje stavova i jedan njegov pol nazivamo tolerantnost, a drugi netolerantnost. Ajzenk je kroz istraživanja (koja su kasnije veoma osporavana) došao do specifičnog profila pripadnika pojedinih političkih partija ili pokreta u Engleskoj: fašisti su bili ekstemno netolerantni i konzervativni, laburisti su imali razvijen radikalizam i srednju razvijenost T dimenzije, dok su konzervativci imali razvijen konzervativizam i srednje razvijenu T dimenziju. Liberali su bili veoma tolerantni i imali srednje razvijen R faktor. Kao što smo prethodno napomenuli, ovo istraživanje je kritikovano od strane mnogih psihologa zbog metodoloških i statističkih propusta.

Ispitivanjem povezanosti osobina ličnosti i političkog ponašanja bavio se i Rokič (prema Rotu, 1994). Ovaj autor polazi od pretpostavke da postoje otvoreni i zatvoreni sistemi uvjerenja od kojih zavisi ponašanje pojedinca uopšte, pa i političko. Osobe kod kojih preovladava zatvoreni sistem uvjerenja su anksiozne i teško prihvataju nove informacije, tj. odbacuju sve informacije koje su u suprotnosti sa njihovim uvjerenjima (ili ih iskrivljuju u tolikoj mjeri da one postanu prihvatljive). S druge strane, osobe sa otvorenim sistemom uvjerenja trebaju znatno više vremena da riješe neki problem, naročito kada se sretnu sa novim, kontradiktornim informacijama. Oni dobro proanaliziraju određenu informaciju prije nego što je prihvate. Rigidnost mišljenja i zatvorenost uvjerenja je bliža autoritarnim i konzervativnim političkim opcijama, dok otvorenost uvjerenja je više karakteristična liberalnim i prodemokratskim političkim opcijama.

Knutsen je (prema Šiber, 1998) dao grafički model povezanosti ličnosti i političkog ponašanja.



Slika 1

Na *prvom nivou* imamo temeljne potrebe ličnosti, tj. dominantne potrebe koje su organizovane na dinamičan način i koje utiču na ostale osobine pojedinca (potreba za sigurnošću, povjerenje u druge). Ove potrebe nastaju u ranim fazama socijalizacije.

Na *drugom nivou* Knutsen govori o crtama ličnosti koje su karakteristične za pojedinca. Tada je riječ o agresivnosti, dogmatizmu ili niskom samopoštovanju.

Na *trećem nivou* su prikazani konkretni faktori socijalizacije koji utiču na razvoj političkog mišljenja. Izloženost određenom političkom učenju i ideologiji, kao i neposredno iskustvo, svakako utiče na ponašanje i stavove pojedinca.

Na *nivou 4* imamo rezultat interakcije između predispozicija ličnosti, socijalne sredine i konkretne situacije. Ovakva interakcija dovodi do toga da pojedinac prihvata neku ideologiju i ponaša se na određeni način.

Postoje i autori (Braun, 1965) koji ukazuju na mogućnost da političke stavove u velikoj mjeri određuje okruženje, a ne osobine ličnosti. To se

veoma dobro može vidjeti na primjeru domaćih komunističkih političara koji su, devedesetih godina, preko noći postajali nacionalisti. Političko ponašanje se često objašnjava analizom motiva. U pozadini političkog angažmana mogu biti različiti motivi npr. ideološka uvjerenja, konformizam, razočaranost u trenutno stanje u društvu, lična materijalna korist, i dr.

Pokušali smo ukratko prikazati različite pristupe izučavanja političkog ponašanja pojedinaca i grupa. Predviđeno je da naše istraživanje bude tipološka analiza, u čijoj osnovi je pretpostavka da se određene grupe glasača i apstinenata međusobno razlikuju u odnosima nekih osobina ličnosti⁵⁴, grupa stavova i prema socio-ekonomskim i demografskim činiocima. Prije objašnjenja metodologije samog istraživanja opisaćemo varijable koje će se koristiti u istraživanju.

2. Definisanje varijabli

2.1 Tolerancija na druge ideje

Da bi postojala demokratija neophodno je da postoji pluralizam ideja, ali ni to nije dovoljno jer bi sve ideje trebale imati jednaku mogućnost iskazivanja, tj. morale bi se izbjeći mogućnosti da neke ideje ili doktrine imaju povlašćen položaj. Iz ovoga proizilazi da društvo ne bi trebalo imati neku doktrinu ili ideologiju kao opštu istinu. Svakako, u praksi je sve dugačije.

Drugu polovinu prošlog vijeka na našim prostorima obilježila je ideologija marksizma, koja je (Vlaisavljević, 2003) predstavljala daleko više od ideologije. To je bila nauka, i to konačna nauka, i konačna istina. Svako dovođenje u pitanje marksizma kao istine za posljedicu je imalo izopštavanje pojedinca iz zajednice. Krajem devedesetih godina dolazi do urušavanja socijalizma i na vlast dolaze nacionalisti ili, bolje rečeno, „otriježnjeni” i preobraćeni komunisti. Jedan od glavnih zadataka novih nacionalista bio je brisanje svega što je podsjećalo na prethodni režim; etnocentrizam postaje nova istina.

⁵⁴ Metodološki status raznih psiholoških dispozicija, npr. crta ličnosti, razlikuje se od jedne do druge psihološke teorije i zbog toga se često opisuju i kao grupa stavova.

Društva u kojima su stasavale mnoge generacije građana Bosne i Hercegovine možemo svakako nazvati, ali nikako i demokratskim. Postavlja se opravdano pitanje da li u jednom takvom društvenom okruženju možemo očekivati da postoje osobe koje su tolerantne prema drugim ljudima i idejama, tj. da li možemo očekivati da se razvije demokratska ličnost. Psiholozi imaju različito mišljenje kada govore o životnom periodu koji je presudan za razvoj demokratske ličnosti, odnosno osobe koja je tolerantna prema drugim osobama ili idejama. Psihoanalitičari naglašavaju da je nagomilana agresija zbog osujećenja impulsa djeteta u ranom djetinjstvu, presudna za razvoj (ne) tolerancije, dok Altemajer (prema Petrović, 2001) akcentat stavlja na stavove i taj period pomjera u adolescenciju i kasnije.

Bojanović (1989) navodi više tipova ličnosti za koje je karakteristična netrpeljivost prema drugačijem. To su:

1. Destruktivne osobe;
2. Primitivne, siromašne ličnosti;
3. Antidemokratske ličnosti i
4. Ličnosti koje vjeruju samo u jednu ideju.

Destruktivne osobe napadaju svoje neistomišljenike i one dolaze do izražaja u represivnim društvima. Za ovakve ličnosti je karakteristično ispoljavanje velikog stepena agresije prema drugima i drugačijima.

Primitivne, siromašne ličnosti zbog svoje nemogućnosti da razumiju raznolike ideje i doktrine, nastoje svoj svijet učiniti jednostavnim i uprošćenim. Ne snalaze se u svijetu raznolikosti. Nerazumijevanje neke ideje dovodi do „napadanja” ili ignorisanja iste.

Antidemokratske ličnosti ne prihvataju demokratiju kao oblik društvenog uređenja i samim tim ne prihvataju ni vrijednosti koje su karakteristične za takvo društvo, a to su: pluralizam, tolerancija, jednakost i dr.

Vjervanje u jednu ideju se kosi sa osnovnim postulatom demokratije o pluralizmu i jednakosti. Odbijanje postojanja alternative u odnosu na ideju koja dominira, umnogome doprinosi razvoju netrpeljivosti - kako kod pojedinaca tako i u društvu.

2. 2 Nacionalizam

Danas postoji nekoliko teorijskih koncepata koji govore o nastanku nacionalizma. S jedne strane, nacija i nacionalizam se doživljavaju kao prirodno jedinstvo naroda koje počinje u davnoj prošlosti i traje do danas, a praćeno je većim ili manjim usponima ili padovima same nacije. Ovo viđenje podrazumijeva da svaka nacija treba imati svoju državu, što je u stvarnosti skoro pa nemoguće. Kroz svoju državnost jedna nacija stvara svoju kulturu, norme i sisteme vrijednosti koji je razlikuju od drugih nacija i na kojima se razvijaju patriotizam i nacionalna svijest. Ovo učenje smatra da je nacija primarna i da se iz nje razvija nacionalizam. Na drugoj strani nalaze se naučnici koji polaze od stanovišta da su nacije „zamišljene zajednice” gdje se pojedinci međusobno ne poznaju, ali kod svakog pojedinca postoji predstava o pripadanju naciji. Gelner (prema Wehler, 2002) tvrdi da: „Ne stvaraju težnje nacije nacionalizam, već nacionalizam stvara naciju.” Ovaj teorijski koncept naciju ne opaža kao vječnu, već kao konstrukt u određenom društveno-ekonomskom kontekstu. Pripadnost naciji nije nešto što je urođeno i vječno, već se stiče i varira u zavisnosti od socijalnog konteksta u kojem pojedinac živi. Nacionalizam je ideologija ili „slika svijeta” pomoću koje se svijet može razumjeti i diferencirati.

Aron (prema Molnar, 1997) naciju definiše preko političkih kriterijuma i smatra da naciju čine tri elementa:

1. Politička participacija,
2. Poklapanje jedne političke i kulturne zajednice i
3. Totalne nezavisnosti države prema spolja.

Kao što vidimo, ovom se definicijom u velikoj mjeri izjednačava nacija i država. Ovakvom viđenju nacije suprotstavlja se Watson (1977) koji naciju definiše kao „znatan broj ljudi u nekoj zajednici koji smatra da tvore naciju.” Neki autori prave razliku između etnosa (etničke grupe) i nacije. Janić (prema Đukanović i dr, 2001) etnos vidi kao „određeni tip zajedništva, grupisanja ljudi na osnovu istog porijekla i kulturne homogenosti”. Nacija je primarno politička zajednica modernog doba, a njena političnost se posebno jasno ispoljava kroz osobeno organizovanje u nacionalnoj državi i naciji-državi, kao i kroz osobenu ideologiju i političku svijest nacionalizama.

Psihološko određivanje nacionalizma podrazumijeva više pristupa. Nekada se ovim pojmom određuje opšti odnos pojedinaca prema sopstvenoj naciji i tada se nacionalizam identifikuje s nacionalnom svijesću, osjećanjem nacionalne pripadnosti, nacionalnom vezanošću ili

patriotizmom. To najbolje možemo vidjeti u Guetzkow-oj (prema Đuriću, 1980) definiciji nacionalizma: „Nacionalizam ili nacionalna lojalnost ili patriotizam ili osjećanje nacionalne povezanosti su sinonimi čija je zajednička karakteristika da predstavljaju predispoziciju pojedinca da reaguje pozitivnom podrškom prema svojoj nacionalnoj državi, bilo da ona već postoji, bilo da se takva nacionalna država tek želi da uspostavi.” Ova definicija ukazuje na dva aspekta nacionalizma: na emocionalnu vezanost za nacionalnu grupu i na dispozicioni karakter nacionalizma. Takođe, ovaj autor dozvoljava paralelno postojanje nekoliko oblika nacionalne vezanosti.

Dekker i Malova (prema Šiberu, 1998) nacionalizam sagledavaju kroz hijerarhijske odnose, kao jednodimenzionalni kontinuum (*grafikon 2*). Za ove autore tak nacionalna superiornost i nacionalizam predstavljaju pojave usmjerene protiv drugih ljudi.



Slika 2

Dooba (prema Đuriću, 1980) ističe neka druga obilježja nacionalizma i uvodi tri definicije nacionalizma:

1. Nacionalizam je „ideološka obaveza da se ljudi koji se smatraju članovima iste zajednice bave jedinstvom, nezavisnošću i zajedničkim interesima.”
2. Nacionalizam se određuje kao „svijest o potrebi pojedinca ili grupe, pripadnika jedne nacije ili njihova želja za unapređenjem snage, slobode ili napretka nacije, bilo svoje ili druge.”

3. Nacionalizam je „stanje svijesti (duha) u kome je lojalnost svojoj nacionalnoj državi superiorinija od svih drugih lojalnosti i za koje (stanje svijesti) je karakterističan ponos na svoju naciju i uvjerenje u njenu neospornu izuzetnost i misiju.”

Iz ove definicije je jasno da Dooba ukazuje na tri psihološke komponente koje učestvuju u pojavi nacionalizma: kognitivnu, emocionalnu i konativnu komponentu.

Nacionalizam se dalje može odrediti i kao ideologija nacionalne države, čija je funkcija da potvrđuje njenu vrijednost, da je opravdava i podržava i da tako pomaže identifikaciji pojedinca sa njegovom nacionalnom državom. Ideal nezavisnosti nacionalne države, koja već postoji ili težnja za njenim formiranjem, i vezanost ljudi za svoju državu, predstavljaju, sa ovog stanovišta, najznačajnije karakteristike nacionalizma.

Najpotpuniju definiciju nacionalizma kao ideologije nacionalne države daje Katz (prema Đuriću, 1980). Po njemu „nacionalizam kao svojstvo nacionalne države, predstavlja ideologiju koja pomaže i održava glavne funkcije države. Kao vrijednosni sistem, on ne samo da opravdava i veliča glavna djelovanja države nego i pomaže da ih usmjeri. On je i posljedica i uzrok funkcija države. Govoreći o nacionalizmu kao ideološkom sistemu, mislimo na integrisan skup vrijednosti i mišljenja koja predstavljaju jedinstven model zajednice.”

Određujući nacionalizam kao ideologiju nacionalne države, Katz razlikuje tri stava nacionalističke ideologije:

1. etatizam,
2. institucionalni nacionalizam,
3. kulturni identitet.

Etatizam kao tip nacionalističke ideologije se manifestuje u isticanju suvereniteta i autoriteta nacionalne države kao najviše vrijednosti, uz obaveze svih pojedinaca na lojalnost državi. Učvršćivanju ovakvih stavova i vrijednosti doprinosi isticanje nacionalnih simbola: zastave, grba, veličanje armije, itd.

Institucionalni nacionalizam predstavlja vid nacionalističke ideologije kojom se veličaju pojedine institucije nacionalne države, a koje ukazuju na dominantne vrijednosti tog društva. Za zapadne zemlje to su:

buržoaska demokratija, slobodna inicijativa i drugo. Postoji tendencija da se te vrijednosti prošire kao univerzalne na druge zemlje i narode.

Kulturni identitet kao tip nacionalne ideologije manifestuje se isticanjem specifičnih osobnosti pripadnika jednog naroda, što postaje veoma važno, a praćeno je odbacivanjem i omalovažavanjem ovakvih vrijednosti drugih naroda. Ovakav tip nacionalizma javlja se kao etnocentrizam i rasizam.

Katz je pokušao govoriti o različitim vrstama nacionalizma, povezujući ih sa ekonomsko-političkim razvojem društva. Tako on razlikuje nacionalizam društva u procesu formiranja, društva koje tek nastoji stvoriti svoju nacionalnu državu. Kod ovakvih društava istaknut je zahtjev za nacionalnim suverenitetom, formiranjem nacionalnih institucija, sticanjem kulturnog identiteta. Drugu vrstu nacionalizma imamo kod razvijenih država za koje je karakteristično isticanje kulturne specifičnosti i identiteta (i to u formi etnocentrizma), što služi kao opravdanje eksploatacije drugih zemalja. Treću vrstu nacionalizma imamo kod birokratsko-tehnoloških država (kapitalistička ili socijalistička), kod kojih je karakteristično isticanje države u kojoj vladajući sloj gubi uticaj. Ova vrsta nacionalizma ogleda se u isticanju kulturnog identiteta, tradicije i istorije.

Etnocentrizam predstavlja ekstreman oblik etničke i nacionalne vezanosti. Voleman (prema Đuriću, 1995) etnocentrizam definiše kao „tendencija da se neka grupa, obično nacionalna ili etnička, smatra superiornijom od ostalih grupa, koristeći, pri tome, svoju grupu ili grupe, kao referentni okvir prema kojem se ostale grupe ocjenjuju, to je sindrom ličnosti koji se karakteriše percepcijom društvene stvarnosti, sastavljen od *in*-grupa i njima neprijateljskih *out*-grupa, stereotipnog opažanja ljudi kao pozitivnih ili negativnih, u zavisnosti od njihove pripadnosti *in* ili *out*-grupi, to su autoritarni i ka moći orijentisani društveni odnosi. Etnocentrizam je tendencija grupe da upotrebljava norme svoje grupe u procjenjivanju ponašanja drugih grupa.” Za etnocentrizam je karakteristično pripisivanje pozitivnih osobina i kvaliteta grupi kojoj pripadamo u odnosu na druge grupe. Odatle proizilazi da je vlastita etnička grupa superiornija u odnosu na druge narode. Vlastita grupa je reper (standard), i u odnosu na nju, pojedinac procjenjuje i vrednuje pripadnike drugih etničkih grupa. Etnocentrizam je povezan, tj. uslovljen specifičnom strukturom ličnosti (autoritarnom), ali i uticajem socijalnih činilaca. Prema Zvonareviću

(1976), to je sindrom međusobno povezanih osobina: inferiornosti, grandomanije, proganjana i agresivnosti.

2. 3 Osjećanje etičke superiornosti

Nema političke partije koja će tvrditi da ne prihvata neka moralna načela i da ih nije ugradila u svoj program i realizaciju. Svaka politika smatra da postoji radi nekog dobra, a protiv nekog zla i da je upravo ona garant dobra i da štiti podanike od zla (Čupić, 2001). Tek na osnovu aktivnosti neke političke partije, možemo govoriti o moralnoj i nemoralnoj politici. Nemoralna politika je svaka politika koja obmanjuje, „sije” laži, manipuliše ljudima i tretira ih kao maloljetne osobe, dok je moralna politika sve suprotno od toga.

Teorija socijalnog identiteta Tajfela i Turnera (prema Turjačanin, 2004) smatra da identitet svakog čovjeka podrazumijeva postojanje socijalnog identiteta koji proizlazi iz pripadnosti pojedinca različitim grupama. Samo članstvo u grupi dovodi do razvijanja osjećaja pripadnosti i doprinosi pozitivnom samopoimanju. Primarna motivacija pojedinca, kao člana grupe, je razvijanje pozitivnog socijalnog identiteta, jer takav identitet doprinosi njegovom psihičkom zdravlju, osjećaju sigurnosti, vlastite vrijednosti, samopoštovanju, osjećaju pripadnosti društvu. Da bi se to ostvarilo, grupa se nastoji pozitivno vrednovati.

Biti član neke političke partije, ili njen simpatizer, znači prihvatiti najveći broj vrijednosti koje ta politička partija i njen lider promoviraju i za koje se bore. Često se sopstvena grupa i ideje koje ona zastupa, opaža i doživljava kao etički superiorna, u odnosu na druge grupe, tj. političke partije. Pripadanje određenoj grupi podrazumijeva i veću toleranciju prema verbalnim ispadima i ponašanju članova te grupe. Etičke norme, koje važe za članove unutar grupe, ne važe kada se radi o drugima. Poznato je od ranije, da u zavisnosti od uvjerenja i vrijednosti koje podržavamo u mnogome zavisi i percepcija društvenih događanja (Havelka, 1992). Tako se često dešava da vidimo trn u očima drugih, ali ne i balvan u sopstvenom oku.

Ne smijemo zaboraviti da danas malo ko, a najmanje pristalice i simpatizeri neke političke partije, od svojih lidera očekuje ponašanje prema određenom etičkom kodeksu. Primarno je osvajanje vlasti. Na našim prostorima u borbi za vlast, tj. za „uzvišene ciljeve“, političarima

se toleriše mnogo toga. Još je davno Makijaveli rekao da u politici, vrlo često, cilj opravdava sredstvo.

Takođe, ne smijemo zaboraviti da je na ovim prostorima etnocentrizam, još uvijek, veoma jak i da je jedna od karakteristika etnocentrizma to da se svoja etnička grupa smatra superiornijom u odnosu na druge etničke grupe, u svemu pa i u moralu.

2. 4 Odnos prema vođi

Prije nego što počnemo govoriti o odnosu građana prema vođi neke političke partije, moramo skrenuti pažnju na dvije stvari. Prvo, politička partija bi trebala da bude ustrojena kao organizacija, ali u stvarnosti je to teško izvodljivo. To je zbog toga što pripadnost političkoj partiji nije obavezna i zasniva se na želji pojedinaca da tim putem ostvare neke opšte ili lične ciljeve. Time se i uloga vođe neke političke partije razlikuje od uloge vođe u nekom jasno strukturisanom sistemu (vojska, policija, kompanija). Druga stvar koju moramo imati u vidu, kada govorimo o partijskim vođama, jeste da to možemo analizirati opisujući osobine i ponašanje vođe i opisujući njegove sledbenike.

Vođa političke partije mora biti neko ko može mobilizirati i motivisati mase. Mora posjedovati harizmu i snažnu ličnost da bi se „dopao” građanima a sve to treba da bude praćeno postojanjem političke vizije koju lider treba da ostvari kroz političko djelovanje. Uspješan lider prihvata sebe kao javnu ličnost i ponaša se u skladu sa tim. On bi trebao da ima razvijene verbalne sposobnosti i sposobnosti za javni nastup. Sposobnosti ubjeđivanja i pridobijanja su odlike uspješnih vođa, a takmičarski duh je jedna od osobina koje su veoma važne za kvalitetnog lidera, jer je on taj koji treba da inicira aktivnosti unutar partije, ali i u široj zajednici. Vođa političke partije je izložen stalnim napadima protivnika, suočava se sa nedostatkom vremena i često mora donositi važne odluke. To su veoma stresne situacije i važno je kako pojedinac reaguje u stresnim situacijama i kako ih rješava. Neka istraživanja su pokazala da su vođe neznatno intelektualno superiornije od grupe koju predvode (Rot, 1999).

Na početku razvoja političkog pluralizma, početkom devedesetih godina, u zemljama bivše Jugoslavije političke partije su često postajale narodni pokreti (SPS u Srbiji, HDZ u Hrvatskoj i SDS, SDA i HDZ BiH u Bosni i

Hercegovini), a lideri tih partija narodne vođe. To je dovelo do nekritičkog prihvatanja ili bolje rečeno obožavanja lidera tih partija i nekritičkog odnosa prema njima. Često su se za te osobe vezali epiteta kao što su „otac nacije“ ili „najveći sin našeg naroda“. Oni su se tako i ponašali i svu moć držali u svojim rukama, vladali su autoritarno sa primjesama cezarizma. Ratovi na prostorima Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije omogućili su im da svoju vlast zasnivaju na strahu, nesigurnosti i frustracijama. Kontrolisali su medije, a time su kontrolisali i komunikaciju između grupa i unutar grupe.

Danas je situacija nešto drugačija pa bismo mogli reći da je došlo do neznatnog napretka u razvoju demokratije. Istina, i sada nalazimo ostatke tog autoritarnog načina vladanja, jer da nije sljedbenika ne bi bilo ni vođa. Istraživanja prostorima bivše Jugoslavije (Rot i Havelka, 1973; Pantić, 1977; Kuzmanović, 1988; Jurišić, 1970; Biro, Molnar i Popadić, 1997) pokazuju visok stepen autoritarnosti njenih stanovnika. Uzroci tome su mnogi faktori: patrijarhalno društvo, socijalistički jednopartijski sistem, a u toku devedesetih godina i ratna dešavanja i ekonomska kriza. Sve to je dovelo do razvoja antidemokratske klime u društvu i traganja za omnipotentnim vođom.

Pojava vođe koji nudi jednostavna rješenja je privukla veliki broj ljudi da svoj glas daju nekoj političkoj opciji, oni svoju sigurnost nalaze u pripadanju grupi. Drugi građani političku partiju opažaju kao način rješavanja opštih ili individualnih problema. Da bi ostvarili neke od svojih interesa, neophodno je postojanje vođe kao koordinatora rada te interesne grupe, gdje se on pojavljuje i kao menadžer.

Kada govori o sljedbenicima političkih partija, Zvonarević (1976) daje jednu zanimljivu tipologiju. On sljedbenika opaža preko dvije dihotomirane dimenzije:

- Homocentričan - ideocentričan (sljedbenik usmjeren na vođu ili usmjeren na ideju)
- Racionalno - iracionalno (racionalna analiza ponašanja vođe ili emocionalna vezanost za vođu)

Na osnovu ove podjele, Zvonarević razlikuje sljedeće tipove sljedbenika:

- Racionalni homocentrik - veže se uz konkretnog vođu, nezasvisno od ideologija. Racionalno procjenjuje da će mu vođa i njegov odnos prema vođi osigurati postizanje ličnih ciljeva.
- Iracionalni homocentrik je „opčinjen” ličnošću vođe i za njega su racionalni argumenti nepotrebni.
- Racionalni ideocentrik - na osnovu racionalne analize prihvata određeni program i ideologiju, nezavisno od vođe. Takva je osoba često u sukobu sa vođom, ako vođa odstupa od programa ili ideologije.
- Iracionalni ideocentrik - izrazito emocionalno vezan za ideju, mada je često ne razumije u potpunosti, odan do krajnosti.

Već u vrijeme prvih višestranačkih izbora u Srbiji registrovane su značajne razlike između izbornih pristalica pojedinih partija – iz ovog istraživanja proizilazi da je vrijednosni profil birača Demokratske stranke obilježen *antiautoritarnošću*, birača Srpskog pokreta obnove „*tvrdom*” *nacionalnom orijentacijom*, a birača Socijalističke partije Srbije *autoritarnošću i orijentacijom prema društvenoj svojini* (Mihailović, 1991). Sva kasnija istraživanja, takođe, registruju značajne razlike u autoritarnosti birača. Kuzmanović (1997) u ponovljenom ispitivanju nalazi naglašenu autoritarnost birača Socijalističke partije Srbije (62% autoritarnih i samo 16% neautoritarnih) i naglašenu neautoritarnost birača Demokratske stranke (22% autoritarnih i čak 56% neautoritarnih). Postoje značajne razlike u čitavoj lepezi različitih vrijednosnih orijentacija, koje su povezane ne samo sa izbornim preferencijama (posebno sa bezrezervnom podrškom „vođi”), već su i međusobno povezane, stvarajući (održavajući) tako sindrom otpora promjenama, odnosno podrške regresivnim procesima retradicionalizacije (Kuzmanović, 1994). Cilj našeg istraživanja je upoznavanje glasača pojedinih partija i njihov odnos prema vođi, a nikako da predvidimo psihološki profil lidera pojedinih partija u Bosni i Hercegovini

2. 5 Konformizam

Konformizam možemo gledati na dva načina. Prije svega kao ponašanje koje omogućava ljudima da žive u društvenim grupama i međusobno saraduju putem zajedničkih normi, da određuju i ostvaruju zajedničke ciljeve. Iz ove perspektive konformizam je neophodan da bi mogli da stvorimo civilizovano društvo zanovano na razumijevanju i toleranciji. S

druge strane, konformizam se opaža kao promjena ponašanja pojedinca pod pritiskom grupe ljudi. U ovom slučaju konformizam ima negativnu konotaciju, ali je istraživačima mnogo interesantniji.

Mnogi naučnici, ali i književnici (Adorno, 1950; From, 1965; Milgram, 1990; Orvel, 1968; Haksli, 2001), baveći se problemom autoritarnosti i slobode pojedinca u zapadnom društvu su ukazivali na konformizam kao jedan od važnih problema. U svom poznatom djelu „Bjekstvo od slobode” From (1965) ističe da je konformizam postao način preživljavanja u savremenom društvu. To pojedincu omogućava da nestane u masi, da nekritički prihvata vrijednosti koje mu se nameću spolja i kao takav bude prihvaćen od grupe. To svakako dovodi i do gubitka individualnosti same jedinice i mogućnosti za manipulaciju i društvenu kontrolu.

Imajući u vidu strukturu i funkcionisanje političkih partija, ali i drugih organizacija, konformizam možemo podijeliti na (Šiber, 1998) :

- Normativni konformizam,
- Informacijski konformizam i
- Podilazeći konformizam.

Normativni konformizam podrazumijeva da je individua izložena direktnom pritisku grupe, grupnim normama i vrijednostima, zbog određenih oblika ponašanja koja se nagrađuju ili kažnjavaju. Ovo dovodi do toga da se pojedinac konformira sa grupom jer mu to koristi ili je internalizovao grupne norme pa se u svemu slaže sa grupom.

Informacijski konformizam se javlja u situacijama koje su nejasne ili u kojima pojedinac nema dovoljno informacija da donese valjanu odluku i tada se prepušta vođstvu autoriteta.

Podilazeći konformizam se javlja kada pojedinac želi biti prihvaćen u grupi i kada želi svojim ponašanjem zadobiti nečije priznanje. Ova vrsta konformizma je prisutna u velikoj mjeri u organizacijama i institucijama sa jasnom hijerarhijom i strukturom (državna birokratija).

Interesantno je vidjeti zbog čega je došlo do rasprostranjenosti konformizma (u negativnom kontekstu) u savremenom društvu. Možemo govoriti o nekoliko faktora:

- Urbanizacija,
- Pojava sredstava masovnih komunikacija,
- Promjena kulturnog obrasca i
- Politizacija društva.

Urbanizacija je dovela do smanjenja seoskih naselja i individualne proizvodnje. Veliki gradovi i industrijska proizvodnja su doveli do smanjenja interakcije i otuđenja među ljudima. Društvo je preuzelo primat naspram malih grupa ili pojedinaca; porodica postaje sve manje bitna, dok država i vlast dobijaju na važnosti.

Pisani i elektronski mediji prave selekciju i uniformizaciju informacija što dovodi do toga da mediji počinju kreirati informacije, a time i javno mnjenje. U moru informacija veliki broj ljudi teško se snalazi i tada se okreću autoritetima.

Promjena kulturnih obrazaca naglašava da se kultura u kojoj pojedinac živi veoma brzo mijenja, što nije bio slučaj ranije. Nekada su generacije ljudi živjele u društvu u kojem se sistem vrijednosti nije mijenjao često, što danas nije slučaj. To svakako zbunjuje najveći broj ljudi i oni se teško snalaze u svemu tome.

Politizacija društva je dovela do toga da politika postane sastavni dio našeg života, htjeli mi to ili ne. Političke borbe i previranja u društvu ne dozvoljavaju neopredijeljenost i, samim tim, pojedinac je prinuđen na konformizam.

2. 6 Politički pogled na svijet liberalizam/ konzervativizam

Politički pogled na svijet podrazumijeva sveobuhvatan i stabilan odnos prema svijetu politike, njegovim akterima, problemima i odnosima (Šiber, 2001). Ova vrsta pogleda na svijet je rezultat političke tradicije neke sredine. Političke partije na našim prostorima nemaju još uvijek jasan i konzistentan politički identitet, što ne možemo tvrditi i za stanovnike Bosne i Hercegovine.

Za konzervativizam se vezuju dva pojma, pojam tradicije i pojam poretka (Hejvud, 2005). Konzervativac brani tradicionalne vrijednosti društva u kojem živi. Sistem vrijednosti, ustanovljen u jednom društvu tokom

dužeg perioda, mora se poštovati i svaka konkretna akcija koja negira tradiciju za konzervativca je neprihvatljiva. Pojam poretka vezuje se za konkretno uređenje, ali je i sam poredak posljedica dugogodišnje tradicije, tj. tradicija je stvorila poredak. Na prvi pogled, jednostavno je odrediti šta, u konkretnom slučaju, konzervativac podržava a šta kritikuje. Međutim, problem nastaje kada želimo dati preciznu definiciju konzervativizma kao ideologije, tj. da li su vrijednosti za koje se zalagao konzervativac 19. vijeka iste kao vrijednosti za koje se zalaže današnji konzervativac.

U osnovi liberalizma stoji ideja slobode. Riječ je o ideji individualne slobode i čovjeku; pojedincu kao nosiocu prirodnog prava da bude slobodan i autonoman prema drugom čovjeku, državi i vlasti. U tim svojim prirodnim pravima čovjek je ravnopravan s drugim ljudima, a uplitanje države u život pojedinca i ekonomiju mora biti minimalna. Pored ideja o slobodi pojedinca, liberalizam u prvi plan ističe ideju o jednakosti građana pred zakonom, slobodnoj izbornoj volji građana u podjeli vlasti, zaštiti privatne svojine, ulozi slobodnog tržišta u regulisanju ekonomskih odnosa, razdvajanju javne i privatne sfere života, odvajanju crkve od države (sekularizacija), višepartijskom sistemu državne demokratske političke vlasti. Liberalizam je tipična ideologija građanske klase i građanskog društva.

U dosadašnjim istraživanjima socijalnog i političkog ponašanja ljudi pokušano je, u više navrata, odrediti strukturu socijalnih stavova. Za tu svrhu primjenjivane su posebne statističke tehnike, npr. faktorska analiza. Istraživanja stavova, sprovedena u prvoj polovini dvadesetog vijeka, identifikovala su konzervativizam kao jedan od faktora.

Istraživanja koje je sproveo Gilford (prema Rotu, 1994) pokazuju da se svi socijalni stavovi mogu svesti na sledećih pet dimenzija:

- liberalizam-konzervativizam,
- religioznost-nereligioznost,
- humanitarizam-nehumanitarizam,
- nacionalizam-internacionalizam i
- evolucionizam-revolucionarnost.

Najvažnijom dimenzijom smatra se dimenzija liberalizam-konzervativizam, a čine je stavovi: prihvatanje evolucije, kontrole rađanja, razvoda braka, naklonost prema komunizmu, prihvatanje novina i promjena,

sklonost ka kritici datog poretka, odnosno stavovi suprotni konzervativizmu. Istraživanja sprovedena u SAD krajem šezdesetih godina utvrdila su da je liberalizam-konzervativizam povezan sa nekoliko socijalnih obilježja: socijalno-ekonomskim položajem (liberalne ideje raširenije su među srednjim slojevima), inteligencijom (prisutnije među inteligentnijima, mada je ovdje vjerovatno riječ o stepenu obrazovanosti), starosnoj dobi (sa starenjem se povećava sklonost konzervativizmu), sa konfesionalnom i političkom pripadnosti u američkom društvu. Kao što smo ranije spomenuli, u istraživanjima Eysencka izdvojile su se dvije nazivne dimenzije R i T faktori. R faktor predstavlja kontinuum od konzervativizma do radikalizma u političko-ekonomskim stavovima. Pod konzervativizmom ovaj autor podrazumijeva izražen etnocentrizam, religioznost, nacionalizam i strogo vaspitanje djece.

Istraživanja (McClosky i Wolf; prema Šram, 2006) su pokazala da su konzervativni ispitanici slabije psihološki integrisani, anksiozni, imaju izraženiji osjećaj lične neadekvatnosti i osjećaj krivice, skloniji su projektovanju na druge onih crta ličnosti koje ne vole kod samih sebe. Konzervativni ispitanici su plašljiviji, netolerantniji, više militaristički i nacionalistički orijentisani, skloni predrasudama i seksizmu (Eckhardt i Lentz, 1971). Eysenck i Wilson (1978) tvrde kako nema sumnje da su koncepti autoritarne ličnosti, dogmatizma, makijavelizma, etnocentrizma i konzervativizma međusobno povezani. Eckhardt (1991.) ipak ukazuje da u autoritarno-konzervativnoj ideologijskoj matrici postoji određena samodestruktivnost i asocijalni impulsi.

U našem istraživanju konzervativizam i liberalizam smo definisali preko sljedećih dimenzija: individualne slobode i kolektiv, odnos crkve i države, odnos prema abortusu, ravnopravnost polova i višepartijski sistem.

2. 7 Lokus kontrole

Sve što se dešava nama ili nekome drugom, na neki način, pokušava se razumjeti i objasniti. Na taj način se pokušava uspostaviti kontrola nad vlastitim životom i sredinom u kojoj se živi. Otuda i pitanja ljudi šta su uzroci koji su doveli do nekog događaja. Sami uzroci bilo koje pojave koja se opaža mogu biti objektivni i subjektivni. Objektivnim se smatraju oni koji stvarno dovode do javljanja određene pojave i čije je postojanje u osnovi te pojave pravilno. Subjektivnim uzrocima se označavaju oni koje sami obilježavamo kao uzročnike datih pojava, bez obzira da li je to

tačno. Primjeri označavanja različitih faktora kao subjektivnih uzroka nekih pojava su prisutni u svakodnevnom životu. Političar koji ne osvoji dovoljan broj glasova da bi ušao u parlament, neuspjeh najčešće opravdava nezrelošću birača, neobjektivnim izvještavanjem medija, i dr. Dok su objektivne analize pokazale da je organizacija same kampanje bila loša ili da su poruke upućivane potencijalnim biračima bile pogrešne.

Lokus kontrole je u literaturi primarno tretiran kao motivacioni faktor. Prema Popadiću (1986), postoje tri osnovna značenja koja lokus kontrole može imati:

- **Lokus uzročnosti**

Označava vjerovanje u značaj spoljašnjih ili unutrašnjih faktora, odnosno, uvjerenost u određen stepen zavisnosti ishoda različitih događaja od unutrašnjih (spoljašnjih) faktora. Ovakvo značenje je vrlo često u definicijama lokusa kontrole.

- **Opažena kontrola**

U ovom slučaju internalni lokus kontrole bi bio uvjerenje u mogućnost postizanja određenog cilja, dok bi eksternalni bio uvjerenje o vlastitoj nemoći.

- **Prihvatanje odgovornosti**

Preuzimanje odgovornosti se odnosi na akcentiranje jednog izdvojenog aspekta složene situacije i preuzimanje određenog stepena odgovornosti za njega.

Uzroke onoga što mu se dešava pojedinac može nalaziti u samom sebi ili u vanjskim faktorima, koji mogu biti trenutni ili stalni. Pri utvrđivanju uzroka opšta je sklonost ljudi da sebi i svojim stalnim sposobnostima pripisuju uspjehe, a neuspjehe spoljašnjim, trenutnim faktorima; to nam potvrđuju i brojna istraživanja (Opačić 1996; Rotter & Mulry, 1965; Goodstat & Hjelle, 1973; Leftcourt et al. 1975). Uz to brojni istraživački nalazi govore o značajnoj povezanosti unutrašnjeg lokusa kontrole sa većim stepenom odgovornosti koji se prihvata za vlastite postupke. U vezi s tim se može tumačiti i nalaz Odella (1959). Ovaj autor je ustanovio da ljudi sa spoljnim lokusom kontrole imaju izraženiji konformizam nego oni kod kojih je dominantan unutrašnji lokus. S obzirom na to da preuzimanje odgovornosti za vlastite postupke ne odgovara bespogovornom prihvatanju stavova i naredbi autoriteta ili većine, logično je

očekivati da unutrašnjem lokusu kontrole odgovara manja spremnost na submisivno ponašanje. U odnosu prema drugim nacijama, postoje vrlo zanimljivi rezultati u vezi sa ispitivanim konstruktom. U svojim eksperimentima Taylor i Jaggi (1974), kao i Duncan (1976), dobili su rezultate koji pokazuju težnje unutrašnjim atribucijama (ukoliko se posmatra i objašnjava uspjeh pripadnika vlastite nacije), kao i težnju spoljnim atribucijama (pri objašnjenju uspjeha pripadnika drugih nacija).

3. Istraživački postupak

Prije nego što prikazemo rezultate istraživanja, daćemo osnovne podatke o metodologiji koju smo koristili u istraživanju, instrumentu, uzorku i metodama obrade podataka.

3.1 Metodologija

Istraživanje je sprovedeno u periodu od 15. do 29. maja 2007, na uzorku od 1.500 punoljetnih građana Bosne i Hercegovine, metodom anketiranja licem u lice. Ispitanici nisu samostalno popunjavali upitnik, već su odgovarali na pitanja koja im je postavljao anketar. Terenski rad su obavili kontrolori i anketari **Agencije PARTNER Marketing** iz Banja Luke.

U Republici Srpskoj ispitano je 600 ispitanika u 32 opštine, a u Federaciji BiH 900 ispitanika u 29 opština. Prilikom kreiranja uzorka vodilo se računa o:

- Broju stanovnika u entitetima,
- Broju stanovnika u pojedinim regionima/ kantonima,
- Veličini opština u pojedinim regionima/ kantonima,
- Odnosu gradskog i seoskog stanovništva u entitetima,
- Podjednakom broju muškaraca i žena.

Istraživanje je obavljeno u sledećim opštinama:

Republika Srpska

Region Banja Luka: Banja Luka, Gradiška, Laktaši, Kneževo, Mrkonjić Grad, Šipovo, Čelinac, Prnjavor, Kotor Varoš.

Region Prijedor: Prijedor, Novi Grad, Kozarska Dubica.

Region Doboj: Doboj, Modriča, Teslić, Derventa.

Region Bijeljina: Bijeljina, Brčko, Ugljevik.

Region Zvornik: Zvornik, Šekovići, Bratunac, Vlasenica, Srebrenica.

Region Istočna Republika Srpska: Sokolac, Istočno Sarajevo, Višegrad, Foča, Rudo.

Region Hercegovina: Trebinje, Ljubinje, Bileća.

Federacija BiH

Unsko-sanski kanton: Bihać, Cazin, Sanski Most, Kladaša.

Tuzlanski kanton: Tuzla, Banovići, Lukavac, Kalesija.

Zeničko-dobojski kanton: Zenica, Kakanj, Visoko, Maglaj.

Srednjobosanski kanton: Jajce, Travnik, Vitez, Novi Travnik.

Hercegovačko-neretvanski kanton: Mostar, Čitluk, Jablanica.

Zapadnohercegovački kanton: Široki Brijeg, Ljubuški.

Kanton Sarajevo: Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Vogošća.

Herceg-bosanski kanton: Livno, Tomislavgrad.

Imajući u vidu da u Bosni i Hercegovini polovina građana s pravom glasa ne izlazi na izbore, anketari su dobili upustvo da u okviru mjesne zajednice u kojoj se sprovodi istraživanje nađu dvije trećine glasača i trećinu apstinenata. Ovo je bilo neophodno da bismo imali dovoljan broj ispitanika koji su glasali na posljednjim izborima za neku od političkih partija, jer nam je jedan od ciljeva i bio da vidimo da li se glasači pojedinih partija međusobno razlikuju s obzirom na neke psihološke osobine. Prilikom odabira ispitanika anketari su se pridržavali pravila starta i koraka, kao i pravila prvog rođendana. Time smo nastojali da spriječimo bilo kakvu selekciju ispitanika od strane anketar

3. 2 Instrument

Upitnik je sastavljen iz tri dijela. Prvi dio čine podaci o ispitanicima tj. njihove sociodemografske karakteristike:

- Pol ispitanika,
- Starost,
- Obrazovanje,
- Tip naselja u kojem ispitanici žive,
- Radni status i
- Etnička pripadnost.

Drugi dio upitnika čini sedam skala i to:

Skala tolerancije na druge ideje je modifikovana skala (Bojanović, 2004), prilagođena za ovo istraživanje. Skala se sastoji iz deset stavki, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali tolerancije na druge ideje veći, to je ispitanik manje tolerantan na druge ideje.

Skala nacionalizma je prilagođena za ovo istraživanje i sastoji se od šesnaest stavki, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali nacionalizma veći, to je kod ispitanika izraženiji nacionalizam.

Skala etičke superiornosti je skala prilagođena ovom istraživanju (Bojanović, 2004). Skala se sastoji se od devet tvrdnji, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali etičke superiornosti veći, to se ispitanik više opaža kao etički superiornijim u odnosu na druge.

Odnos prema vođi je modifikovana skala, prilagođena ovom istraživanju (Bojanović, 2004). Skala se sastoji se od deset stavki, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na ovoj skali veći, to je kod ispitanika u većoj mjeri izražena potreba za vodom.

Konformizam je skala prilagođena ovom istraživanju i sastoji se od šest tvrdnji, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali veći, to je ispitanik više sklon konformističkom ponašanju.

Liberalizam/ konzervativizam je skala takođe prilagođena ovom istraživanju. Skala se sastoji se od petnaest stavki, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali liberalizam/ konzervativizam veći, to je ispitanik više konzervativan.

Lokus kontrole je modifikovana skala Likertovog tipa (Opačić, 1996). Skala se sastoji se od devet tvrdnji, sa četvorostepenom skalom odgovora:

1. Uopšte se ne slažem.
2. Uglavnom se ne slažem.
3. Djelimično se slažem.
4. Potpuno se slažem.

Što je skor na skali lokusa kontrole veći, to ispitanik ima izraženiji spoljašnji lokus kontrole.

Treći dio upitnika se odnosi na izlaznost ispitanika na izbore i njihovu odluku kojoj političkoj partiji su dali svoj glas na posljednjim izborima 2006. godine, te da li su članovi neke političke partije i da li glasaju za istu partiju, i dr.

Četvrti set pitanja se odnosio na demografske karakteristike ispitanika: pol, starost, obrazovanje, nacionalnost, ukupna primanja porodice, vjerska ubjeđenja, i dr.

3. 3 Pouzdanost instrumenta

Imajući u vidu da su u istraživanju učestvovali punoljetni građani Bosne i Hercegovine, pouzadnost je više nego zadovoljavajuća. Najmanju pouzdanost imamo na skali *liberalizam/ konzervativizam*, dok je najveća pouzdanost kod skale *odnos prema vođi*.

Tabela 1. Pouzdanost skala

	α
Tolerancije na druge ideje	. 77
Nacionalizam	. 87
Etičke superiornosti	. 78
Odnos prema vođi	. 89
Konformizam	. 78
Liberalizam/ konzervativizam	. 51
Lokus kontrole	. 86

3. 4 Uzorak

Tabela 2. Pol ispitanika:

	Frekvence	Procenti
Muškarci	739	49. 3
Žene	761	50. 7
Total	1500	100. 0

U istraživanju je učestvovao podjednak broj muškaraca i žena.

Tabela 3. Godine starosti

	Frekvence	Procenti
Od 18 do 29 godina	434	28. 9
Od 30 do 44 godine	509	33. 9
Od 45 do 59 godina	347	23. 1
Preko 60 godina	210	14. 0
Total	1500	100. 0

Analiza starosne strukture učesnika u istraživanju pokazuje da najveći broj ispitanika, njih jedna trećina, pripada starosnoj kategoriji od 30. do 44. godine. Na drugom mjestu po brojnosti, nalaze se mladi ljudi starosti između 18 i 29 godina (33, 9%). Ispitanika starosti između 45 i 59 godina ima 23, 1%, dok je starijih od 60 godina bilo 14%. Pretpostavljamo da starosna struktura uzorka odstupa od stvarne starosne strukture stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Tabela 4. Obrazovanje

	Frekvence	Procenti
Osnovna škola	221	14. 7
Zanat	210	14. 0
Srednja škola (četvrti stepen)	757	50. 5
Visa i visoka škola	312	20. 8
Total	1500	100. 0

Kada pogledamo starosnu strukturu uzorka, vidimo da je najmanji procenat ispitanika koji imaju završenu samo osnovnu školu (14,7%), slijede ih ispitanici sa završenim zanatom (trogodišnja srednja škola) 14%, dok je najviše ispitanika sa završenom srednjom školom (četvrti stepen). Svaki peti učesnik ovog istraživanja ima završenu višu ili visoku školu.

Tabela 5. Koje ste nacionalnosti?

	Frekvence	Procenti
Hrvat	229	15. 3
Bošnjak	677	45. 1
Srbin	577	38. 5

Jugosloven	16	1.1
Nešto drugo	1	.1
Total	1500	100.0

U istraživanju je učestvovalo najviše Bošnjaka (45%), slijede Srbi (38,5%) i Hrvati (15,3%). Interesantno je da se 16 ispitanika izjasnilo kao Jugosloveni, nakon petnaestak godina od raspada te zemlje.

Tabela 6. Region u kome se vrši ispitivanje:

	Frekvence	Procenti
Republika Srpska	600	40.0
Federacija BiH	900	60.0
Total	1500	100.0

S obzirom na entitetsku podijeljenost, u istraživanju je učestvovalo 40% građana Republike Srpske i 60% građana Federacije BiH.

Tabela 7. Tip naselja:

	Frekvence	Procenti
Grad	912	60.8
Selo	588	39.2
Total	1500	100.0

U uzorku se nalazi 60,8% ispitanika iz gradskih sredina i 39,2% stanovnika sela.

Tabela 8. Da li ste...

	Frekvence	Procenti
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	269	17.9
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	408	27.2
Vodim svoj posao	83	5.5
Student ili učenik	137	9.1
Penzioner	220	14.7
Nezaposleni	371	24.7
Odbija/ ne zna	12	.8
Total	1 500	100.0

Analiza uzorka, s obzirom na radnu angažovanost ispitanika, pokazuje da najviše ima zaposlenih u privatnim firmama (27,2%), potom nezaposlenih (24,7%), zaposlenih u državnim firmama (17,9%) i penzionera (14,7%). Najmanje je bilo studenata (9,1%) i onih koji vode svoj posao (5,5%).

Tabela 9. Kada imate u vidu ukupni mjesečni prihod vašeg domaćinstva...

	Frekvence	Procenti
Do 149 KM mjesečno	95	6.4
Od 150 do 249 KM mjesečno	143	9.5
Od 250 do 499 KM mjesečno	313	20.9
Od 500 do 999 KM mjesečno	473	31.5
Od 1.000 do 1,499 KM mjesečno	223	14.9
Od 1.500 KM mjesečno i više	55	3.7
Ne zna/ odbija	198	13.2
Total	1 500	100.0

S obzirom na ukupne mjesečne prihode svih članova u domaćinstvu, najveći broj ispitanika ima ukupan prihod od 500 KM do 1.000 KM (31,5%), dok jedna petina ispitanika ima prihode od 250 KM do 499 KM. Prihode preko 1.000 KM ima 18, 6% ispitanih građana. Najmanje je ispitanika sa prihodima do 149 KM, njih 6,4%.

Tabela 10. Koji od sljedećih izraza najbolje opisuje prirodu vaših vjerskih ubjedenja?

	Frekvence	Procenti
Nisam vjernik	80	5.3
Umjerena vjerska ubjedenja	1242	82.8
Konzervativna vjerska ubjedenja	125	8.3
Odbija	32	2.1
Ne zna	21	1.4
Total	1 500	100.0

Najveći broj ispitanika procjenjuje svoja vjerska ubjedenja kao umjerena (82,8%), dok 8,3% svoja vjerska ubjedenja opaža kao konzervativna. Tek nešto više od 5% učesnika u anketi izjavljuje da nije vjernik.

U skladu sa prethodnim odgovorima, najveći broj ispitanika na vjerske obrede odlazi nekoliko puta godišnje ili rjeđe.

Tabela 11. Da li odlazite na vjerske obrede?

	Frekvence	Procenti
Češće od jednom nedjeljno	72	4.8
Jednom nedjeljno	193	12.9
Jednom mjesecno	200	13.3
Nekoliko puta godišnje	585	39.0
Jednom godišnje ili rjeđe	213	14.2
Nikada	196	13.1
Odbija/ ne zna	41	2.8
Total	1 500	100.0

Tabela 12. Da li ste član neke političke partije?

	Frekvence	Procenti
Da	201	13.4
Ne	1265	84.3
Odbija	34	2.3
Total	1 500	100.0

U istraživanju je učestvovalo 13% ispitanika koji su članovi neke političke partije. Od tog procenta najviše je članova SNSD (34,3%), SDP BiH (14,9%), SDS (11,9%), dok je članova drugih partija bilo znatno manje.

Tabela 13. Ako ste član neke političke partije, koja je to partija?

	Frekvence	Procenti
Odbija	10	5.0
SNSD	69	34.3
Socijalistička partija	5	2.5
SDS	24	11.9
SRS RS	6	3.0
SRS Vojislav Šešelj	2	1.0
PDP	11	5.5
DNS	1	.5
DEPOS	2	1.0
Penzionerska stranka	3	1.5
SDA	14	7.0
SBiH	11	5.5
DNZ	2	1.0
LDS	1	.5

SDP BiH	30	14.9
HDZ BiH	7	3.5
HDZ-1990	3	1.5
Total	201	100.0

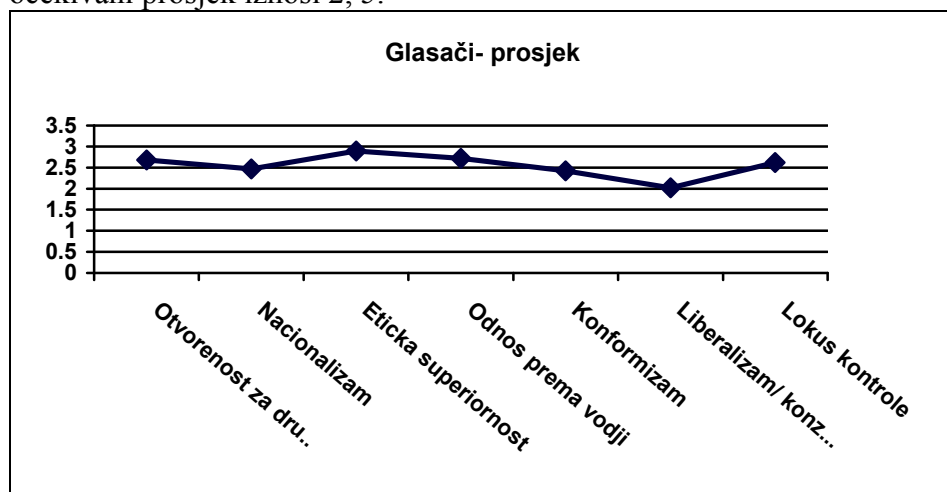
3.5 Metode obrade podataka

U analizi rezultata koristili smo sljedeće statističke metode: Hi-kvadrat test kod analize sociodemografski varijabli u odnosu na apstinente i glasače, t-test i analizu varijanse kada smo analizirali razlike između glasača i apstinenata, kao i između članova pojedinih političkih partija.

4. Rezultati istraživanja

4.1 Psihološki profil apstinenata i glasača

U ovom dijelu istraživanja saznaćemo koje su to osobine ličnosti najviše, a koje najmanje, izražene kod građana koji su glasali, kao i kod onih koji to nisu učinili, na izborima 2006. godine, i da li dobijene vrijednosti „odskaku” od prosjeka. Kao što smo ranije ukazali skale variraju od 1 (najmanje izražena vrijednost) do 4 (najviše izražena vrijednost), dok očekivani prosjek iznosi 2, 5.



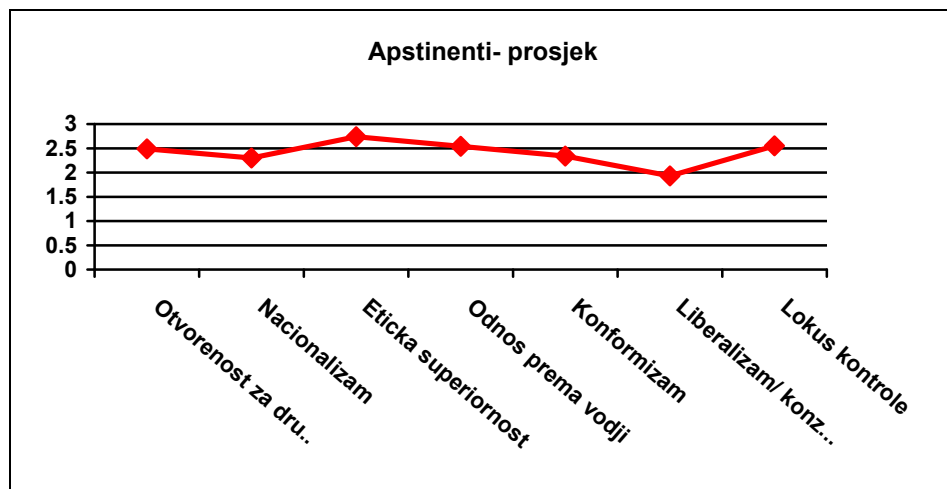
Grafikon 1

Tabela 14. Izraženost pojedinih osobina ličnosti kod glasača

	Tolerantnost za druge ideje	Nacionalizam	Etička superiornost	Odnos prema vođi	Konformizam	Liberalizam / konzervativizam	Lokus kontrole
M	2.68	2.47	2.89	2.72	2.42	2.02	2.62
N	1090	1090	1090	1090	1090	1090	1090
SD	.6344	.6367	.5539	.7575	.6922	.3893	.7335

Iz *grafikona 1 i tabele 14.* vidimo da su kod glasača najviše izražene sljedeće osobine: etička superiornost i izražen odnos prema vođi, a slijede smanjena tolerantnost za druge ideje i spoljašnji lokus kontrole. Najniže vrijednosti imamo na skali nacionalizma, konformizma i na skali liberalizam/konzervativizam.

Dobijeni rezultati nam ukazuju da prosječan glasač u Bosni i Hercegovini sebe smatra etički superiornim i ima izražen pozitivan odnos prema vođi. On nije tolerantan za druge ideje i u većoj mjeri ima izražen spoljašnji lokus kontrole. Kod njih je nacionalizam izražen u okviru prosjeka, kao i sklonost ka konformizmu.



Grafikon 2

Tabela 15. Izraženost pojedinih osobina ličnosti kod apstinenata

	Tolerantnost za druge ideje	Nacionalizam	Etička superiornost	Odnos prema vođi	Konformizam	Liberalizam / konzervativizam	Lokus kontrole
M	2.49	2.3	2.74	2.54	2.34	1.93	2.55
N	410	410	410	410	410	410	410
SD	.6717	.6551	.6152	.8728	.7064	.4056	.7911

Osobine ličnosti koje su najizraženije kod apstinenata (*tabela 15*) su: etička superiornost i lokus kontrole, a slijede odnos prema vođi i tolerantnost za druge ideje. Najmanje skorove smo dobili na skali nacionalizma i skali liberalizam/konzervativizam.

Kod apstinenata, osim na skali nacionalizma i skali liberalizam/konformizam, rezultati se grupišu prema vrijednostima koje su veće od očekivanog prosjeka. Vrijednosti dobijene na skali liberalizam/konzervativizam ukazuju da su apstinenti više liberalni nego konzervativni.

4. 2 Da li se glasači i apstinenti međusobno razlikuju?

Biće svakako interesantno vidjeti, da li postoji statistički značajna razlika između ove dvije kategorije ispitanika u odnosu na ispitivane osobine ličnosti.

Tabela 16. Tolerantnost na druge ideje kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasači	1090	2.6820	.63443	.01922
Apstinenti	410	2.4982	.67175	.03318

Tabela 16. 1 t-test

t	df	P
4.921	1498	.000

Istraživanje je pokazalo da postoji statistički značajna razlika između glasača i apstinenata kada se govori o tolerantnosti na druge ideje. Glasači u Bosni i Hercegovini su manje tolerantni, nego građani koji ne izlaze na izbore. Ne smijemo zaboraviti da je najveći broj građana Bosne i Hercegovine živio u periodu socijalizma, kojeg je zamijenio nacionalizam. I u jednom i u drugom periodu dominiralo je jedno ideološko učenje, a drugačija mišljenja ili ideje nisu bile poželjne (Biro, 2006). Zbog toga su vjerovatno i dobijene vrijednosti znatno više od prosjeka. Ostaje nam da pokušamo objasniti zbog čega su glasači manje tolerantni na druge ideje nego apstinenti.

Prije svega, istraživanje je pokazalo da među glasačima imamo znatno više osoba koje su ujedno i članovi neke političke partije, nego sto je to slučaj među apstinentima. Pretpostavljamo da najveći broj članova neke

političke partije prihvata i ideje koje ta politička partija promovira, što ne ostavlja puno prostora za usvajanje nekih drugih ideja. Takođe, starost apstinenata i glasača može uticati na njihovu otvorenost i tolerantnost prema drugim idejama. U ovom istraživanju populacija apstinenata je mlađa u odnosu na populaciju glasača, a poznato je da mlađi ljudi lakše prihvataju nove ideje.

Glasajući za neki politički koncept, pojedinci najčešće podrazumijevaju odbacivanje drugih političkih ideja i time izbjegavaju postojanje kognitivnog nesklada (disonance). Stiže se utisak da su apstinenti spremni da saslušaju mnoge ideje i budu prema njima nešto tolerantniji, ali vjerovatno zbog toga što ne izlaze na izbore i ne moraju da se opredjeljuju.

Tabela 17. Nacionalizam kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasaci	1090	2.4756	.63678	.01929
Apstinenti	410	2.3099	.65514	.03236

Tabela 17. 1 t-test

t	df	p
4.455	1498	.000

Kod glasača je izraženiji nacionalizam nego kod apstinenata. Ova razlika je značajna na nivou 0,01. Dobijeni rezultat je svakako očekivan, imamo li u vidu sve ono što se dešavalo na našim prostorima u proteklih dvadeset godina. Od početka devedesetih godina pa do danas, nacionalizam je dominantna ideologija u Bosni i Hercegovini. Nažalost, pod nacionalizmom se često ne podrazumijeva samo identifikacija sa svojom etničkom grupom (narodom) ili ponos što pripadate toj grupi, već etnocentrizam i superiornost svog naroda u odnosu na druge.

Na posljednjim opštim izborima u Bosni i Hercegovini 2006. godine, nacionalna retorika² je preovladavala ne samo kod partija kao što su SDS, SDA, HDZ BiH i HDZ 1990 nego i kod partija koje u svom nazivu imaju odrednicu socialdemokrate (Kukić, 2006; Sadiković, 2006). Prijetnje o ukidanju entiteta Republike Srpske koje su dolazile od strane partija iz Federacije BiH, naročito Stranke za BiH, dovele su do

² Izbori u Bosni i Hercegovini – Analiza predizbornog, izbornog i postizbornog procesa. Centar za humanu politiku. pristupljeno 24. 06. 2007. godine. www. chpngo. org

homogenizacije srpskog biračkog tijela u Republici Srpskoj, jer se izlazak na izbore doživljavao kao jedan oblik referenduma kako za opstanak entiteta, tako i otcjepljenja tog entiteta od Bosne i Hercegovine. S druge strane, najava referenduma i otcjepljenja Republike Srpske isprovocirala je najveći broj Bošnjaka da svoj glas na izborima daju političkoj partiji koja se zalaže za unitarizaciju Bosne i Hercegovine. Sva tri naroda su glasala za predstavnike svojih nacionalnih partija, štiteći tako svoje nacionalne interese.

Nacionalna retorika nije prihvatljiva svim građanima Bosne i Hercegovine, ali u nedostatku prave političke alternative oni najčešće ne glasaju na izborima ili glasaju za partiju za koju procijene da će nanijeti najmanje štete. Neprihvatanje nacionalističke ideologije i nemanje adekvatne političke alternative može biti jedan od važnijih razloga apstinencije, ali svakako ne i jedini.

Tabela 18. Etička superiornost kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasaci	1090	2.8951	.55395	.01678
Apstinenti	410	2.7434	.61528	.03039

Tabela 18. 1 t-test

t	df	p
4.584	1498	.000

Građani Bosne i Hercegovine, koji su glasali na posljednjim Opštim izborima 2006. godine, razlikuju se od onih koji to nisu učinili kada se govori o etičkoj superiornosti. Ta razlika je statistički značajna ($p < 0,01$).

Kao što smo naglasili u teorijskom dijelu, političke partije u svojim programima promovišu neka moralna načela za koja se zalažu i koja nastoje ostvariti. Ta načela, u najvećem broju slučajeva, sama po sebi su dobra, ali se razlikuje način na koji se ostvaruju. Možemo, sa velikom sigurnošću, tvrditi da građani koji glasaju za određenu političku partiju, u velikoj mjeri, prihvataju vrijednosti i stavove za koje se ta partija, u tom trenutku, zalaže (Milošević, 1999). Psihološka istraživanja su pokazala da čovjek teži dosljednosti, i u mišljenju i u ponašanju, da bi izbjegao kognitivnu disonancu (Festinger prema Rejk i Edkok, 1978). Možemo pretpostaviti da će glasači nastojati da imaju konzistentne političke stavove, koji se opažaju kao tačni i bolji u odnosu na stavove glasača

drugih partija, koje je teško promijeniti. Ne smijemo zaboraviti ni grupnu dinamiku, kada se mijenja percepcija vlastite grupe tj. „nas” (glasača jedne političke partije), u odnosu na „njih” (apstinate ili pripadnike druge političke partije). Sopstvena grupa se opaža kao mnogo bolja nego što stvarno jeste, a to kod pojedinca izaziva osjećanje sigurnosti, vlastite vrijednosti i samopoštovanja.

Ono što je bilo specifično za posljednje izbore 2006. godine jeste ubjedljiva pobjeda dva politička oponenta: Milorada Dodika i Harisa Silajdžića. Ova dva lidera su, kroz podizanje etničkih tenzija, nekoliko mjeseci prije izbora, dovela do toga da se oni, njihove partije i njihovi stavovi doživljavaju kao jedino moguće rješenje za Bošnjake i Srbe. Na našim prostorima, učestvovanje na izborima se često predstavlja kao pitanje života i smrti za svaki narod, a glasanje je patrotski čin koji obezbjeđuje sigurnost vlastitog naroda. Otuda, vjerovatno, i potiče i jedan dio etičke superiornosti glasača u odnosu na apstinate.

Tabela 19. Odnos prema vođi kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasaci	1090	2. 7256	. 75750	. 02294
Apstinenti	410	2. 5439	. 87289	. 04311

Tabela 19. 1 t-test

t	df	p
3.966	1498	. 000

Postoji statistički značajna razlika između glasača i apstinenata kada se radi o odnosu prema vođi, glasači imaju izraženiju potrebu za vođom od apstinenata. Možemo reći da su ovi rezultati očekivani, a evo i zašto.

Kao što smo i ranije naglasili, najveći broj članova političkih partija disciplinovano izlazi na izbore. Lojalnost svojoj partiji, vrlo često, prati i nekritičko prihvatanje lidera te stranke. To se, veoma dobro, može vidjeti kod odgovora na pitanje: „*Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate, šta Vam je najvažnije... ?*”, od ukupnog broja ispitanika koji su naveli kao odgovor - lider stranke, 78,3% su glasači, a 21,7% apstinenti. U prilog ovoj tezi ide i istraživanje Agencije Partner Marketing iz Banje Luke na punoljetnim građanima Republike Srpske, koje je pokazalo da

78,4% ispitanika smatra da je narodu potreban jedan vođa, a ne mnogo partija.³

Takođe, moramo imati na umu i činjenicu da je najveći broj stranka u regionu, kao i u Bosni i Hercegovini, liderskog tipa (Orlović, 2006). To se dobro može vidjeti po političkoj dugovječnosti partijskih lidera koje najčešće bolest, smrt ili pritisci međunarodne zajednice udaljavaju sa pozicije prvih ljudi partija na čijem su čelu. Veoma dobra ilustracija ove teze su i dešavanja unutar stranaka nakon postignutih loših rezultata na izborima. Tada obično dolazi do preispitivanja rada stranke, ali se, najčešće, ne preispituje rad lidera i oni ostaju nedodirljivi.

Tabela 20. Konformizam kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasaci	1090	2.4284	.69225	.02097
Apstinenti	410	2.3476	.70643	.03489

Tabela 20. 1 t-test

t	df	p
2.005	1498	.045

Između glasača i apstinenata postoji statistički značajna razlika na skali konformizma. Ovdje možemo govoriti o onoj vrsti konformizma koja dovodi do promjene ponašanja pojedinca pod pritiskom grupe. Možemo reći da je ovakav rezultat donekle očekivan, a može se objasniti na nekoliko načina.

Prije svega, moramo naglasiti da veliki broj glasača izlazak na izbore opaža kao svoju građansku dužnost (jer to od njih traže politički lideri) i ništa ih ne može pokolebati u toj namjeri. Oni izlaze na izbore, (mada su, po pravilu, razočarani stanjem u državi)⁴, da bi glasali a ne birali.

Jedan dio građana Bosne i Hercegovine izlazi na izbore, iz straha od druga dva naroda. Smatraju da glasanjem za partije iz svog etničkog miljea sprečavaju dominaciju druga dva naroda u Bosni i Hercegovini. Kod ovakvog načina glasanja najvažnije je izaći na glasanje i svoj glas

³ Istraživanje Agencije PARTNER Marketing Consulting, Novi Reporter br. 185, objavljeno 27. 09. 2006.

⁴ Istraživanje Agencije PARTNER Marketing Consulting, Novi Reporter br. 186, objavljeno 04. 10. 2006

dati političkim partijama iz sopstvenog naroda, dok je manje važno za koju opciju će se glasati.

Trenutno se u Bosni i Hercegovini mnogo razgovara o politici, ali se o njoj malo zna. Malo je građana koji razumiju sadržinu paketa Ustavnih promjena iz aprila 2006. godine ili stvarne posledice reforme policije. Oni te informacije dobijaju „prežvakane” od strane domaćih političara. Ne treba da napominjemo da se interpretacije svih tih pitanja razlikuju u zavisnosti od toga da li ih interpretiraju bošnjački, hrvatski ili srpski političari. To zbunjuje građane i u strahu da ne budu prevareni, od strane druga dva naroda, izlaze na izbore i glas daju političkim predstavnicima svog naroda.

Tabela 21. Liberalizam i konzervativizam kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasaci	1090	2.0244	.38938	.01179
Apstinenti	410	1.9385	.40561	.02003

Tabela 21. 1 t-test

t	df	p
3.767	1498	.000

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji statistički značajna razlika između glasača i apstinenata na skali liberalizam-konzervativizam. Naime, glasači su konzervativniji od apstinenata. Ove rezultate smo mogli i očekivati, imamo li u vidu da je nacionalistička ideologija dominirala u Bosni i Hercegovini u proteklih dvadeset godina.

Neka ranija istraživanja konzervativizma pokazala su da u okviru njega imamo izraženost etnocentrizma, religioznosti, autoritarnosti, tradicionalizama i okrenutost prošlosti i dr. Pogledamo li rezultate izbora od početka devedesetih do danas vidjećemo da su vlast osvajale upravo one stranke koje su isticale nacionalnu pripadnost, etnocentrizam, povratak tradiciji i religiji. Znači, takav koncept je bio primamljiv glasačima u Bosni i Hercegovini. Vjerske institucije su po pravilu konzervativne i svi dosadašnji izbori, pa i posljednji 2006. godine, pokazali su koliko je podrška, ili odsustvo kritike, vjerskih vođa važna za pridobijanje glasača. Na posljednjim izborima, za naklonost Islamske vjerske zajednice vođena je velika borba između Stranke za BiH i SDA, dok partije iz

Republike Srpske vode računa da njihova predizborna retorika bude u skladu sa interesima Srpske pravoslavne crkve (Marković, 2006).

Kada govorimo o konzervativizmu i liberalizmu na našim prostorima moramo biti oprezni pri interpretaciji rezultata, zbog toga što je najveći broj građana živio u doba socijalizma i nosi neke vrijednosti jednako prihvatljive i konzervativcima i liberalima; kao što su: jednakost svih ljudi pred zakonom, besplatna zdravstvena zaštita ili dužnost države da pruži socijalnu pomoć svim građanima. Analizirajući svako od pitanja pojedinačno, vidimo da se apstinenti i glasači razlikuju samo u nekim stavovima i to: kada se govori o tome „da je zatvaranje u sopstvenu naciju na pragu 21. vijeka besmisleno” i da li abortus treba dozvoliti ili ne.

Tabela 22. Lokus kontrole kod glasača i apstinenata

	N	M	SD	SEM
Glasaci	1090	2.6268	.73356	.02222
Apstinenti	410	2.5545	.79119	.03907

Tabela 22. 1 t-test

T	df	p
1.665	1498	.096

Ne postoji statistički značajna razlika između glasača i apstinenata u odnosu na lokus kontrole. Kao što vidimo, i jedni i drugi imaju izražen spoljašnji lokus kontrole, tj. smatraju da spoljašnji faktori Bog, sreća ili sudbina upravljaju njihovim životima. Ovo je donekle neočekivano, smatrali smo da će glasači imati izraženiji unutrašnji lokus kontrole jer svojim učešćem na izborima „kroje” sudbinu Bosne i Hercegovine.

4. 3 Šta možemo zaključiti o glasačima i apstinentima?

Redosljed izraženih osobina kod apstinenata i glasača se neznatno razlikuju, ali ta razlika može imati veliki uticaj na njihov odnos prema političkoj participaciji. I glasači i apstinenti sebe smatraju kao etički superiorne, ali onda među njima nastaju razlike. Kod glasača je izražena potreba za vođom, što može da predstavlja „okidač” za izlazak na izbore i glasanje. Kod apstinenata je dosta izražen spoljašnji lokus kontrole i oni vjerovatno razmišljaju na sljedeći način: „Neko drugi odlučuje o mojoj sudbini i zbog toga nema smisla izlaziti na izbore.” Ove dvije kategorije

ispitanika se takođe razlikuju u stepenu izraženosti pojedinih osobina, npr. glasači imaju više skorove na skoro svim skalama, u odnosu na apstinate. Vidimo da su, i kod glasača i kod apstinenata, sve vrijednosti više od očekivanih prosječnih vrijednosti, što nam pokazuje da ni jedni ni drugi nisu otvoreni za nove ideje, da su nacionalisti, da sebe smatraju etički superiornima, da imaju izraženu potrebu za vođom, da su skloni konformizmu i da vjeruju da njihovim životima upravlja neko drugi.

Istraživanje je pokazalo postojanje značajnih razlika između apstinenata i glasača u odnosu na tolerantnost na druge ideje, stepen izraženosti nacionalizma, etičku superiornost, odnos prema vođi, konformizmu i liberalizam/ konzervativizam. Razlika ne postoji samo u stepenu izraženosti lokusa kontrole.

Pokušaćemo objasniti zbog čega se razlikuju apstinenti i glasači, ali nam se nameće i veoma važno pitanje : Da li su ove razlike između glasača i apstinenata uzrok ili posljedica njihovog političkog ponašanja?

Ne smijemo zaboraviti ni to da, vjerovatno, postoji razlika između samih glasača, ali i unutar kategorije apstinenata. Mišljenja sam da su ove razlike znatno veće unutar kategorije apstinenata nego glasača. Evo i zašto: Neizlazak na izbore može biti potaknut različitim motivima: nezadovoljstvo trenutnom političkom situacijom, nezadovoljstvo radom domaćih političara, nezainteresovanost za politička dešavanja, nedostatak političke alternative ili je prisutan stav da, sa statusom međunarodnog protektorata i visokim predstavnikom u Bosni i Hercegovini, je besmisleno govoriti o demokratiji. Vjerovatno je da postoji još mnogo (manje ili više) banalnih razloga zbog čega, najmanje, polovina građana Bosne i Hercegovine ne izlazi na izbore. Glasači se razlikuju *samo* u tome koju političku opciju biraju na izborima. Svakako da i pored velikog broja političkih partija⁵, građani Bosne i Hercegovine nemaju veliki izbor kada se radi o raznovrsnosti političkih ideja. Rezultati analiza programa političkih partija pokazali su da više od polovine političkih partija nije ni imalo političke programe za Izbore 2006. godine. Sami programi su dosta slični jedni drugima i ne odgovaraju realnim potrebama građana Bosne i Hercegovine (to najbolje pokazuje izvještaj nevladine koalicije Grozd, 2006).

⁵ Na Opštim izborima u Bosni i Hercegovini učestvovalo je 36 političkih partija, 8 koalicija i 12 nezavisnih kandidata. Centralna izborna komisija BiH, pristupljeno 20. 06. 2007. godine. www.izbori.ba

Kako god bilo, istraživanje pokazuje postojanje razlika između apstinenata i glasača. Izgleda da u Bosni i Hercegovini, u poslednjih pet godina, postoji jedan broj ljudi koji stalno izlaze na izbore (njih oko 50%), s tim što varira izbor partije za koju glasaju. Glasaci su manje tolerantni prema drugačijim idejama. Možda bi tačnije bilo reći da su njihovi stavovi jasni i konzistentni, najčešće nacionalistički, ali se mijenjaju procjene o tome koja partija ili lider može najbolje zastupati te stavove. Tako imamo situaciju da su u Republici Srpskoj socijaldemokrati nacionalnom retorikom pobedili nacionaliste, a u Federaciji BiH Stranka za BiH dostigla SDA. Glasaci sebe procjenjuju etički superiornijim u odnosu na druge. Ostaje otvoreno pitanje, da li ih ta superiornost motiviše da izlaze na izbore ili je to posljedica izlaska na izbore. Kao što smo naglasili, kod glasača je izraženija potreba za vođom i konformizmom. Oni su najčešće disciplinovana glasačka mašinerija koja zbog osjećanja odgovornosti, straha ili nečeg trećeg izlazi na izbore. Pošto su kod nas partije mahom liderskog tipa i njihovi glasači imaju, u većem stepenu, potrebu za liderom koji će ih predstavljati i voditi. Kada živite u zemlji u kojoj se pripadnost narodu opaža kao jedna od najvažnijih vrlina, a glasanje za „svoje” kao jedina sigurnost opstanka vaše etničke grupe, onda vas ne iznenađuje što je konformizam u većoj mjeri prisutan kod glasača nego kod apstinenata. Kao što smo ranije spomenuli, nacionalizam je još uvijek dominantna ideologija u Bosni i Hercegovini a u okviru nacionalizma se afirmiše kolektivitet, religioznost, vraćanje tradiciji (što su sve odlike konzervativizma). Dajući glas partijama koje afirmišu nacionalizam, glasači prihvataju i konzervativizam.

Postoji mnogo razloga zašto neko izlazi na izbore ili ne izlazi, ali rezultati našeg istraživanja pokazuju da nije riječ samo o različitoj kombinaciji datih osobina, već i o intenzitetu—što su ove osobine ličnosti izraženije, to je veća mogućnost da će neko glasati na izborima.

Istraživanje je pokazalo da postoje značajne razlike između apstinenata i glasača i na socio-demografskim varijablama, što možete vidjeti u tekstu prof Šijakovića (2007).

5. 1 Socio- psihološki profil glasača

Prije nego počemo sa analizom dobijenih rezultata, moramo dati nekoliko napomena. U istraživanju su spomenute dvadeset i dvije političke partije, ali mi ćemo analizirati glasače osam stranaka. Osnovni

kriterijum za odabir tih partija je broj glasača koji su glasali za pojedinu partiju. Broj glasača je varirao, tako da imamo 260 glasača SNSD-a, 77 glasača SDS-a, 33 glasača PDP-a, 156 glasača SDA, 107 glasača Stranke za BiH, 147 glasača SDP BiH, 57 glasača HDZ BiH i 40 glasača HDZ-1990.

Svakako, bilo bi mnogo bolje da smo imali veći broj ispitanika koji su glasali za pojedine partije, ali to nismo mogli postići zbog niza problema s kojima smo se susretali na terenu i to: veliki broj odbijanja građana da učestvuju u istraživanju, odbijanje ispitanika da kažu za koju partiju su glasali na Izborima 2006. godine i nemogućnosti anketara da unaprijed identifikuju glasače manjih partija.

5. 2 Socio-demografske karakteristike glasača⁶

Među glasačima SNSD-a ima nešto više žena nego muškarca. Najčešće su starosti između 30 i 40 godina i podjednako žive u selu i u gradu. Najveći broj pristalica ove partije ima završenu srednju školu - četvrti stepen, i zaposleni su u državnom ili privatnom sektoru. Ukupan mjesečni prihod, najvećeg broja glasača SNSD-a, iznosi od 150 KM do 500 KM (42,6%), dok 36,6% ima prihode između 500 i 1 000 KM. Glasajući SNSD-a su Srbi koji sebe percipiraju kao osobe s umjerenim vjerskim ubjeđenjima. Među glasačima ove partije ima 26% onih koji su članovi neke partije, a njih 61, 5% glasa uvijek za istu partiju. Najvažniji kriterijumi zbog čega oni glasaju za neku partiju su ekonomski i politički program partije.

Glasajući SDS-a su najčešće muškarci, starosti preko 45 godina. Njihovi glasači najčešće dolaze sa sela. Obrazovanje glasača ove partije je najčešće četvrti stepen - srednje škole. Glasajući SDS-a najčešće rade u privatnim firmama, ali ima i veliki broj penzionera i nezaposlenih. Ukupan prihod u domaćinstvu do 500 KM ima 53,9% glasača SDS-a, dok 30,8% ima ukupne prihode od 500 KM do 1 000 KM. Najveći broj glasača svoja vjerska ubjeđenja opisuje kao umjerena, mada je 12,2% glasača SDS-a ima konzervativna vjerska ubjeđenja. Glasajući SDS-a su Srbi, a trećina je učlanjena u neku političku partiju. Najveći broj glasača SDS-a glasa uvijek za istu partiju, a kada se odlučuju za koga će glasati najvažniji im je politički i ekonomski program, ali i obećanja koja se daju u predizbornoj kampanji.

⁶ U prilogu br. 2 možete vidjeti detaljan prikaz socio-demografskih karakteristika glasača

Za PDP podjednako glasaju i muškarci i žene. Najveći broj glasača ove partije je starosti između 45 i 59 godina, mada je jedna trećina starosti između 30 i 44 godine. Glasajući najčešće dolaze iz gradskih sredina i imaju završenu srednju školu - četvrti stepen. Više od jedne trećine glasača ove partije ima završenu višu ili visoku školu. Glasajući PDP-a najčešće rade u državnim strukturama, i njihova primanja se kreću između 150 KM i 500 KM (33,3%) i od 500 KM do 1 000 KM (30,3%). Svoja vjerska ubjeđenja opisuju kao umjerena. Iako su glasači ove partije Srbi, interesantno je da 6,3% Bošnjaka glasa za ovu partiju. Svaki treći glasač PDP-a je član neke političke partije, a dvije trećine ispitanika uvijek glasa za istu partiju. Glasajući ove partije se odbijaju izjasniti koji su to faktori zbog kojih se odlučuju glasati za određenu partiju.

Za SDA podjednako glasaju i muškarci i žene. Ova politička partija ima ravnomjerno raspoređene glasače u skoro svim starosnim kategorijama, izuzev građana starijih od 60 godina (njih je nešto manje). Glasajući SDA dolaze najčešće iz gradova i imaju završenu srednju školu (četvrti stepen). Najveći broj glasača ove partije je nazaposlen, ili radi u državnom ili privatnom preduzeću. Skoro podjednak broj glasača ima ukupne mjesečne prihode od 150 KM do 500 KM i od 500 KM do 1 000 KM. Svaki peti glasač ove partije ima ukupni mjesečni prihod domaćinstva preko 1000 KM. Najveći broj pristalica SDA svoja vjerska ubjeđenja opisuje kao umjerena, dok 18,5% svoja vjerska uvjerenja doživljava kao konzervativna. Za SDA glasaju Bošnjaci. Među glasačima SDA imamo oko 10% članova neke političke partije, ali svaki drugi glasač uvijek glasa za istu političku opciju. Prilikom odabira partije za koju će glasati, simpatizerima SDA su najvažniji ekonomski i politički program stranke.

Stranka za BiH ima veću podršku među ženama nego muškarcima. Najveći broj glasača ove partije ima između 30 i 44 godine i živi u gradu. Glasajući Stranke za BiH u najvećem procentu imaju završenu srednju školu - četvrti stepen, mada je jedna trećina visoko obrazovanih. Najveći broj glasača ove partije je ili nezaposleno, ili radi u privatnim preduzećima. Kada se govori o prihodima, najveći broj simpatizera ove partije ima ukupne mjesečne prihode između 500 KM i 1000 KM, dok jedna četvrtina ima prihode od 150 KM do 500 KM, a druga četvrtina preko 1000 KM. Među glasačima ove partije najviše je onih sa umjerenim vjerskim ubjeđenjima. Za ovu političku partiju glasaju Bošnjaci. Među glasačima Stranke za BiH imamo samo 10% članova neke političke partije, a 25,2% glasa uvijek za istu partiju. Pri donošenju

odluke kome dati svoj glas, ekonomski program stranke je najvažniji kriterijum za glasače ove partije.

Za SDP BiH podjednako glasaju i muškarci i žene. S obzirom na starost, ova partija najveću podršku uživa kod glasača starosti između 30 i 44 godine. U kategorijama od 18 do 29 godina imamo 29, 3% glasača, a od 45 do 59 godina 23,8%. Oko tri četvrtine glasača SDP BiH dolazi iz grada. Oko polovine simpatizera ove stranke ima završenu srednju školu - četvrti stepen, dok je 32, 7% visoko obrazovanih. Najveći broj glasača ove partije radi u privatnim firmama, slijede nezaposleni i zaposleni u državnim sektoru. Nešto više od jedne trećine glasača SDP BiH imaju ukupan mjesečni prihod između 500 i 1 000 KM, dok je približno podjednak broj onih koji imaju prihode od 150 do 500 KM i preko 1 000 KM. Najveći broj glasača sebe opisuje kao umjerenog vjernika, dok 11,4% izjavljuje da nije vjernik. SDP BiH je multuetnička partija, mada je među simpatizerima najviše Bošnjaka, potom Hrvata pa Srba. Među onima koji glasaju za ovu partiju, nalazi se 17, 9% članova neke partije, ali nešto više od polovine (55,5%) uvijek je glasalo za istu partiju. Glasračima SDP BiH najvažniji je ekonomski program stranke pri odlučivanju za koga će glasati, dok je na drugom mjestu politički program.

HDZ BiH je partija za koju više glasaju muškarci nego žene. Glasrači ove partije najčešće su starosti između 30 i 44 godine, ali je svaki četvrti glasač mlađi od 30 godina. Glasrači ove partije podjednako dolaze i iz sela i iz grada, a najveći broj njih ima završenu srednju školu -četvrti stepen. Među glasačima ove partije, najviše je zaposlenih u privatnim firmama, ili nezaposlenog stanovništva, ali je u 42, 9% slučajeva ukupan mjesečni prihod njihovih domaćinstva preko 1000 KM. Trećina ispitanika ima prohode između 500 KM i 1000 KM. Oko polovine glasača HDZ BiH sebe vidi kao umjereni religiozne osobe, ali je 40,7% onih koji za sebe kažu da imaju konzervativna vjerska ubjeđenja. Za ovu partiju glasaju Hrvati. Od ukupnog broja glasača HDZ BiH, svaki deseti glasač je član neke političke partije, a 71,9% tvrdi da glasa uvijek za istu partiju. Najvažniji razlog zbog čega glasaju za neku partiju je njezin ekonomski program i lider partije.

Za HDZ -1990 više (češće) glasaju muškarci nego žene. Najveći procenat glasača je starosti između 30 i 44 godine, te podjednako dolaze i iz sela i iz grada. Među glasačima dominiraju oni sa završenom srednjom školom - četvrti stepen, i rade u privatnim firmama, dok petina radi u državnom sektoru. Ukupna mjesečna primanja glasača ove partije iznose od 500 do

1 000 KM (45,7%), a preko 1 000 KM 42,9%. Glasači HDZ -1990 imaju umjerena vjerska ubjeđenja. Pripadnici hrvatskog naroda glasaju za ovu stranku. Od ukupnog broja glasača ove partije, 7, 7% je član neke političke partije, a svaki treći glasač HDZ -1990 glasa uvijek za istu partiju. Politički i ekonomski program su faktori koji najviše utiču na izbor političke partije za koju će glasati na izborima.

5. 3 Psihološki profil glasača

Tabela 23. Osobine ličnosti glasača- prosječne vrijednosti

		Otvorenost za druge ideje	Nacio- nalizam	Etička superio- nost	Odnos prema vođi	Konfo- rmizam	Konzervativi zam/ liberalizam	Lokus kontrole
SNSD	M	2.79	2.56	2.96	2.73	2.50	2.11	2.57
	N	260	260	260	260	260	260	260
	SD	. 62	. 60	. 51	. 76	. 76	. 39	. 71
SDS	M	2.87	2. 88	3.02	2.93	2.47	2.19	2.66
	N	77	77	77	77	77	77	77
	SD	. 53	. 66	. 54	. 73	. 59	. 34	. 74
PDP	M	2.53	2.30	2.61	2 26	2.28	1.91	2.48
	N	33	33	33	33	33	33	33
	SD	. 54	. 66	. 62	. 83	. 74	. 30	. 84
SDA	M	2.78	2.69	3.07	3.06	2.48	1.95	2.90
	N	156	156	156	156	156	156	156
	SD	. 61	. 61	. 50	. 64	. 62	. 34	. 65
SBiH	M	2.57	2.54	2.88	2.78	2.37	1.90	2.72
	N	107	107	107	107	107	107	107
	SD	. 64	. 53	. 54	. 65	. 59	. 26	. 58
SDP BiH	M	2.49	2.03	2.80	2.69	2.48	1.95	2.49
	N	147	147	147	147	147	147	147
	SD	. 64	. 49	. 60	. 75	. 72	. 38	. 83
HDZ BiH	M	2 81	2.56	3.04	2.76	2.32	2.19	2.81
	N	57	57	57	57	57	57	57
	SD	. 65	. 72	. 57	. 82	. 71	. 45	. 73
HDZ - 1990	M	2.64	2.57	2.86	2.55	2.23	2.06	2.31
	N	40	40	40	40	40	40	40
	SD	. 60	. 50	. 46	. 80	. 64	. 43	. 86

Iz *tabela 23* i *23. 1* možemo vidjeti prosječne vrijednosti mjerenih osobina ličnosti glasača onih partija koje smo odabrali za analizu. Kod glasača svih političkih partija najviše je izražena etička superiornost. Glasači, svih političkih partija, sebe opažaju kao borce za pravdu i istinu, kao moralno superiorne u odnosu na druge. Kod glasača SNSD-a, PDP-a i HDZ BiH na drugom mjestu se nalazi zatvorenost za druge ideje⁷, dok se kod glasača SDS, SDA, Stranke za BiH i SDP BiH na drugom mjestu nalazi izražena potreba za vođom. Etička superiornost, zajedno sa izraženom potrebom za vođom i zatvorenosti za druge ideje, ukazuje da će glasači, u narednom periodu, veoma teško mijenjati svoja politička ubjeđenja. Kod skoro svih glasača na posljednjem mjestu se nalaze osobine konformizam i liberalizam/ konzervativizam. Imajući u vidu prosjeke koje smo dobili istraživanjem pojedinih *osobina* svih političkih partija, možemo reći da su ove osobine umjereno ili prilično izražene.

Tabela 23. 1 Osobine ličnosti glasača- prema izraženoosti osobina

SNSD	SDS	PDP	SDA	Stranka za BiH	SDP BiH	HDZ BiH	HDZ-1990
Etička superiornost	Etička superiornost	Etička superiornost	Etička superiornost	Etička superiornost	Etička superiornost	Etička superiornost	Etička superiornost
Otvorenost za druge ideje	Odnos prema vođi	Otvorenost za druge ideje	Odnos prema vođi	Odnos prema vođi	Odnos prema vođi	Lokus kontrole	Otvorenost za druge ideje
Odnos prema vođi	Otvorenost za druge ideje	Lokus kontrole	Lokus kontrole	Lokus kontrole	Lokus kontrole	Otvorenost za druge ideje	Nacionalizam
Lokus kontrole	Nacionalizam	Nacionalizam	Otvorenost za druge ideje	Otvorenost za druge ideje	Otvorenost za druge ideje	Odnos prema vođi	Odnos prema vođi
Nacionalizam	Lokus kontrole	Konformizam	Nacionalizam	Nacionalizam	Konformizam	Nacionalizam	Lokus kontrole
Konformizam	Konformizam	Odnos prema vođi	Konformizam	Konformizam	Nacionalizam	Konformizam	Konformizam
Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam	Konzervativizam/liberalizam

5.4 Da li se glasači ovih osam političkih partija međusobno razlikuju?

Sada ćemo vidjeti da li postoji statistički značajna razlika između glasača osam političkih partija u pogledu mjerenih osobina ličnosti.

⁷ Ako je dobijeni skor veći od 2 (što je očekivani prosjek) tada govorimo o zatvorenosti za nove ideje, a ako je dobijeni skor manji od 2 onda govorimo o otvorenosti za nove ideje.

Tabela 24. Tolerantnost na druge ideje kod glasača

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.7923	. 62002	. 03845
SDS	77	2.8701	. 53011	. 06041
PDP	33	2.5341	. 54957	. 09567
SDA	156	2.7877	. 61785	. 04947
Stranka za BiH	107	2.5701	. 64180	. 06204
SDP BiH	147	2.4949	. 64087	. 05286
HDZ BiH	57	2.8136	. 65471	. 08672
HDZ-1990	40	2.6469	. 60770	. 09609

Tabela 24. 1 ANOVA

	Df	F	p
Između grupa	8	9. 352	. 000
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 24. 1. 1. LSD⁸

		MD	p
SNSD	PDP	. 2582	. 023
	Stranka za BiH	. 2222	. 002
	SDP BiH	. 2974	. 000
SDS	PDP	. 3360	. 009
	Stranka za BiH	. 3000	. 001
	SDP BiH	. 3752	. 000
PDP	SDA	-. 2536	. 032
	HDZ BiH	-. 2795	. 038
SDA	Stranka za BiH	. 2176	. 005
	SDP BiH	. 2928	. 000
Stranka za BiH	HDZ BiH	-. 2435	. 016
SDP BiH	HDZ BiH	-. 3187	. 001

Iz *tabele 24* vidimo da su glasači SDS, HDZ BiH, SNSD i SDA najmanje tolerantni za prihvatanje drugih ideja, i između njih ne postoje statistički značajne razlike. Istraživanje je pokazalo da su najtolerantniji za druge

⁸ U LSD tabelama prikazane su statistički značajne razlike između osam političkih partija. Moramo napomenuti, ako postoji razlika između SNSD i SDP BiH, onda nema potrebe prikazivati i razliku između SDP BiH i SNSD. Ovim smo postigli preglednost tabela.

ideje glasači SDP BiH. Ovaj rezultat je donekle očekivan, jer se radi o glasačima nacionalnih partija gdje etnocentrizam i strah od drugih etničkih grupa parališe mogućnost usvajanja bilo kakvih novih ideja. Donekle iznenađuje visok skor glasača SNSD-a. S jedne strane, to se može objasniti otklonom ove partije prema nacionalizmu u toku izborne 2006. godine, što je i privuklo glasače zabrinute za opstanak Republike Srpske; s druge strane, u Republici Srpskoj nema novih ideja ni drugačijih gledišta koja bi mogla parirati danas dominantnom SNSD-u. Tolerancija glasača SDP BiH na druge ideje može se objasniti time da su glasači ove partije obrazovaniji u odnosu na glasače drugih partija, kao i činjenicom da dolaze mahom iz gradova. Osim toga, glasači SDP BiH su u proteklih petnaestak godina osjetili na svojoj koži „toleranciju” nacionalnih partija, što je u određenoj mjeri i moglo uticati na njihovu tolerantnost na druge ideje. Glasači Stranke za BiH i PDP su više tolerantni prema drugim idejama od glasača SDS-a, HDZ BiH, SNSD-a i SDA, ali su manje tolerantni u odnosu na SDP BiH. Tolerantnost na druge ideje glasača Stranke za BiH i PDP-a, možda se može objasniti i time da je najveći broj ovih glasača ranije glasao za neke druge partije da bi potom prihvatili neke druge političke ideje. Takođe, ove dvije partije nikada nisu bile toliko moćne da samostalno budu na vlasti, već uvijek kao dio koalicije, što je vjerovatno uticalo na veću idejnu fleksibilnost njihovih glasača. Glasači SNSD-a se ne razlikuju od glasača SDS-a, kada se govori o tolerantnosti na druge ideje, ali se razlikuju od SDP BiH, čiji su se glasači pokazali kao tolerantniji.

Tabela 25. Nacionalizam kod glasača

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.5601	.59733	.03704
SDS	77	2.8815	.65610	.07477
PDP	33	2.3011	.65875	.11467
SDA	156	2.6935	.61491	.04923
Stranka za BiH	107	2.5386	.52661	.05091
SDP BiH	147	2.0340	.49187	.04057
HDZ BiH	57	2.5636	.72431	.09594
HDZ-1990	40	2.5734	.50377	.07965

Tabela 25. 1 ANOVA

	Df	F	p
Između grupa	8	20.274	.000
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 25. 1. 1 LSD

		MD	P
SNSD	SDS	-. 3214	. 000
	PDP	. 2590	. 017
	SDA	-. 1334	. 024
	SDP BiH	. 5261	. 000
SDS	PDP	. 5804	. 000
	SDA	. 1880	. 021
	Stranka za BiH	. 3429	. 000
	SDP BiH	. 8475	. 000
	HDZ BiH	. 3179	. 002
	HDZ-1990	. 3081	. 007
PDP	SDA	-. 3924	. 000
	Stranka za BiH	-. 2374	. 041
	SDP BiH	. 2671	. 018
	HDZ BiH	-. 2625	. 040
	HDZ-1990	-. 2723	. 048
SDA	Stranka za BiH	. 1550	. 035
	SDP BiH	. 6595	. 000
Stranka za BiH	SDP BiH	. 5045	. 000
SDP BiH	HDZ BiH	-. 5296	. 000
	HDZ-1990	-. 5394	. 000

Najveće nacionaliste nalazimo među glasačima SDS-a i SDA. Slijede ih glasači HDZ - 1990 i HDZ BiH, SNSD i Stranke za BiH. Najmanje nacionalizma nalazimo kod glasača PDP-a i SDP BiH. Možemo reći da su dobijeni rezultati očekivani. Nacionalizam SDS-a, SDA i oba HDZ-a je sastavni dio njihovih političkih programa, koje revnosno sprovode. Visok skor na skali nacionalizma kod glasača SNSD-a ide u prilog tezi da je ova partija, na posljednjim izborima 2006, svojom nacionalnom retorikom privukla dobar dio razočaranih nacionalista u Republici Srpskoj. SDP BiH je partija koja baštini socijaldemokratske principe koji su, prirodno, u suprotnosti sa nacionalističkom ideologijom (što se i vidi kod glasača ove partije), ali ta partija ima veliki uticaj samo u Federaciji BiH. Nacionalizam u Bosni i Hercegovini danas nalazi uporište u samoj organizaciji države (podjela na kantone i entitete) i njenom Ustavu (konstitutivnost naroda), što najčešće ima za posljedicu da glasači jedne etničke grupe glasaju samo za partije koje dolaze iz njihovog etničkog miljea, tj. entiteta.

Tabela 26. Etička superiornost kod glasača

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.9615	. 51243	. 03178
SDS	77	3.0216	. 53834	. 06135
PDP	33	2.6128	. 62492	. 10878
SDA	156	3.0748	. 50441	. 04038
Stranka za BiH	107	2.8795	. 53941	. 05215
SDP BiH	147	2.8005	. 59990	. 04948
HDZ BiH	57	3.0429	. 57342	. 07595
HDZ-1990	40	2.8583	. 45846	. 07249

Tabela 26. 1 ANOVA

	Df	F	p
Između grupa	8	10.469	. 000
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 26. 1. 1 LSD

		MD	p
SNSD	PDP	. 3487	. 000
	SDA	-. 1132	. 038
	SDP BiH	. 1611	. 004
SDS	PDP	. 4089	. 000
	SDP BiH	. 2212	. 004
PDP	SDA	-. 4620	. 000
	Stranka za BiH	-. 2667	. 013
	HDZ BiH	-. 4301	. 000
SDA	Stranka za BiH	. 1952	. 004
	SDP BiH	. 2743	. 000
	HDZ-1990	. 2165	. 023
SDP BiH	HDZ BiH	-. 2424	. 004

Na skali etičke superiornosti najveće skorove nalazimo kod glasača SDA, HDZ BiH i SDS, i između njih ne postoji statistički značajna razlika. Glasači ovih partija sebe opažaju kao ekskluzivne zastupnike nacionalističkih ideja u koje duboko vjeruju i koje se ne dovode u pitanje. Sve što se dešavalo od devedesetih godina prošlog vijeka do danas, daje za pravo glasačima ovih partija da smatraju da su u pravu, tj. da nacionalizam na ovim prostorima nema alternativu. Ove partije, takođe, sebe ističu kao glavne braniocje interesa svojih etničkih grupa, pa jedan

dio moralne superiornosti vjerovatno potiče i odatle. Iza ovih partija slijede SNSD, Stranka za BiH, HDZ -1990 i SDP BiH. U ovoj grupi se nalaze stranke koje su nastale, ili su punu afirmaciju stekle, nakon završetka rata. Možda upravo nepostojanje ovih partija prije i u toku rata, kao posljedicu ima i smanjen osjećaj etičke superiornosti, u odnosu na partije koje su nastale prije rata. Interesantno je da se glasači SNSD-a, razlikuju od glasača SDP BiH. Ovako visok skor glasača SNSD-a se može objasniti time da se ova partija, u toku predizborne kampanje 2006. godine, nametnula kao jedini mogući odgovor na pritiske koji su dolazili iz Federacije BiH, i to je vjerovatno uticalo da se kod njihovih glasača stvori osjećanje borbe za pravedne ciljeve i moralnu superiornost.

Ne smijemo zaboraviti da je dobar dio stranaka, kao npr. Stranka za BiH i HDZ-1990, nastao izdvajanjem iz već postojećih stranaka i da su njihovi glasači ranije glasali za neke druge stranke. Sve to opet ukazuje na odsustvo političke principijelnosti - kako stranačkog vrha tako i njihovih glasača.

Tabela 27. Odnos glasača prema vodi

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.7274	.75796	.04701
SDS	77	2.9278	.72654	.08280
PDP	33	2.2559	.82799	.14413
SDA	156	3.0577	.63890	.05115
Stranka za BiH	107	2.7840	.64803	.06265
SDP BiH	147	2.6916	.74601	.06153
HDZ BiH	57	2.7563	.81661	.10816
HDZ-1990	40	2.5528	.80300	.12697

Tabela 27. 1 ANOVA

	df	F	p
Između grupa	8	9.002	.000
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 27. 1. 1 LSD

		MD	p
SNSD	SDS	-.2005	.034
	PDP	.4715	.000
	SDA	-.3303	.000

SDS	PDP	. 6720	. 000
	SDP BiH	. 2362	. 021
	HDZ-1990	. 3751	. 008
PDP	SDA	-. 8018	. 000
	Stranka za BiH	-. 5281	. 000
	SDP BiH	-. 4357	. 002
	HDZ BiH	-. 5004	. 002
SDA	Stranka za BiH	. 2737	. 003
	SDP BiH	. 3661	. 000
	HDZ BiH	. 3014	. 008
	HDZ-1990	. 5049	. 000

Najizraženiju potrebu za vođom nalazimo kod glasača SDA i SDS. Slijede Stranka za BiH, HDZ BiH, SNSD i SDP BiH. Najmanju potrebu za vođom imamo kod glasača HDZ-1990 i PDP. Ne treba nas iznenaditi izražena potreba glasača SDA i SDS-a za vođama, ni oni se međusobno ne razlikuju. Prvi lideri ovih partija, Izetbegović i Karadžić, bili su ključne ličnosti u bosanskohercegovačkoj politici dugi niz godina. Obojica su se često opisivala kao „očevi nacije” ili njezini „najveći sinovi” a ni jedan od ova dva lidera nije smijenjen ili zamijenjen u demokratskoj proceduri. Izetbegović je bio prvi čovjek SDA sve do svoje smrti, dok je Karadžić napustio mjesto lidera SDS-a pod pritiskom Međunarodne zajednice i zbog optužnice za počinjene ratne zločine. Sa njihovim odlaskom i politički uticaj ovih partija slabi. Do danas, ni jedna od ove dvije stranke nije uspjela popuniti praznine ostale iza prvih lidera, a što (izgleda) veoma frustrira njihove glasače. Sličnu situaciju imamo i kod HDZ BiH, iako je ova stranka promijenila nekoliko lidera od svog osnivanja do danas, pa se može reći da je smrću predsjednika Hrvatske F. Tuđmana i ova stranka ostala bez vođe.

Partije kao što su Stranka za BiH, SNSD i SDP BiH su partije koje su se afirmisale tek poslije rata, a njihovi lideri su svoj imidž mukotrпно i beskompromisno gradili. Ni jedna od ovih partija nije, bez obzira na političke uspjehe ili neuspjehe, mijenjala svoje lidere. Preispitivanje ispravnosti rada i postupaka lidera ovih stranaka, najčešće bi se završavalo odlaskom nezadovoljnih članova stranke i povećanjem uticaja pomenutih lidera. Danas je teško zamisliti, što potvrđuju i ovi rezultati, rad ovih partija bez jakih i dominantnih lidera. Oni su glavni aduti svojih partija i od njihove sposobnosti i harizmatičnosti najčešće i zavise izborni rezultati.

Što se tiče glasača PDP-a, moramo imati na umu da oni nikada nisu ni imali dovoljno harizmatičnog vođu sposobnog da privuče veliki broj glasača. Ova partija je gradila svoj imidž na ideji saveza eksperata i stručnjaka, zapravo više menadžera i tehnokrata nego političara. HDZ-1990 je relativno nova partija, nastala otcjepljenjem nezadovoljnih članova HDZ BiH. Možda je baš to nezadovoljstvo radom vrha bivše stranke i dovelo do toga da imaju male skorove na skali odnos prema vođi.

Tabela 28. Konformizam kod glasača

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.4962	.76481	.04743
SDS	77	2.4654	.58947	.06718
PDP	33	2.2778	.74029	.12887
SDA	156	2.4765	.62144	.04975
Stranka za BiH	107	2.3676	.59379	.05740
SDP BiH	147	2.4841	.72474	.05978
HDZ BiH	57	2.3216	.70911	.09392
HDZ-1990	40	2.2292	.64017	.10122

Tabela 28. 1 ANOVA

	df	F	p
Između grupa	8	2.005	.043
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 28. 1. 1 LSD

		MD	p
SNSD	HDZ-1990	.2670	.023
SDA	HDZ-1990	.2473	.043
SDP BiH	HDZ-1990	.2550	.038

Konformizam je najviše zastupljen kod glasača SNSD-a, SDP BiH, SDA i SDS-a. Slijede Stranka za BiH, HDZ BiH, PDP, a najmanje je prisutan kod glasača HDZ-1990. Izgleda da se glasači u Bosni i Hercegovini ne razlikuju u velikoj mjeri kada se radi o izraženosti konformizma. Priklanjanje većini, i neisticanje u odnosu na druge, jeste osobina koja se nalazi kod najvećeg broja glasača, bez obzira kojoj partiji pripadaju. Interesantna je činjenica da su glasači SNSD-a i SDP-a BiH najviše skloni konformizmu. Da li je to zbog toga što su njihovi glasači

simpatizeri ljevice (naročito glasači SDP BiH) i dobro se sjećaju perioda socijalizma kada je konformizam bio poželjna i isplativa osobina? Možda je jedan od razloga i to što se, od devedesetih godina do danas, o ljevici govori kao o nečemu pogubnom za svaki narod, i da je konformizam (ili ilegala) samo sredstvo da simpatizeri ljevice opstanu na ovim prostorima. Treći razlog može biti i dominacija lidera u obje partije, a konformizam je efikasan način opstanka i sticanja koristi. U SDS-u i u SDA konformizam se podrazumijeva, jer to su partije koje su do nedavno imale svu moć u svojim rukama (i figurativno i bukvalno), i koje su kontrolisale sva dešavanja u oba entiteta. Tada i nije bilo poželjno drugačije misliti. Dodamo li tome i to da su ove dvije partije perjanice nacionalizma koji uvijek stavlja ineterese svoje etničke grupe ispred interesa pojedinca, onda ovaj rezultat ne iznenađuje.

Možemo pretpostaviti, glasači Stranke za BiH i PDP-a su manje konformisti, samim tim što su glasali za partije koje nisu bile dominantne na političkoj sceni Bosne i Hercegovine, ali je teško reći šta ih je motivisalo da glasaju za ove partije. Kada je riječ o HDZ BiH, moramo imati na umu da je ova stanka preživjela odvajanje jednog dijela partije i stvaranje nove stranke HDZ-1990. To je vjerovatno donekle i uticalo na male vrijednosti konformizma kod njihovih glasača. Takođe, ne smijemo zaboraviti na nezadovoljstvo Hrvata trenutnim položajem u Bosni i Hercegovini i svijest da izražen konformizam njihove etničke grupe može dovesti do marginalizacije u političkom životu ove zemlje.

Tabela 29. Konzervativizam/liberalizam kod glasača

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.1083	.39290	.02437
SDS	77	2.1898	.34142	.03891
PDP	33	1.9068	.30392	.05291
SDA	156	1.9532	.33690	.02697
Stranka za BiH	107	1.9008	.25709	.02485
SDP BiH	147	1.9461	.38498	.03175
HDZ BiH	57	2.1930	.44644	.05913
HDZ-1990	40	2.0596	.43287	.06844

Tabela 29. 1 ANOVA

	df	F	p
Između grupa	8	8.793	.000
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 29. 1. 1 LSD

		MD	p
SNSD	PDP	. 2015	. 003
	SDA	. 1551	. 000
	Stranka za BiH	. 2075	. 000
	SDP BiH	. 1622	. 000
SDS	PDP	. 2831	. 000
	SDA	. 2367	. 000
	Stranka za BiH	. 2890	. 000
	SDP BiH	. 2437	. 000
PDP	HDZ BiH	-. 2862	. 000
SDA	HDZ BiH	-. 2398	. 000
Stranka za BiH	HDZ BiH	-. 2922	. 000
	HDZ-1990	-. 1588	. 019
SDP BiH	HDZ BiH	-. 2469	. 000

Na skali konzervativizam- liberalizam, najveće skorove nalazimo kod glasača HDZ BiH, SDS, SNSD i HDZ -1990. Među glasačima ovih partija nema statistički značajnih razlika. Slijede SDA, SDP BiH, PDP i Stranka za BiH. Rezulteti dobijeni za glasače HDZ BiH i SDS ne iznenađuju, ako imamo u vidu da su ovo nacionalne stranke koje više afirmišu pripadnost kolektivu, tj. etničkoj grupi, a ne slobodu i prava pojedinca. Takođe, moramo naglasiti da su ove partije bliske s katoličkom tj. pravoslavnom crkvom, koje su same po sebi konzervativne. Interesantno je postignuće glasača SNSD-a a može se objasniti time da je ova partija na posljednjim izborima privukla veliki broj razočaranih konzervativnih i nacionalistički orijentisanih glasača u Republici Srpskoj. Sve što je rečeno za HDZ BiH, važi i za HDZ-1990 jer oni se i ne razlikuju u velikoj mjeri.

Glasači SDA nisu ništa konzervativniji od glasača SDP BiH, PDP i Stranke za BiH i teško je reći zbog čega je to tako. Moguće je jer Tihić, kao prvi čovjek SDA, nastoji ovu partiju pozicionirati više ka centru, a samim tim i neke „opasne” ideje postaju prihvatljivije glasačima ove partije. SDP BiH baštini ideje socijaldemokratije, pa može se očekivati da članovi ove stranke budu nešto otvoreniji za liberalne ideje.

Glasači Stranke za BiH i PDP-a su obrazovaniji u odnosu na glasače drugih političkih partija i to je mogući razlog zbog čega su najmanje konzervativni.

Tabela 30. Lokus kontrole kod glasača

	N	M	SD	SEM
SNSD	260	2.5671	. 71002	. 04403
SDS	77	2.6551	. 74111	. 08446
PDP	33	2.4781	. 84001	. 14623
SDA	156	2.9024	. 64657	. 05177
Stranka za BiH	107	2.7165	. 57619	. 05570
SDP BiH	147	2.4875	. 82969	. 06843
HDZ BiH	57	2.8129	. 73348	. 09715
HDZ-1990	40	2.3139	. 85546	. 13526

Tabela 30. 1 ANOVA

	df	F	p
Između grupa	8	5. 974	. 000
Unutar grupa	889		
Total	897		

Tabela 30. 1. 1 LSD

		MD	p
SNSD	SDA	-. 3353	. 000
	HDZ BiH	-. 2458	. 020
	HDZ-1990	. 2532	. 039
SDS	SDA	-. 2473	. 014
	HDZ-1990	. 3412	. 015
PDP	SDA	-. 4243	. 002
	HDZ BiH	-. 3348	. 034
SDA	Stranka za BiH	. 1859	. 040
	SDP BiH	. 4149	. 000
	HDZ-1990	. 5885	. 000
Stranka za BiH	SDP BiH	. 2290	. 013
	HDZ-1990	. 4026	. 003
SDP BiH	HDZ BiH	-. 3253	. 004
HDZ BiH	HDZ-1990	. 4990	. 001

Najveći skor na skali lokusa kontrole imaju glasači SDA, HDZ BiH i Stranke za BiH; slijede SDS, SNSD, SDP BiH, PDP i HDZ-1990. Naše istraživanje je pokazalo da među glasačima SDA i HDZ BiH ima najviše ispitanika koji svoja vjerska ubjedenja opisuju kao konzervativna. Otuda možda i potiče vjerovanje da je malo toga u rukama pojedinca (da malo toga zavisi od njega), već zavisi od neke spoljašnje sile - kod njih

konkretno od Božije volje. Ovim argumentima se može objasniti i visok skor glasača SDS-a, ali ne i glasača Stranke za BiH.

Ineteresantno je da se glasači SNSD-a ne razlikuju od glasača SDS-a kada se radi o lokusu kontrole, dok se partije iz Federacije BiH međusobno znatno više razlikuju pa tako postoji razlika između glasača SDA i Stranke za BiH, SDP BiH i HDZ BiH. Takođe, postoji razlika između glasača HDZ BiH i HDZ-1990 u stepenu izraženosti lokusa kontrole. Očito je da najveći broj glasača u Bosni i Hercegovini malo vjeruje da svoju sudbinu drže u svojim rukama, već da to zavisi od spoljnih činilaca.

5. 5 Šta možemo zaključiti o glasačima pojedinih političkih partija?

Dobijeni rezultati nam pokazuju da, bez obzira na političku partiju, glasači u Bosni i Hercegovini sebe i svoje ideje vide kao etički superiorne. Dodamo li tome i izraženu potrebu glasača za vođom, kao i netoleranciju za nove ideje, možemo zaključiti da će u budućnosti ova grupa veoma teško mijenjati uvjerenja. Promjeni će možda biti podložne političke partije ili lideri koji, po procjeni glasača, mogu ostvariti njihove vrijednosti. Otuda vjerovatno i veliki odziv glasača SNSD-a i Stranke za BiH na poslednjim izborima 2006. godine. Harizmatične vođe tih stranaka i nacionalistička retorika bile su prihvatljive najvećem broju razočaranih glasača drugih političkih partija.

Povišena netolerantnost za druge ideje je karakteristična za glasače svih političkih partija, mada je najviše izražena kod glasača SDS-a. Slične rezultate smo dobili i na skali nacionalizma. Nacionalizam je izražen kod glasača skoro svih političkih partija, izuzev kod pristalica SDP BiH. Kao što smo ranije naglasili, osjećanje etičke superiornosti je izraženo kod glasača svih političkih partija, a naročito kod glasača SDA, HDZ BiH i SDS. Najizraženiju potrebu za vođom nalazimo kod glasača SDA i SDS-a, najmanju kod glasača PDP-a. Glasajući različitih političkih partija u Bosni i Hercegovini se ne razlikuju u stepenu izraženosti konformizma; konformizam je prisutan kod svih glasača i nešto je više od očekivanog prosjeka. Možemo reći, glasačima su podjednako prihvatljive i liberalne i konzervativne ideje, na šta u velikoj mjeri utiče sama neizdiferenciranost ovih ideja u političkom životu Bosne i Hercegovine. Istraživanje je pokazalo da na našem prostoru glasači više vjeruju u uticaj spoljašnje sile (sreća, sudbina ili Bog) na njihove živote, nego u sopstvene sposobnosti uticanja.

Kada se analiziraju međusobne razlike između glasača pojedinih političkih partija, dolazimo do vrlo zanimljivih podataka. Politička scena u Bosni i Hercegovini je još uvijek ideološki neprofilisana (ili su političke partije samo pragmatične), a ta ideološka neizdiferenciranost se prenosi i na glasače. Više se razlikuju glasači SNSD-a i SDP BiH, nego glasači SNSD-a i SDS-a, iako i SNSD i SDP BiH slove za partije socijaldemokratske orijentacije. Imamo situaciju da se glasači socijaldemokratskih partija više razlikuju, nego socijaldemokrate i nacionalisti. Ovaj apsurd se može objasniti i time što političke partije djeluju samo u okviru jednog entiteta i da još uvijek nema političke partije koja bi pomirila interese i bila primamljiva glasačima oba entiteta. Građani koji glasaju za SDS sličniji su glasačima SNSD- a, nego glasačima SDA. Zanimljivo je i to da se glasači SDA i Stranke za BiH međusobno više razlikuju od glasača Stranke za BiH i SDP BiH. U odnosu na glasače Stranke za BiH, glasači SDA imaju znatno više izražene vrijednosti na svim mjerenim osobinama ličnosti. Glasajući HDZ BiH neznatno se razlikuju od glasača HDZ 1990, i to samo u stepenu izraženosti lokusa kontrole.

Dobijeni rezultati ukazuju da prosječan stanovnik Bosne i Hercegovine teško prihvata demokratske principe. Demokratija zahtijeva pojedinca koji aktivno učestvuje u političkim dešavanjima, pojedinca odgovornog za svoje postupke koji traži odgovornost i od drugih. Demokratija podrazumijeva biranje, a ne glasanje. Tolerancija prema drugim ljudima i idejama je nešto što nama nedostaje, kao i kultura dijaloga, a bez čega nema razvoja istinske demokratije.

Najveću odgovornost za kreiranje demokratskog okruženja i građanina demokrate imaju političke partije u Bosni i Hercegovini. Za to nije dovoljno samo organizovati i izlaziti na izbore, već je mnogo važnije da se njihov rad i djelovanje zasniva na demokratskim principima koji bi poslužili građanima kao model ponašanja. Ako toga nema, demokratija prerasta u licemjerstvo. Veoma važan faktor demokratizacije jednog društva su i mediji, koji moraju stalno preispitivati rad političara. Nažalost, na našim prostorima malo je medija koji to rade dobro i kvalitetno. Javno mnjenje u Bosni i Hercegovini, kao korektivni faktor, iscjepkano je po etničkim principima i time nema veliki uticaj na političare. Teško je reći da je pred nama svijetla budućnost, ali nam ostaje boriti se za nju.

LITERATURA

- Antonić S. (2002) *Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd. Otkrovenje
- Adorno et al, (1950) *The Authoritarian Personality*. New York. Harper
- Biro M. (2006) *Homo postcommunisticus*. Beograd. XX vek
- Biro M., Molnar A. i Popadić D. (1997) Stavovi građana Srbije prema pravnoj državi: relacija sa obrazovanjem, autoritarnošću i poznavanjem ljudskih prava. *Sociologija* 2. str. 168-182
- Bojanović R. (1989) *Autentična i neautentična ličnost*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bojanović R. (2004) *Autoritarni pogled na svet*. Beograd. Centar za primenjenu psihologiju
- Brown R. (1965) *Social psychology*. New York. Free press
- Čupić Č. (2001) *Politika i zlo*. Beograd. Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka Beograd
- Duncan B. L. (1976) Differential social perception and attributinof intergroup violence: testing the lower limit of stereotyping blacks. *Journal of personality and social psychology*. 34. str. 590-598
- Džajić A. (2006) *Izborni marketing*. Sarajevo. Magistrat
- Đukanović B., Kuzmanović B., Lazić M., Bašić M. (2001) *Nacija i država*. Podgorica. CID
- Đurić Đ. (1980) *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*. Novi Sad. Obrazovni centar "Jovan Vukadinović".
- Đurić Đ. (1995) Socijalno–psihološka obeležja etničkog identiteta mladih, *Ličnost u višekulturnom društvu*. Novi Sad. Univerzitet u Novom Sadu Filozofski Fakultet Odsjek psihologija. str. 134-153
- Eckhardt W. (1991) Authoritarianism. *Political Psychology*. 1. str. 97-124.
- Eckhardt W., Lentz T. F. (1971) Factors of war/peace attitudes. *Peace Resolution Review*. 2. str. 1-105.
- Eysenck. H. J, Wilson G. D. (1978.) (ur.) *The Psychological Basis of Ideology*. Lancaster. MPT Press
- From E. (1965) *Beksto od slobode*. Beograd. Nolit

- Goodstat B. E. & Hjelle L. A. (1973) Power to the powerless; locus of control and the use of power. *Journal of personality and social psychology*. 2, str. 190-196
- Haksli O. (2001) *Vrli novi svet*. Beograd. Mono& Manana press
- Havelka N. (1992) *Socijalna percepcija*. Beograd. Zavod. za udžbenike i nastavna sredstva
- Hejvud A. (2005) *Političke ideologije*. Beograd. Zavod. za udžbenike i nastavna sredstva
- Jurišić B. (1970) Autokratski i demokratski način rukovođenja. u Brekić J. *Organizacija rada u samoupravnim odnosima*. Zagreb. Globus
- Kukić. (2006) Osobenosti stranačkog organizovanja u Bosni i Hercegovini, u Lutovac, Z. ur.: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Beograd. Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka. str. 253-266.
- Kuzmanović B. (1988) *Mladi i nezaposlenost*. Beograd. IICSOS
- Kuzmanović B. (1994) Autoritarnost. u Lazić M. (ur.) *Razaranje društva*. Beograd. Filip Višnjić
- Kuzmanović B. (1997) Stepeni i činioci autoritarnosti. u Mihailović S. (ur.) *Između osporavanja i podrške*, Beograd. Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung
- Leftcourt H. M. et al. (1975) Casual attribution as a function of locus of control, initial confidence, and performance outcomes. *Journal of personality an social psychology*. 3. str. 391-397
- Fra Marković I. (2006) Poziv na jednoulje. *BH Dani br. 485*. 29. 09. 2006
- Matić M. (glavni ur.) Milan Podunavac i dr. (1993) *Enciklopedija političke kulture*, Beograd. Savremena administracija
- Milošević J. (1997) Osnovni pristupi u proučavanju izbornog ponašanja. *Psihologija Br. 3*. Beograd. Centar za primjenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije. str. 279-294
- Milošević J. (1999) Izborna apstinencija u Srbiji. *Psihologija Br. 3-4*. Beograd. Centar za primjenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije. str. 189-202
- Mihailović S (1991) Izbori 1990: mnjenje građana Srbije. U Mihailović i drugi. *Od izbornih rituala do slobodnih izbora*, Beograd. Institut društvenih nauka
- Milgram S. (1990) *Poslušnost autoritetu*. Beograd. Nolit
- Molnar A. (1997) *Narod, nacija, rasa*. Beograd. Boblioteka Krug.

- Odell M. (1959) *Personality correlates of independence and conformity*. Unpublished master's thesis. Ohio State university
- Opačić G. (1995) *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd. Institut za pedagoška istraživanja.
- Orlović S. (2006) Liderstvo u političkim partijama Srbije, u Lutovac, Z. ur.: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Beograd. Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka. str. 137-172.
- Orvel Dž. (1968) *1984*. Beograd. Jugoslavija
- Pantić D (1977) Vrednosti i ideološke orjentacije društvenih slojeva. u Popović B. i saradnici. *Društveni slojevi i društvena svest*. Beograd. Centar za sociološka istraživanja
- Pantić D. i Pavlović Z. (2006) Stranačke pristalice i komponente političke kulture u Srbiji. u Srbiji na kraju 2005, u Lutovac, Z. ur.: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Beograd. Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka. str. 41-112.
- Pennington C. D. (1997) *Osnove socijalne psihologije*. Zagreb. Naklada Slap
- Petrović N. (2001) Putevi istraživanja autoritarnosti. Beograd. Zadužbina Andrejević
- Popadić D. (1986): *Lokus kontrole i atribucija kao pristupi tumačenja uzroka postignuća*. magistarski rad. Filozofski fakultet. Beograd.
- Popović B. (2002) *Bukvar teorije ličnosti*. Beograd. Centar za primjenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije
- Rajk B. i Enkok K. (1978) Vrednosti, stavovi i promena ponašanja. Beograd. Nolit
- Rot N. (1994) *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Rot N. (1999) *Psihologija grupa*. Beograd Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Rot N i Havelka N. (1973) *Nacionalna vezanost i vrednosti srednjoškolske omladine*. Beograd. Institut za psihologiju i Institute za društvene nauke
- Rotter J. B. (1966) Generalised expectancies for internal versus external control of reinforcements. *Psychology monographs 80*
- Sajc, A. (1996) Socio-demografske karakteristike izbornog neodlučnih i apstinenata u Srbiji 1990 - 1993. Beograd. *Sociologija*, 2, str. 195-223.

- Sajc, A. (2002) Izborni apstinenti su protiv fasade demokratije- prilozi za razumijevanje izbora u Srbiji. Beograd. *Nova srpska politička misao. Vol. IX. no. 1-4, 2*, str. 47-66.
- Sadiković E. (2006) Odnosi između nacionalnih i građanskih političkih stranaka u izbornoj kampanji u Bosni i Hercegovini 2006. godine, u Lutovac, Z. ur. : *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Beograd. Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka. str. 283-291.
- Šiber I. (1998) *Osnove političke psihologije*. Zagreb. Politička kultura nakladno-istraživački zavod.
- Šiber I. (2001) Političko ponašanje birača u izborima 1990-2000. u Kasipović M. *Hrvatska politika 1990-2000. Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj*. Zagreb. Fakultet političke znanosti Sveučilište u Zagrebu. str. 65-98
- Šijaković I. (2007) Izbori i demokratija. u Puhalo S. *Socio-psihološki profil glasača u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka. Art print. str. 40-54
- Šram Z. (2006) Socijalni stavovi i osobine ličnosti kao komponente političke culture. u Mihailović S. (ur.) *Pet godina tranzicije u Srbiji. 2*. Beograd. Socijaldemokratski klub i Fondacija Friedrich Ebert. str. 200-218
- Taylor D. M. & Jaggi, V. (1974) Ethnocentrism and casual attribution in a south indian contex. *Journal of crosscultural psychology. 5*. str. 162-171.
- Turjačanin, V. (2004) *Nacionalni stavovi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini*. Magistarski rad, Filozofski fakultet Baograd
- Vlasisavljević U. (2003) Socijalistički univerzitet visoka škola antropotehnologije. *Lepoglava i univerzitet*. Sarajevo. Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije. str. 83-104
- Watson H S. (1977) *Nacije i države*. Zagreb. Globus
- Wehler H U. (2002) *Nacionalizan, istorija-forme-posledice*. Novi Sad. Svetovi
- Zvonarević M. (1976) *Socijalna psihologija*. Zagreb. Školska knjiga

Ostali izvori

- Centar za humanu politiku. [www. chpngo. org](http://www.chpngo.org) pristupljeno 24. 06. 2007. godine
- Centralna izborna komisija BiH. [www. izbori. ba](http://www.izbori.ba) pristupljeno 20. 06. 2007. godine.
- Grozd. [http://www. grozd. ba](http://www.grozd.ba) pristupljeno 15. 06. 2007. godine.
- Novi Reporter br. 185, Istraživanje Agencije PARTNER Marketing Consulting, objavljeno 27. 09. 2006
- Novi Reporter br. 186, Istraživanje Agencije PARTNER Marketing Consulting, objavljeno 04. 10. 2006

Prilog 1

Socio- demografske karakteristike apstinenata i glasača

**Tabela 1. Da li ste glasali na posljednjim
PARLAMENTARNIM izborima u BiH, 2006. godine?**

	F	%
Glasači	1 090	72. 7
Apstinenti	410	27. 3
Total	1 500	100. 0

Tabela 2. Pol ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Muškarci	N	543	196
	%	49.8%	47.8%
Žene	N	547	214
	%	50.2%	52.2%
Total	N	1090	410
	%	100.0%	100.0%

Tabela 2. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
. 482	1	. 487

Tabela 3. Godine starosti ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Od 18 do 29 godina	N	279	155
	%	25.6%	37.8%
Od 30 do 44 godine	N	378	131
	%	34.7%	32.0%
Od 45 do 59 godina	N	273	74
	%	25.0%	18.0%
Preko 60 godina	N	160	50
	%	14.7%	12.2%
Total	N	1090	410
	%	100.0%	100.0%

Tabela 3. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
23. 619	3	. 000

Tabela 4. Obrazovanje ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Osnovna škola	N	155	66
	%	14.2%	16.1%
Zanat	N	148	62
	%	13.6%	15.1%
Srednja škola (četvrti stepen)	N	540	217
	%	49.5%	52.9%
Viša i visoka škola	N	247	65
	%	22.7%	15.9%
Total	N	1090	410
	%	100.0%	100.0%

Tabela 4. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
8.533	3	.036

Tabela 5. Radni status ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	N	215	54
	%	19.9%	13.3%
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	N	307	101
	%	28.3%	24.9%
Vodim svoj posao	N	70	13
	%	6.5%	3.2%
Student ili učenik	N	83	54
	%	7.7%	13.3%
Penzioner	N	167	53
	%	15.4%	13.1%
Nezaposleni	N	241	130
	%	22.3%	32.1%
Total	N	1083	405
	%	100.0%	100.0%

Tabela 5. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
36.610	5	.000

Tabela 6. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

		Glasači	Apstinenti
Do 149 KM	N	64	31
	%	6.7%	9.0%
Od 150 do 499 KM mjesečno	N	335	121
	%	35.0%	35.0%
500 do 999 KM mjesečno	N	341	132
	%	35.7%	38.2%
Preko 1 000 KM	N	216	62
	%	22.6%	17.9%
Total	N	956	346
	%	100.0%	100.0%

Tabela 6. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
4. 818	3	. 186

Tabela 7. Vjerska ubjeđenja ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Nisam vjernik	N	41	39
	%	3.9%	9.9%
Umjerena vjerska ubjeđenja	N	912	330
	%	86.7%	83.5%
Konzervativna vjerska ubjeđenja	N	99	26
	%	9.4%	6.6%
Total	N	1052	395
	%	100.0%	100.0%

Tabela 7. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
21. 541	2	. 000

Tabela 8. Nacionalnost ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Hrvat	N	158	71
	%	14.6%	17.7%
Bošnjak	N	481	196
	%	44.5%	48.8%
Srbin	N	442	135
	%	40.9%	33.6%
Total	N	1081	402
	%	100.0%	100.0%

Tabela 8. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
6.945	2	.031

Tabela 9. Da li je ispitanik član političke partije

		Glasači	Apstinenti
Da	N	185	16
	%	17.4%	4.0%
Ne	N	878	387
	%	82.6%	96.0%
Total	N	1063	403
	%	100.0%	100.0%

Tabela 9. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
44.571	1	.000

Tabela 10. Lojalnost ispitanika

		Glasači	Apstinenti
Uvijek za istu partiju	N	547	31
	%	53.5%	36.0%
Za različite partije	N	475	55
	%	46.5%	64.0%
Total	N	1022	86
	%	100.0%	100.0%

Tabela 10. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	P
9.709	1	.002

Tabela 11. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

		Glasači	Apstinenti
Politički program stranke	N	105	4
	%	22.1%	7.3%
Lider koji vodi stranku	N	54	15
	%	11.4%	27.3%
Ekonomski program stranke	N	204	16
	%	42.9%	29.1%
Kako je partija organizovana	N	26	8
	%	5.5%	14.5%
Obećanja koja daju u toku kampanje	N	56	9
	%	11.8%	16.4%
Članovi stranke koje lično poznajem	N	12	2
	%	2.5%	3.6%
Ne zna- odbija	N	18	1
	%	3.8%	1.8%
Total	N	475	55
	%	100.0%	100.0%

Tabela 11. 1 Hi- kvadrat test

χ^2	df	p
25.059	6	.000

Prilog 2

Socio- demografske karakteristike nekih političkih partija

SNSD

Tabela 1. Pol ispitanika

	Frekvence	%
Muškarci	115	44.2
Žene	145	55.8
Total	260	100.0

Tabela 2. Godine starosti ispitanika

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	60	23.1
Od 30 do 44 godine	109	41.9
Od 45 do 59 godina	57	21.9
Preko 60 godina	34	13.1
Total	260	100.0

Tabela 3. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	125	48.1
Selo	135	51.9
Total	260	100.0

Tabela 4. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	41	15.8
Zanat	46	17.7
Srednja škola (četvrti stepen)	129	49.6
Viša i visoka škola	44	16.9
Total	260	100.0

Tabela 5. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	55	21.3
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	75	29.1

Vodim svoj posao	21	8.1
Student ili učenik	25	9.7
Penzioner	33	12.8
Nezaposleni	49	19.0
Total	258	100.0

Tabela 6. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	15	6.4
Od 150 do 499 KM mjesečno	100	42.6
Od 500 do 999 KM mjesečno	86	36.6
Preko 1 000 KM	34	14.5
Total	235	100.0

Tabela 7. Vjerska ubjeđenja ispitanika

	Frekvence	%
Nisam vjernik	9	3.6
Umjerena vjerska ubjeđenja	232	93.5
Konzervativna vjerska ubjeđenja	7	2.8
Total	248	100.0

Tabela 8. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Bošnjak	5	1.9
Srbin	253	98.1
Total	258	100.0

Tabela 9. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	67	26.6
Ne	185	73.4
Total	252	100.0

Tabela 10. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	142	61.5
Za različite partije	89	38.5
Total	231	100.0

Tabela 11. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	17	19.1
Lider koji vodi stranku	14	15.7
Ekonomski program stranke	40	44.9
Kako je partija organizovana	3	3.4
Obećanja koja daju u toku kampanje	12	13.5
Članovi stranke koje lično poznajem	3	3.4
Total	89	100.0

SDS

Tabela 12. Pol ispitanika:

	Frekvence	%
Muškarci	51	66.2
Žene	26	33.8
Total	77	100.0

Tabela 13. Godine starosti ispitanika

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	17	22.1
Od 30 do 44 godine	15	19.5
Od 45 do 59 godina	24	31.2
Preko 60 godina	21	27.3
Total	77	100.0

Tabela 14. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	33	42.9
Selo	44	57.1
Total	77	100.0

Tabela 15. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	17	22.1
Zanat	15	19.5
Srednja škola (četvrti stepen)	29	37.7
Viša i visoka škola	16	20.8
Total	77	100.0

Tabela 16. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	12	15.6
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	22	28.6
Vodim svoj posao	6	7.8
Student ili učenik	1	1.3
Penzioner	19	24.7
Nezaposleni	17	22.1
Total	77	100.0

Tabela 17. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	5	7.7
Od 150 do 499 KM mjesečno	30	46.2
Od 500 do 999 KM mjesečno	20	30.8
Preko 1 000 KM	10	15.4
Total	65	100.0

Tabela 18. Vjerska ubjedenja ispitanika

	Frekvence	%
Umjereni vjerska ubjedenja	65	87.8
Konzervativna vjerska ubjedenja	9	12.2
Total	74	100.0

Tabela 19. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Bošnjak	1	1.3
Srbin	76	98.7
Total	77	100.0

Tabela 20. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	23	30.3
Ne	53	69.7
Total	76	100.0

Tabela 21. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	65	89.0
Za različite partije	8	11.0
Total	73	100.0

Tabela 22. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	3	37.5
Lider koji vodi stranku	1	12.5
Ekonomski program stranke	2	25.0
Obećanja koja daju u toku kampanje	2	25.0
Total	8	100.0

PDP

Tabela 23. Pol ispitanika

	Frekvence	%
Muškarci	16	48.5
Žene	17	51.5
Total	33	100.0

Tabela 24. Godine starosti ispitanika

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	4	12.1
Od 30 do 44 godine	11	33.3
Od 45 do 59 godina	16	48.5
Preko 60 godina	2	6.1
Total	33	100.0

Tabela 25. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	23	69.7
Selo	10	30.3
Total	33	100.0

Tabela 26. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	3	9.1
Zanat	3	9.1
Srednja škola (četvrti stepen)	15	45.5
Viša i visoka škola	12	36.4
Total	33	100.0

Tabela 27. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	13	39.4
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	10	30.3

Socio- psihološki profil glasača i apstinenata u Bosni i Hercegovini

Vodim svoj posao	1	3.0
Student ili učenik		
Penzioner	4	12.1
Nezaposleni	5	15.2
Total	33	100.0

Tabela 28. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	1	3.0
Od 150 do 499 KM mjesečno	11	33.3
Od 500 do 999 KM mjesečno	10	30.3
Preko 1 000 KM	5	15.1
Odbija	6	18.1
Total	33	100.0

Tabela 29. Vjerska ubjeđenja ispitanika

	Frekvence	%
Nisam vjernik	1	3.0
Umjerena vjerska ubjeđenja	30	90.9
Konzervativna vjerska ubjeđenja		
Odbija	2	6.0
Total	33	100.0

Tabela 30. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Bošnjak	2	6.1
Srbin	31	93.9
Total	33	100.0

Tabela 31. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	10	30.3
Ne	21	63.6
Odbija	2	6.0
Total	33	100

Tabela 32. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	21	63.6
Za različite partije	10	30.3
Odbija	2	6.0
Total	33	100

Tabela 33. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	3	9.1
Lider koji vodi stranku	1	3.0
Ekonomski program stranke	5	15.2
Kako je partija organizovana		
Obećanja koja daju u toku kampanje	1	3.0
Članovi stranke koje lično poznajem		
Odbija	23	69.7
Total	33	100.0

SDA

Tabela 34. Pol ispitanika

	Frekvence	%
Muškarci	78	50.0
Žene	78	50.0
Total	156	100.0

Tabela 35. Godine starosti

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	46	29.5
Od 30 do 44 godine	47	30.1
Od 45 do 59 godina	42	26.9
Preko 60 godina	21	13.5
Total	156	100.0

Tabela 36. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	95	60.9
Selo	61	39.1
Total	156	100

Tabela 37. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	26	16.7
Zanat	17	10.9
Srednja škola (četvrti stepen)	87	55.8
Viša i visoka škola	26	16.7
Total	156	100.0

Tabela 38. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	29	18.7
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	35	22.6
Vodim svoj posao	5	3.2
Student ili učenik	13	8.4
Penzioner	26	16.8
Nezaposleni	47	30.3
Total	155	100.0

Tabela 39. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	13	9.2
Od 150 do 499 KM mjesečno	49	34.8
Od 500 do 999 KM mjesečno	48	34.0
Preko 1 000 KM	31	22.0
Total	141	100.0

Tabela 40. Vjerska ubjedenja ispitanika

	Frekvence	%
Nisam vjernik	3	2.0
Umjerena vjerska ubjedenja	120	79.5
Konzervativna vjerska ubjedenja	28	18.5
Total	151	100.0

Tabela 41. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Bošnjak	156	100.0

Tabela 42. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	15	9.8
Ne	138	90.2
Total	153	100.0

Tabela 43. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	81	52.3
Za različite partije	74	47.7
Total	155	100.0

Tabela 44. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	23	31.1
Lider koji vodi stranku	6	8.1
Ekonomski program stranke	26	35.1
Kako je partija organizovana	7	9.5
Obećanja koja daju u toku kampanje	11	14.9
Ne zna- odbija	1	1.4
Total	74	100.0

Stranka za BiH

Tabela 45. Pol ispitanika

	Frekvence	%
Muškarci	39	36.4
Žene	68	63.6
Total	107	100.0

Tabela 46. Godine starosti ispitanika

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	28	26.2
Od 30 do 44 godine	41	38.3
Od 45 do 59 godina	24	22.4
Preko 60 godina	14	13.1
Total	107	100.0

Tabela 47. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	79	73.8
Selo	28	26.2
Total	107	100

Tabela 48. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	8	7.5
Zanat	14	13.1
Srednja škola (četvrti stepen)	51	47.7
Viša i visoka škola	34	31.8
Total	107	100.0

Tabela 49. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	20	19.0
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	26	24.8
Vodim svoj posao	5	4.8
Student ili učenik	10	9.5
Penzioner	13	12.4
Nezaposleni	31	29.5
Total	105	100.0

Tabela 50. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	1	1.1
Od 150 do 499 KM mjesečno	25	27.8
Od 500 do 999 KM mjesečno	38	42.2
Preko 1 000 KM	26	28.9
Total	90	100.0

Tabela 51. Vjerska ubjedenja

	Frekvence	%
Nisam vjernik	5	4.8
Umjereni vjerska ubjedenja	96	92.3
Konzervativna vjerska ubjedenja	3	2.9
Total	104	100.0

Tabela 52. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Hrvat	2	1.9
Bošnjak	103	97.2
Srbin	1	.9
Total	106	100.0

Tabela 53. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	10	9.5
Ne	95	90.5
Total	105	100.0

Tabela 54. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	26	25.2
Za različite partije	77	74.8
Total	103	100.0

Tabela 55. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	13	16.9
Lider koji vodi stranku	10	13.0
Ekonomski program stranke	43	55.8
Kako je partija organizovana	1	1.3
Obećanja koja daju u toku kampanje	6	7.8
Članovi stranke koje lično poznajem	2	2.6
Ne zna- odbija	2	2.6
Total	77	100.0

SDP BiH**Tabela 56. Pol ispitanika**

	Frekvence	%
Muškarci	79	53.7
Žene	68	46.3
Total	147	100.0

Tabela 57. Godine starosti ispitanika

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	43	29.3
Od 30 do 44 godine	50	34.0
Od 45 do 59 godina	35	23.8
Preko 60 godina	19	12.9
Total	147	100.0

Tabela 58. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	109	74.1
Selo	38	25.9
Total	147	100

Tabela 59. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	19	12.9
Zanat	10	6.8
Srednja škola (četvrti stepen)	70	47.6
Viša i visoka škola	48	32.7
Total	147	100.0

Tabela 60. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	28	19.0
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	43	29.3
Vodim svoj posao	16	10.9
Student ili učenik	15	10.2
Penzioner	14	9.5
Nezaposleni	31	21.1
Total	147	100.0

Tabela 61. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	8	6.4
Od 150 do 499 KM mjesečno	36	28.8
Od 500 do 999 KM mjesečno	47	37.6
Preko 1 000 KM	34	27.2
Total	125	100.0

Tabela 62. Vjerska ubjeđenja ispitanika

	Frekvence	%
Nisam vjernik	16	11.4
Umjerena vjerska ubjeđenja	122	87.1
Konzervativna vjerska ubjeđenja	2	1.4
Total	140	100.0

Tabela 63. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Hrvat	21	14.7
Bošnjak	115	80.4
Srbin	7	4.9
Total	143	100.0

Tabela 64. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	26	17.9
Ne	119	82.1
Total	145	100.0

Tabela 65. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	77	55.4
Za različite partije	62	44.6
Total	139	100.0

Tabela 66. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	13	21.0
Lider koji vodi stranku	2	3.2
Ekonomski program stranke	30	48.4
Kako je partija organizovana	4	6.5
Obećanja koja daju u toku kampanje	10	16.1
Članovi stranke koje lično poznajem	1	1.6
Ne zna- odbija	2	3.2
Total	62	100.0

HDZ BiH

Tabela 67. Pol ispitanika

	Frekvence	%
Muškarci	33	57.9
Žene	24	42.1
Total	57	100.0

Tabela 68. Godine starosti

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	15	26.3
Od 30 do 44 godine	20	35.1
Od 45 do 59 godina	11	19.3
Preko 60 godina	11	19.3
Total	57	100.0

Tabela 69. Mjesto stanovanja ispitanika:

	Frekvence	%
Grad	29	50.9
Selo	28	49.1
Total	57	100

Tabela 70. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	10	17.5
Zanat	7	12.3
Srednja škola (četvrti stepen)	29	50.9
Viša i visoka škola	11	19.3
Total	57	100.0

Tabela 71. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	11	19.3
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	14	24.6
Vodim svoj posao	6	10.5
Student ili učenik	2	3.5
Penzioner	10	17.5
Nezaposleni	14	24.6
Total	57	100.0

Tabela 72. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Do 149 KM	2	4.1
Od 150 do 499 KM mjesečno	9	18.4
Od 500 do 999 KM mjesečno	17	34.7
Preko 1 000 KM	21	42.9
Total	49	100.0

Tabela 73. Vjerska ubjedenja ispitanika

	Frekvence	%
Nisam vjernik	2	3.7
Umjerena vjerska ubjedenja	30	55.6
Konzervativna vjerska ubjedenja	22	40.7
Total	54	100.0

Tabela 74. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Hrvat	56	98.2
Bošnjak	1	1.8
Total	57	100.0

Tabela 75. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	6	10.5
Ne	51	89.5
Total	57	100.0

Tabela 76. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	41	71.9
Za različite partije	16	28.1
Total	57	100.0

Tabela 77. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	2	12.5
Lider koji vodi stranku	3	18.8
Ekonomski program stranke	7	43.8
Kako je partija organizovana	2	12.5
Obećanja koja daju u toku kampanje	1	6.3
Članovi stranke koje lično poznajem	1	6.3
Total	16	100.0

HDZ 1990**Tabela 78. Pol ispitanika**

	Frekvence	%
Muškarci	25	62.5
Žene	15	37.5
Total	40	100.0

Tabela 79. Godine starosti ispitanika

	Frekvence	%
Od 18 do 29 godina	8	20.0
Od 30 do 44 godine	20	50.0
Od 45 do 59 godina	9	22.5
Preko 60 godina	3	7.5
Total	40	100.0

Tabela 80. Mjesto stanovanja ispitanika

	Frekvence	%
Grad	21	52.5
Selo	19	47.5
Total	40	100

Tabela 81. Obrazovanje ispitanika

	Frekvence	%
Osnovna škola	1	2.5
Zanat	5	12.5
Srednja škola (četvrti stepen)	30	75.0
Viša i visoka škola	4	10.0
Total	40	100.0

Tabela 82. Radni status ispitanika

	Frekvence	%
Trenutno zaposleni u državnoj firmi	9	22.5
Trenutno zaposleni u privatnoj firmi	16	40.0
Vodim svoj posao	3	7.5
Penzioner	5	12.5
Nezaposleni	7	17.5
Total	40	100.0

Tabela 83. Mjesečni prihod svih članova domaćinstva

	Frekvence	%
Od 150 do 499 KM mjesečno	4	11.4
Od 500 do 999 KM mjesečno	16	45.7
Preko 1 000 KM	15	42.9
Total	35	100.0

Tabela 84. Vjerska ubjedenja ispitanika

	Frekvence	%
Umjereni vjerski ubjedenja	32	80.0
Konzervativna vjerska ubjedenja	8	20.0
Total	40	100.0

Tabela 85. Nacionalnost ispitanika

	Frekvence	%
Hrvat	40	100.0

Tabela 86. Da li je ispitanik član političke partije

	Frekvence	%
Da	3	7.7
Ne	36	92.3
Total	39	100.0

Tabela 87. Lojalnost ispitanika

	Frekvence	%
Uvijek za istu partiju	14	35.9
Za različite partije	25	64.1
Total	39	100.0

Tabela 88. Kada razmišljate za koju partiju ili političara da glasate šta vam je najvažnije?

	Frekvence	%
Politički program stranke	8	32.0
Lider koji vodi stranku	2	8.0
Ekonomski program stranke	8	32.0
Članovi stranke koje lično poznajem	2	8.0
Ne zna- odbija	5	20.0
Total	25	100.0

Prilog 3

Spisak političkih partija koje su se spominjale u
istraživanju (pun naziv i skraćenice)

Stranka nezavisnih socijaldemokrata	SNSD
Socijalistička partija	SP
Srpska demokratska stranka	SDS
Srpska radikalna stranka Republike Srpske	SRS RS
Srpska radikalna stranka – Vojislav Šešelj	SRS-VS
Demokratska stranka Republike Srpske	DS
Partija demokratskog progresa	PDP
Demokratski narodni savez	DNS
Demokratski pokret Srpske	DEPOS
Penzionerska stranka	
Stranka demokratske akcije	SDA
Stranka za Bosnu i Hercegovinu	SBiH
Demokratska narodna zajednica	DNZ
Liberalno demokratska stranka	LDS
Bosanska stranka	BOSS
Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine	SDP BiH
Hrvatska demokratska zajednica - BiH	HDZ-BiH
Nova hrvatska inicijativa	NHI
Radom za boljitak	NSRB
Hrvatska demokratska zajednica - 1990	HDZ-1990

CIP